

2013/1-4.
XLIII. évfolyam 172-175. szám

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága
– Anyanyelvi Konferencia –
negyedéves folyóirata

Nyelvünk és Kulturánk

Nyelvünk és Kultúránk

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia) negyedéves folyóirata
XLIII. évfolyam 172–175. szám
2013/1–4.

FŐSZERKESZTŐ:

Balázs Géza
Pomogáts Béla

SZERKESZTŐ:

Szűcs Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Pomogáts Béla, Balázs Géza, Bodó Barna (Románia), Cservenka Judit, Dupka György (Ukrajna), Fazekas Tiborc (Németország), Hajnal Jenő (Szerbia), Nagy Károly (Amerikai Egyesült Államok), Péntek János (Románia)

ELNÖKSÉGI TANÁCSADÓ TESTÜLET:

Bodó Barna (Románia), Dupka György (Ukrajna), Gyetvainé Szorcsik Angéla, Koncz Gábor, Ludányi András (Amerikai Egyesült Államok), Moritz László (Svédország), Nagy Zoltán, Pomogáts Béla

2013-tól a Nyelvünk és Kultúránk elektronikus (online) változata az E-Nyék. Folyamatosan frissülő hírekkel, tanulmányokkal elérhető a www.mnyknt.hu honlapon. A Nyelvünk és Kultúránk elektronikus változatát – E-Nyék – a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság 2013. október 31-én bejegyezte. A hagyományos Nyék az E-Nyék anyagából válogat, valamint friss írásokat is közöl.

ISSN 0133-2066

Kiadja:

A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága (Anyanyelvi Konferencia)

Felelős kiadó: a Társaság elnöke

1072 Bp., Rákóczi út 38. I. em. 2.

E-mail: anyanyelvi@mnyknt.hu

Honlap: www.mnyknt.hu

Balázs Géza (elnök): balazs.geza@gmail.com

Pomogáts Béla (tiszteletbeli elnök): kpom@freemail.hu

Györfi Istvánné: +36-30-371-8430, anyanyelvi@mnyknt.hu

Asszonyi Krisztina (gazdasági ügyek): clubduna@mail.datanet.hu

A szerkesztőség címe:

1072 Budapest, Rákóczi út 38. I. em. 2.

A Nyelvünk és Kultúránk megrendelhető és előfizethető a fenti címeken.

TARTALOMJEGYZÉK

MARADANDÓ JELEN

<i>Tasnádi Gábor:</i>	Az oldott kéve. Váci Mihály szerepe az Anyanyelvi Konferencia indulásában	6
<i>Máté László:</i>	Isonzói temetők	8

ÖTÁGÚ SÍP

<i>Pomogáts Béla:</i>	A hazatérés örömei és konfliktusai. Jékely Zoltán háborús évei Kolozsváron	13
<i>Bertha Zoltán:</i>	Nagyváradtól Szárszóiig. Németh László válságos időkben	29
<i>Pomogáts Béla:</i>	Sík Sándor Marosfőn. Marosfői versek	40
<i>Pomogáts Béla:</i>	Költői rapszódia és a történelem. Szilágyi Domokos <i>Ez a nyár</i> című verse és '68 nyara	48

HANG A LANTON

<i>Balázs Géza:</i>	Nyelvek élete és...	55
<i>Füzéki Bálint:</i>	A szocializmus nyelvi világa	59

KENYÉRHÉJMAGYAROK

<i>Juhász Dezső:</i>	Szórványlét és összetartozástudat	64
<i>Bodó Barna:</i>	Szórványdiskurzus és közpolitika	67
<i>Hódi Sándor:</i>	Identitás és szórványosodás	73
<i>Zelliger Erzsébet:</i>	A nyelváltás útján. Felsőpulya és Velika Pizzanica példája a szerémségi magyar szigetek tükrében	77
<i>B. Fodor Katalin:</i>	Torinói csángók	84
<i>Pomogáts Béla:</i>	Többségből kisebbség – kisebbségből szórvány. Kolozsvár példája	89
<i>Magyari Sára:</i>	Anyanyelv – hangnyelv – ecet. A „fától fáig” magatartás oktatásstratégiai példája a Bánságban	93
<i>Hódi Éva:</i>	Nyelvművelés és szórványmagyarság	98
<i>Pusztay János:</i>	A finnugor szórványok példája	103
<i>Balázs Géza:</i>	Összeomlás előtt. A nyelvvesztés szinterei és fokozatai	111

WS100

<i>Fráter Zoltán:</i>	Játék a szavakkal Weöres Sándor verseiben Harmónia és teljesség Weöres Sándor gyermekverseiben	117
<i>Nagy L. János:</i>	„Rím, bólintó tilinkó...”	129
<i>Minya Károly:</i>	Weöres Sándor egyszavasai	139

IN MEMORIAM

<i>Pomogáts Béla:</i>	Egy élet és egy életmű tanulságai – Sötér István	145
<i>Balogh Ferencné:</i>	Lőrincze Lajos emlékezete	149

INTERJÚ

Szórványok nyomában – élő történelmünk dzsungelében. <i>Margittai Gáborral</i> , a Magyar Nemzet Magazin társzerkesztőjével Balázs Géza beszélgetett	153
„Bennünket ide állítottak. Állunk”.156 <i>Szakály Gyula</i> ny. középiskolai tanárral Bencze Lóránt beszélgetett	
Róvott múltunk. Mi a rovásírás? <i>Mandics György</i> íráskutatóval, korunk legnagyobb rovásmonográfiájának szerzőjével Balázs Géza beszélgetett	164
Mennyire változik a magyar helyesírás? <i>Balázs Géza</i> nyelvész professzorral, A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága elnökével a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda munkatársai beszélgettek	168

SZEMLE

<i>Papp László:</i>	A gulyáson és Zsazsán túllépve (Shari Vester: Degrees of Courage)	171
<i>H. Tóth István:</i>	Várhódításra buzdító – határon kívüli gyermekeknek (Gordos Katalin–Varga Virág: Miénk a vár!)	174

ELŐSZÓ

Társaságunk folyóirata, a Nyelvünk és Kultúránk 2013-ban a XLIII. évfolyamába lép. Ettől az évtől – haladva a korrallal – a NyéK elektronikus változatban is megjelenik. A www.mnyknt.hu honlapon olvasható az E-NyéK „fül” alatt. Nem leszünk valódi online folyóirat, hiszen egy ideig még számos interaktivitásra való szolgáltatást nem vezetünk be. Viszont a modern információs technikának köszönhetően a hírek, cikkek, tanulmányok sokkal gyorsabban eljuthatnak kedves olvasóinkhoz.

Tagságunk kérésére évente egy-egy összevont, hagyományos lapszámot is kiadunk – válogatást az itteni legjobb tanulmányokból és persze friss, először csak itt közölt írásokból.

Az E-NyéK felhívása így szólt, s ez érvényes most is:

Várjuk a magyar nyelvvel és kultúrával kapcsolatos írásokat. Tematikánk továbbra is széles, de kiemelten fontosnak tartjuk a határokon túli, szórványban élő magyarság nyelvével, irodalmával, kultúrájával kapcsolatos híradásokat. Néhány tudományterületet, illetve témát jelölő kulcsszót is megadunk, hogy szerzőinket buzdítsuk a cikkírásra: alkalmazott irodalomtudomány, alkalmazott nyelvészet, antropológiai nyelvészet, anyanyelv, anyanyelvoktatás, beszédművelés, beszédművészet, e-nyelv, fordítások, fordítástudomány, globális nyelvrendszer, határon túli magyar irodalom, határon túli magyarok, internetnyelv, kétnyelvűség, kisebbség, magyar irodalom, magyar kultúra, magyar mint idegen nyelv, magyar nyelvi változások, nyelv és kultúra, nyelvi egységesülés, nyelvi érték, nyelvi játékok, nyelvi jogok, nyelvi kontaktusok, nyelvi otthonosság, nyelvi öntudat, nyelvi revitalizáció, nyelvi változás, nyelvideológia, nyelvművelés, nyelvoktatás, nyelvpolitika, nyelvstratégia, pszicholingvisztika, retorika, stílus, szociolingvisztika, szórvány, társadalom és nyelv stb.

Egyúttal jelezzük, hogy az E-NyéK-ben közölt írásokért honoráriumot egyelőre nem tudunk fizetni, viszont az elsőnek itt közölt írások más helyen való utánközlését, az első közlés tényét megjelölve engedélyezzük.

A 2013. évi nyomtatott NyéK tehát válogat az E-NyéK anyagából, de két nagyobb rendezvényünk előadásából itt olvashatnak először. 2013 júniusában immár harmadszor vettünk részt a széphalmi anyanyelvi juniálison, ahol éppen Weöres Sándor születésnapján, június 22-én tartottuk meg WS100 „élménykonferenciánkat”, valamint a Weöres Sándor-pályázatunk díjátadó ünnepségét. Az „élménykonferencia” előadásait a széphalmi múzeum A Múzsák Kertje című kiadványa fogja közölni – mi néhány tanulmányt itt is közreadunk.

2013-ban másik nagy rendezvényünk a „*Kenyérhéjmagyarok*” – *Magyar szórványképek, szórványfelfedezők* című konferencia volt, november 4-én. Ennek a konferenciának az anyagát külön is tervezzük megjelentetni, ám itt néhány előadást ugyancsak közreadunk.

Balázs Géza, Pomogáts Béla és Szűcs Gábor szerkesztők

TASNÁDI GÁBOR

AZ OLDOTT KÉVE

Váci Mihály szerepe az Anyanyelvi Konferencia indulásában

Tollat ragadott a világban szétszóródott magyarság megmaradásáért (*Az oldott kéve: Meditáció az amerikai magyarok kultúrájáról* = Váci Mihály, *Toldi feltámadása*, Szépirodalmi, Budapest, 1972).

Sokan figyeltek föl erre a mozgósító erejű, úttörő írására, amely 1969 szeptemberében a *Népszabadság* mellett a világ minden sarkába eljutó *Magyar Hírek*ben is olvasható volt. Rádióelőadását is sokan hallhatták ebben a témában. Sikerült elérnie, hogy ezt a teljesen mellőzött, igen veszélyesnek ítélt kérdéskört az országgyűlés kulturális bizottsága végre napirendjére tűzze.

Az amerikai Nagy Károly szociológus professzor nyilatkozataiból tudjuk, hogy az itthonról támogatott Anyanyelvi Konferenciát Kodály, Illyés Gyula és Váci Mihály személyes közbenjárásával tudták elindítani. Az első találkozóra – sajnos sem Kodály, sem Váci nem érthette meg – 1970 nyarán került sor Budapesten és Debrecenben. A konferencia annyira életerősnek bizonyult, hogy később a civil szerveződésű Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának a gerince lett. 2010 nyarán már a kilencedik találkozót rendezték meg, ezúttal Marosvásárhelyen. Az egykori főszervező, Nagy Károly a konferencia amerikai társelnöke volt 2011-ben bekövetkezett haláláig. Ő nyilatkozta: Vácinak, „elsősorban mint lelkiismeretes és nemzeti felelősségérzettel áthatott pedagógusnak, döntő szerepe volt abban, hogy a nyugati sziget- és szórványmagyarság ügye a diktatúra tiltásai ellenére is napirendre került, és hogy az Anyanyelvi Konferencia megvalósult” (*Váci Mihály és a nyugati magyarság: Interjú Nagy Károly egyetemi tanárral*, Új Horizont, 2002/5).

Csoóri Sándor ugyancsak megemlékezett Váci szerepéről: „Az elsők közé tartozott, akik megértették, hogy a Nyugaton élő magyarokkal kapcsolatot kell teremtenünk. [...] Nagyon bátran, szívósan hadakozott azért, hogy ez a konferencia létrejöhessen. Az emigrációval kapcsolatot keresni az 1960-as években majdnem fölért egy kis hazaárulással”, hiszen Nagy Károly és a többi szervező „mind 1956-osok voltak. Váci Miska tudott úgy árnyalni, hogy fontosabb volt számára az, hogy ezek magyarok voltak, és a magyar kultúrához akarnak tartozni [...]”. Ezt ő mindenütt védte” (*Ladányi András, Váci Mihály: „Élj tiszta tűzeidben”*, Budapest, 2000).

Hogy Váci Mihálynak milyen körülményeket, állapotokat kellett itthon megmozgatnia, hogy mennyire az elején, az úgynevezett aprómunkánál kellett kezdeni mindent, arra

* Részlet TASNÁDI Gábor *1956 hűségében, avagy az ismeretlen Váci Mihály* című könyvéből (Cornus, Bp., 2013, 21–22).

csak egy példa. Látszólag nem nagy ügy, mégis lényeges és nagyon jellemző. „Miért kell a külföldre, magyar embernek küldött szépirodalmi könyvet »megbírságotni« a kiküldési engedélyért kirótt húsz forint erejéig, amely összeg sokszor meghaladja a kiküldött könyv árát?” – kérdezi *Az oldott kévében*, több más fölvetése mellett, Váci Mihály. „Magyar nyelvű könyveket miért csak kétszázötven forint értékig lehet a határon túlra kiküldeni? Miért nem lehet magyar népdalfüzeteket húsz forint illeték és engedély nélkül kiküldeni, mikor a slágerfüzet – mint utcai forgalomban árusított kiadvány – engedély és illeték kifizetése nélkül küldhető ki bárkinek, bármilyen példányszámban.”

Régen volt, ám még a közelmúltból is nagyon ismerős az ilyesféle megkülönböztetés.

Tanulmányát így zárja a költő: „Irodalmunk kiemelkedő szellemei egy évszázada panaszozzák kultúránk, irodalmunk nyelvi elszigeteltségét, s trombitálnak a világirodalom Jerikó-falai alatt. Az egyetemes emberi kultúra áramába bejutni – minden nemzet legjobb fiainak elsőrendű feladata. A szórványmagyarság érdeklődéséért, olvasási igényéért törekedni, nyelvi megmaradásáért küzdeni nem a világirodalom áramába való bejutás – de egyetemes és emberi teljesítmény. Ezért minden magyar írónak és felelős embernek meg kell tennie legalább annyit, amennyi ma lehetséges.”

A Váci Mihály felvázolta célokat, feladatokat a konferencia negyven év múltán is vallja, hirdeti, és – azokat kiterjesztve, a kiszélesedett lehetőségekhez igazodva – munkálkodik értük: öt világrész magyarságát segíti anyanyelve ápolásában, kultúrája megtartásában, fejlesztésében és magyarságtudata megőrzésében.

MÁTÉ LÁSZLÓ

ISONZÓI TEMETŐK

Apai nagyapám – aki ugyanarra a névre hallgatott, mint édesapám, én és a fiam – mindig úgy élt az emlékezetemben, mint akit nagyon messzire utaztatott a nagy háború (később: első világháború), és ott „hósi” halált halt. Ez szerepelt azon az értesítőn, amelyet halála után hónapokkal később nagyanyám kapott. Közben megszületett édesapám (két héttel az apja halála után!), és három leánytestvérével együtt az akkor egyre szaporodó árvák sorsára jutott.

Nyomozás

Életemben sokszor foglalkoztatott az a gondolat, hogy a világ (Ferenc József császár) elvette tőlem a nagyapámat, s mennyire szegényebb lettem más gyerekeknél, miközben a másik nagyapám is, kora gyermekkoromban, a fronton szerzett betegsége miatt dőlt a sírba. Az ő sírját legalább meglátogathattam a szilicei temetőben, de az Isonzónál elesett nagyapámét soha. Próbáltam bátortalanul kutatni, hogy hol földelhették el, de mindig ugyanazt a választ kaptam: a budapesti Hadtörténeti Intézetben és Múzeumban, illetve a Hadtörténeti Levéltárban nem találtak róla semmi feljegyzést. Aztán mégis a budapestiek segítségével sikerült egészen pontos adatokat találni a bécsi hadilevéltárban, amely így szólt: Máté László, Szilice, született 1884-ben; a császári és királyi 25. gyalogezred 14. századának gyalogosa; meghalt haslövés miatt 1916. március 20-án a cs. és kir. 3/15. tábori kórházban, Podmelec helységben (Tolmeini körzet); eltemetve 1916. március 20-án a podmeleci temetőben, a 72. sz. sírba.

Szlovénia, Isonzó

Ettől a pillanattól kezdve fokozottabb belső nyugtalanság vett erőt rajtam. Szlovéniát, a szlovén–olasz határt, benne az Isonzó (Soča) völgyét számtalanszor végigpásztáztam az interneten; térképeket, irodalmat tanulmányoztam. Az már a kezdet kezdetén nyilvánvaló volt, hogy az öldöklő isonzói csatákban (1915–1917 között 12 volt) százazrek estek el, tehát felkutatni egy közkatona sírját hasonló erőfeszítést kíván, mint szénaboglyában megtalálni egy tűt. Már az indulásnál hasznos tanácsokkal látott el Göncz László, Szlovénia parlamentjének magyar képviselője. (Szlovénia olyan demokratikus ország, ahol az olasz és a magyar kisebbség alanyi jogon kap parlamenti képviselőt.) Az ő tanácsára léptem kapcsolatba Szlovákia ljubljanai nagykövetségével. Általuk eljutottam egy Felső-Isonzó menti alapítványhoz (A béke útjai az Isonzó mentén – Poti miru v Posočju), amelynek

tagjai készségesen álltak a segítségemre. Amíg az alapítványnak Kobaridban (Caporetto) van a székhelye, egy lelkes kis csapata Tolminban (Tolmino) működik Peski Csoport 1915–1917 (Družstvo Peski 1915–1917) néven. (Peski a környék hósipkás csúcsainak egyike 2176 m magassággal, ahol a legközelebb volt egymáshoz az olasz és osztrák–magyar frontvonal: 50 méterre!)

Tolminba érkezésünkkor szakadó eső, a Krn Hotelben (Krn a környék legmagasabb csúcsa, 2244 méter) a Peski Csoport három tagja: Stano Jermol elnök, Mojca Rutar titkár-nő és Florijan Pirih fogad. A zuhogó eső és ködlő hegycsúcsok láttán csak arra gondolok, hogy valamilyen benti programmal kezdjük, de segítőtársaink határozottan kijelentik: indulunk Podmelecbe (Piedimelze)! Csak később értem meg, hogy a kocsimat azért kell a szálloda parkolójában hagyni, mert Podmelec is – hasonlóan más Isonzó-völgyi településekhez – kanyonszerű, mély völgyben fekszik. Klavža/Podmelec településrész, ahol az első világháború idején a 3/15-ös hadikórház egy fatelepen rendezték be. Két temetőben (pokopališče) földelték el a hadikórházban elhaltakat: az egyik a településen átfolyó Bača patak közelében van, a másik magasan a hegyoldalban. Mi sűrű esőben, és akár háztetőre vezető úton, ide tartunk. A frissen kilevelezett erdő tisztására érünk, a terület gondosan körülkerítve, hatnyelvű információs táblával megjelölve (köztük magyarul, csehül), középen a 15. hadtest hőseinek állított emlékoszlop. Nincs egy megjelölt sír sem, csak zöldselyem fű és a fakadó hegyi virágok. A temetőről készített helyrajz szerint kísérom centiméterre pontosan meghatározzák a valamikori 72-es sír helyét.

Kegyelet

Előveszem a Szilicéről hozott földet, és a fáradszóról zuhogó esőben a megjelölt helyre szórom, amikor a közelben megszólal a kakukkmadár. Az idén itt hallottam először kakukkszó, s talán ez is tette, hogy az arcomról nem csak az eső folyt a szétszórt földre, ahová egy nefelejcsből és kálából készült koszorút helyeztem, majd gyertyát gyújtottam. Hetven esztendeje vártam erre a pillanatra, miközben nagyapám három híján száz esztendeje nyugszik az ottani földben, amely most eggyé lett a szülőföldről hozottal. Kísérom esernyőt tartanak fölém, mert én észre sem veszem a szüntelenül ömlő égi áldást. Közben fényképeket készítünk, a szlovén tv felveszi találkozásomat nagyapám végső nyughelyével, amit rövid interjú követ.

A ködlő hegyoldal az azt sugallják, hogy a sűrű eső nem tágít. Mondom az engem magához ölelő és nyolcvanhoz közeledő Stano Jermolnak, hogy a kakukkmadár valahogy bennem összekötötte Podmelecet Szilicével. Ő előveszi a pénztárcáját, és ugyanarról a hagyományról szól, amire gyermekkoromban figyelmeztetett édesapám: ha tavasszal először hallod a kakukkszó, mindig legyen a pénztárcádban pénz, különben szegény maradsz egész évben!

Az esőben megnézem a volt tábori kórház épületét. Jól látni, hogy a Bača patak vizét itt felduzzasztották, és a fatelepen vízturbinával hajtott fűrésszel vágták a gömbfát. Amíg

én fényképezéssel próbálkozom, kísérőim Lelja Jeram háza előtt jönnek össze, aki az eső ellenére kitüntetően szíves vendéglátással fogad bennünket. Az ő családja tulajdonában van az erdőrészt, ahol a temető van. A területet közel tíz esztendeje a minisztérium felvásárolta, de ők gondozzák az 1220 halottat befogadó temetőt.

Nagyobb temetők is vannak a környéken, például Tolminban vagy Loče-ban, ahol a Tolminka patak mellett 3300 hősi halottat hantoltak el. A központi emlékmű mellett 2010 óta áll a később alakult Szlovákia területéről származó elesett katonák emlékműve, amely Szlovákia ljubljanoi nagykövetsége, személyesen Marianna Oravcová nagykövetasszony kezdeményezésére jött létre. Itt sem hagyja alább az eső, de sikerül gyertyát gyújtani az emlékműnél, majd megtekinteni a központi emlékművet és az egyforma sírkövek végtelen sorát. Vannak olyanok is, akiknek a hozzátartozói nagyobb emlékkövet állítottak, közöttük két magyart is találok: Rózsa Ruki Antalt, élt 48 évet és Szabó Lászlót, élt 18 évet. Florijan a Tolminka patakhoz invitál, amely a közelben folyik, és azt mondja: „A Tolminka patak csobogásával dúdol dal a hősi halottaknak...”

A nagy háború – kis múzeuma

Még egy esti programra is rábeszélnek a vendéglátók, amit nem bánunk meg. Egyik tagjuk – Miloš Hrast – 35 éve gyűjti a környék hegyein kiépített valamikori lövészárkokban található tárgyakat. A több ezerre tehető rekvizitumból a tömbházi lakásának pincéjében rendezett be egy kis magánmúzeumot: A nagy háború – kis múzeuma (Mali muzej – velikej vojny) címmel. A tulajdonos minden tárgyhoz készségesen szolgál magyarázattal, megrázó a fegyverek és különböző eszközök sora, amelyeket az ellenség elpusztítására készítettek. Számomra a legmegdöbbentőbb egy olasz hadisisak, amelyet egy fokos lyukasztott át. Miloš szerint kiásásakor még a szétzúzott koponyacsont maradványai is benne voltak. Ezért adta ennek A háború kegyetlensége (Krutost vojny) címet.

Másnap ködös reggelre ébredünk, de fokozatosan felszakadozik, hogy az elő-előbukkanó napfényben még fényesebben csillogjon a csúcsokra tegnap esett friss hó. A szálloda tőszomszédságában lévő Tolmini Múzeumban kezdjük a programot. Megvásárolom a múzeum *A tolmini hídfő* (Tolminsko mostišče II) című kiadványát, amelynek 396. oldalán nagyapámról szóló alapvető információk vannak. A kiadványban több ezer Tolmin környékén elesett és eltemetett katona neve szerepel, többek között Paskaházáról, Kecsből és máshonnan.

A német katonáknak állított központi tolmini emlékműnek a megtekintése után az Isonzó mentén Kobiridba (Caporetto) tartunk, ahol az ottani múzeum anyaga az első világháborúnak van szentelve. Nem csoda, hiszen a caporettoi áttörés az Isonzó melletti csatáknak, de magának az első világháborúnak is egy fontos ütközete volt. A múzeum megtekintése igaz katarzist jelent a figyelmes látogatónak. A két emeleten kiállított tárgyak és dokumentumok megrázóan mutatják be az itteni csaták szörnyűségeit, a fekete szobának nevezett rész pedig olyan helyeket mutat be, amelyek a kegyetlen öldöklés

színterévé, valóságos vágóhíddá változtak. Szinte jelképesnek tekintem, hogy a múzeum földszintjén középiskolás fiúcsoporttal találkozom, melynek tagjai olyan figyelemmel veszik körbe tanárukat, hogy alig tudok átvergődni közöttük. Jut eszembe: száz évvel ezelőtt az itteni festői szépségű hegyekben ilyen korosztályú fiatalok gyilkolták egymást. A város feletti dombon Szent Antal temploma található, amely körül több mint hétezer olasz katona földi maradványa van eltemetve. Nevezetessége még a településnek a Napóleon híd, amelyet 1915-ben a visszavonuló osztrák–magyar hadsereg rombolt le, majd 1917-ben az olaszok. Most 15 méter magasságban eredeti állapotában pompázik az Isonzó felett.

Kicsit podmeleci is vagyok

Szlovénia szép, apai özvegy nagyanyám szavával: takaros kis ország. Mondhatom, mert végighaladtunk rajta: a legkeletibb pontjától a legnyugatibb területéig. Már a határt átlépve érezhető a táj humanizáltsága. Rendezett kis települések, gondozott területek, ugyanúgy, ahogy ez Ausztriában, Svájcban, Németországban megszokott. Szembetűnő a meredek domb- és hegyoldalakra épített házak, a dombok tetejére telepített templomok. Nem lehet könnyű a megközelítésük, olyannyira odabújnak a környezetükhöz, a magaslatok „hónaljához”, akár az édesanyjukhoz tapadó kisgyermekek.

Az Isonzóval először Nová Gorica (Gorizia) közelében találkozunk. Első megpillantásra azt hiszi az ember, hogy délibábot lát. A smaragdzöld víztükör inkább hasonlít zöldbársony rétre, mint folyóvízre. Ahányszor előtűnik a kacskaringós út mentén, annyszor lelkendezünk a csodálatos látványon. A folyó felső folyásához közeledve egyre gyakoribb a kanyonszerű folyómeder, amelyet a víz évszázadok alatt szobrászként formált, alakított. Kisebb-nagyobb vízduzzasztók vannak rajta. Kobaridnél, Tolminnál a virgonc folyó zöld kígyóként tekereg a magas hegyek alatti völgyekben. Mondom is maximális dicséretként a helyieknek, hogy a vidék sokban hasonlatos az USA-beli Grand Canyonhoz. Bólogatnak hozzá, s közben hozzáteszik: Csak ez egy kicsit szebb! Mindehhez azt is hozzá kell tenni, hogy az Isonzó völgyét közel száz éve már az jellemzi, hogy itt a temetők száma többszörösen meghaladja a települések számát. Közel 150 katonai temetőben több mint százezer katona nyugszik itt.

Mielőtt még hazafelé indulnánk, sorba vesszük, hogy mi mindent nem tekintettünk meg. Valóban maradt legalább egy hétre való program, csak itt a Felső-Isonzónál. Tudomásul veszem, mégis inkább visszatérünk Podmelecbe. Ragyogóan süt a nap, berobbant a tavasz a völgyekbe. Nagy drukomban elvétem az egyik letérőt, megállapítva, hogy az egyik folyóvölgy ugyanolyan, mint a másik. Illetve: egyik szebb a másiknál! Lelja a tegnapi szívességgel fogad, közben a hegyoldalt pásztázzuk szemünkkel, amely száz évvel ezelőtt kopár volt, most erdő borítja. Nagyapám temetőjéből letről csak egy vékony sáv látszik, biztos eligazító egy fenyősor, amelyet többször szememmel befogok, mielőtt elindulunk. Tegnap valami olyasmit mondtam Florijannak, hogy nagyapám által és az

idehozott szilicei föld szerint kicsit podmeleci is vagyok. Ő megilletődve, gyöngéden magához ölelt...

Igen, mert a végén az ottani emberekről kell szólnom, akik gondozzák a temetőket, emlékhelyeket, tekintet nélkül arra, hogy melyik oldalán voltak a frontvonalnak. És akik mindenütt úgy fogadtak bennünket, mint régi ismerősöket: mosolygó arccal, együtt érző, baráti öleléssel és visszaváró biztatással. Még a nyelvi kommunikáció sem volt nehéz számunkra: szlovák nyelven egészen szépen szót értettünk.

Nagyapám történetét bővebben is szeretném megírni, mert birtokomban van nyolc általa írt tábori levelezőlap és egyéb dokumentumok, de Podmelecbe is szeretnék még visszatérni, mert az 2013 áprilisa óta kicsit podmeleci is vagyok.

POMOGÁTS BÉLA

A HAZATÉRÉS ÖRÖME ÉS KONFLIKTUSAI

Jékely Zoltán háborús évei Kolozsváron

Hazatérés Kolozsvárra

A fiatal Jékely Zoltán nehezen fogadta el a polgári élet játékszabályait, idegenkedett a nagyvilági társaságtól, az irodalmi csatározásoktól. Kedve szerint magányosan barangolt, emlékeivel és álmaival foglalkozott. Otthontalanságáról tanúskodik *Zugliget* című regénye, magányáról árulkodnak 1939–1940-ben írott versei („*Nem lehetsz boldog*”, *Az árva orángután dalai*, *Szeptembervégi este*, *Halj meg*, *Aki Szent György napján született*, *Eszteideink*), emlékeiről és álmairól számolnak be naplójegyzetei. Nem csak otthontalansága alapozta meg rossz közérzetét, rövid ideig boldog első házassága is hamarosan sajtó és keserű emlékké vált. Nostalgiaik világában élt, Nagyenyedre, Kolozsvárra, Párizsba és Firenzébe vágyakozott.

Örök elvágás rabja vagyok én,
vékonyamban az idő vad sarkalása;
hol állhatnék meg e föld kerekén
egyhelyben, melynek örök a varázsa,
mely erdőben, mely térség szegletén?

– kérdezte *Mint egykor Xerxes* című versében. Az Itáliában töltött hónapok kivételével elhagyatottnak érezte magát, nehéz szívvel figyelte a mind sötétebbé váló történelmi láthatárt.

Ebben a borongós lelkiállapotban nyílt lehetősége arra, hogy visszaköltözzék szülőföldjére. 1940 őszén a második bécsi döntés Erdély északi és keleti területeit visszacsatolta Magyarországhoz. Az addig nemzeti elnyomás alatt élő magyar tömegek örömmel fogadták a helyzetükben beálló változást. Csak kevesen látták, hogy a döntés a német fasizmus hatalmi érdekeit szolgálja, és semmiképpen sem oldhatja meg tartósan az erdélyi magyarság gondjait. A trianoni békeszerződés után „repatriáló” erdélyi magyar értelmiség egy része mindazonáltal úgy találta, hogy megnyílt előtte a hazatelepülés útja. Jékely Zoltán is úgy döntött, hogy mielőbb Kolozsvárra költözik. „Annyi honvágas verset írtam addig, vagy tíz év alatt – nyilatkozott később –, hogy következtelenség lett volna nem költözniem haza

az első kínálkozó alkalommal. Azon kívül Erdély menedékkal is kecsegtetett a vélt vagy valóságos irodalmi rosszakarók s az összeomlott házasság emlékei ellen.”²¹

Első alkalommal 1940 októberében az Országos Széchényi Könyvtár megbízásából utazott harmadmagával: Soltész Jánossal és Benedek Andrással Erdélybe, hogy megvizsgálják az ottani könyvtárak állományát és javaslatot tegyenek kiegészítésükre. Nem kis izgalommal készülődött az utazásra. „Holnap nagy útra indulok: Haza” – írta *Kukorékol a kis kakas* című versében. Megrendült lélekkel találkozott emlékeinek és álmainak gazdag forrásával, kora ifjúságának társaival és színtereivel. A következő év májusában aztán véglegesen elszánta magát az átköltözésre. Áthelyezést kért és kapott, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár munkatársa lett.

Az Egyetemi Könyvtár a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem alapításával egy időben: 1872-ben létesült. Állományát a régi erdélyi főkormánysszék, a kolozsvári jogakadémia és néhány kisebb intézmény, valamint magánalapítvány könyvtára alkotta, ezen kívül külön megállapodás értelmében gondozásra vette át az Erdélyi Múzeum Egyesület igen gazdag könyv- és levéltárát. Első igazgatói: Szabó Károly, Ferenczi Zoltán és Erdélyi Pál (a neves népdalgyűjtő és költő: Erdélyi János fia, Erdélyi Zsuzsa néprajztudós és Erdélyi Ilona irodalomtörténész édesapja) sikeresen dolgoztak fejlesztésén. 1909-ben készült el a könyvtár mai (Béke téri) épülete, amely az 1910-es években a budapesti nagy könyvtárak után a régi Magyarország legnagyobb könyvgyűjteményének adott otthont. Az államhatalom megváltozása után a román művelődésügyi kormányzat is sokat áldozott fejlesztésére: az Egyetemi Könyvtár ekkor vált az erdélyi román tudományos élet kiemelkedő központjává. 1940 októberében visszakerült az újjáalakuló kolozsvári magyar egyetem kötelékébe. Irányítását a kiváló történettudós, Kelemen Lajos vette át, aki 1940–1944 között az erdélyi múzeumi és levéltári főigazgató teendőit látta el. Igazgatója Valentiny Antal korábbi főkönyvtáros lett, aki az erdélyi magyar irodalom bibliográfiájának összeállításában, illetve a magyar–román irodalmi kapcsolatok feldolgozásában szerzett érdemeket. Tudós munkatársai közé tartoztak Herepei János, I. Tóth Zoltán és Jakó Zsigmond történészek, Entz Géza művészettörténész, Kéki Béla, a kiváló könyvtörténész és Szabédi László, az ismert író. Jékely Zoltánt mozgalmas tudományos élet és baráti szellem vette körül. Az első hónapokban mint igazgatósági titkár, később mint a térképtár munkatársa dolgozott.

Berendezkedett Kolozsvárott, véglegesnek tetsző búcsút vett Budapesttől. 1941-ben megismerkedett a fiatal marosvásárhelyi előadó-művésznővel: Jancsó Adrienne-nel. Az ismerkedést szerelem, majd 1942-ben házasság követte; 1943-ban leány-, 1945-ben fiúgyermekük született. Az új szerelem érzelmi biztonságot és benső békét adott, a szorongató félelmeket, amelyek korábban mindig aláaknázták a szerelmi elragadtatást, mintha megfékezte volna a megtalált nyugalom (*Nyárvégi levél, Álomban monda, Mi volna, Ha arra gondolok... , Testamentum, Alkonyati symphonia*). A Pesten maradt család is gyakran látogatott vissza Erdélybe, húga Mikecs László, tehetséges fiatal történész és falukutató felesége lett; édesapja Parajdon, a Küküllő mellett vásárolt boronaházat, s ott töltötte 1942 és 1943 nyarát. Jékely Zoltánt mintha ismét a családi élet melege vette volna körül. Ekkor

kötött barátságot Asztalos Istvánnal, Böződi Györggyel, Kiss Jenővel és Szabédi Lászlóval, a „második erdélyi nemzedék” íróival.

A szülőföldjére visszatérő költő szívébe viszonylagos nyugalom költözött. Otthonosságáról, benső békéjéről tanúskodnak első kolozsvári versei: a *Kicsi szamosi óda*, a *Júliusi éjszaka*, *Az alkonyat*. Friss élményekkel eltelve fedezte fel újra az ismerős utcákat és épületeket (*A templom*, *Szép temető*, *Házsongárdi éjszaka*, *Archeologia*), érdeklődéssel járta a Kolozsvár környéki falvakat (*Gyalu felé*, *Zöld dombok alján*, *Országút mellett*, *Kirándulás*, *Halászdal I.*). Úgy érezte, valósággal újjászületett. „Az ifjúság nem időhöz kötött, / csak lelkünknek legmélyebb állapotja. / S belőlem most e párás alkonyat / egy szempillantásra felszínre dobta” – tett boldog vallomást *Jairus leánya* című versében. Nostalgikus vágyait érezte beteljesülni, *Anteus* című versének tanúsága szerint derűs örömmel tekintett szét álmai városában:

Kedves kémények, álomszínű utcák,
zarándok-utam, Monostori út!
Csillapítatlan vággyal a szívében
látjátok újra a régi fiút.
Lássátok, mily pusztíthatlan az ember,
mily Anteus, ha végre hazajut.

Átalakuló kulturális élet

Élete, úgy tetszett, biztos révbe jutott, újult erővel láthatott hozzá írói terveinek megvalósításához. Mindenekelőtt az átalakuló erdélyi magyar irodalmi életben vállalt szerepet. A területi változások következtében a korábbinál szervezettebb kapcsolat jöhetett létre az erdélyi és magyarországi irodalmi mozgalmak között. A nemzetiségi irodalom két évtizedes kereteit és intézményeit azonban alaposan felforgatta az átalakulás. A Dél-Erdélyben maradt magyar kulturális intézményekre (Nagyenyeden, Gyulafehérvárott, Brassóban, Aradon és Temesvárott) a román fasizmus erős nyomása nehezedett. A mintegy félmillió dél-erdélyi magyarság irodalmi élete szinte teljesen megbénult. Az ott élő írók: Kacsó Sándor, Endre Károly, Olasz Lajos, Szemlér Ferenc és Méliusz József alig találtak az olvasókkal kapcsolatot. A visszacsatolt Észak-Erdélyben hasonló gondokkal küzdött a baloldali irodalom. Gaál Gábor folyóirata, a *Korunk* további működését nem engedélyezték a hatóságok. A szocialista vagy polgári radikális törekvéseket szigorú cenzúra korlátozta. Az *Erdélyi Helikon* folyamatos megjelenésének akadályait is csak gróf Bánffy Miklós erélyes fellépése által sikerült elhárítani.² Az erdélyi írók, minthogy korábban a nemzetiségi közélet viszonylag demokratikus levegőjéhez szoktak, idegenkedve szemlélték a szűkebb hazájukban berendezkedő tekintélyelvű és mindinkább a háború felé sodródó jobboldali kormányzatot. Ellenérzésüknek nem egyszer adtak hangot, a visszacsatolást követő hónapok hazafias lelkesedése után mind keményebben bírálták a hivatalos magyarországi politikát. A politikai életben mind nagyobb szerepet kapó szélsőjobboldali

irányzatok – Nyíró József és Wass Albert kivételével – senkit sem tudtak befolyásuk alá vonni az erdélyi irodalom számottevő egyéniségei közül.

Az erdélyi magyar irodalom három nagyobb – eszmeileg is megkülönböztethető – táborban gyülekezett az 1940-es fordulat előtt: az *Erdélyi Helikon*, a *Korunk* és a fiatal írónemzedék táborában. Az *Erdélyi Helikon* íróközösségét Bánffy Miklós, Bartalis János, Berde Mária, Dsida Jenő, Kacsó Sándor, Karácsony Benő, Kemény János, Kiss Jenő, Kós Károly, Kovács László, Ligeti Ernő, Maksay Albert, Molter Károly, Nyíró József, Reményik Sándor, Szentimrei Jenő, Tabéry Géza, Tamási Áron, Tavaszgy Sándor és Tompa László képviselte. A *Korunk* köréhez tartozott Gaál Gábor, Balogh Edgár, Korvin Sándor, Kovács Katona Jenő, Méliusz József, Nagy István, Salamon Ernő és Szilágyi András. A fiatal írók nemzedéke többfelé ágazott szét az idők során. A *Hitel* körül gyülekeztek a konzervatív reformtörekvések szószólói: Albrecht Dezső, Kéki Béla, Mikó Imre, Vita Sándor és Venczel József; az Erdélyi Enciklopédia nevű kiadónál léptek fel az „erdélyi realisták”: Böződi György, Szemlér Ferenc és Szenczei László, akik a *Korunk* körével is szorosabb kapcsolatot tartottak fenn; az Erdélyi Fiatalok mozgalmának képviselői: Jancsó Béla, László Dezső, Balázs Ferenc, Demeter János, illetve az *Erdélyi Helikon* fiatalabb írói: Asztalos István, Gagy László, Szabédi László és Wass Albert pedig a magyarországi népi mozgalom vonzásában keresték helyüket.

E gazdagon tagozott irodalmi élet egyszerűbbé vált Észak-Erdély visszacsatolása után. A baloldali irányzatnak fel kellett adnia mozgalmi jellegét, írói a liberális polgári vagy a népi csoportosulásokban kerestek működési lehetőséget. Ugyancsak a népi mozgalommal kerültek szorosabb összeköttetésbe a fiatalabb írócsoportok. Így vállalt szerepet Balogh Edgár és Nagy István, illetve Asztalos István, Böződi György és Szabédi László a magyarországi népi mozgalom sajtójában, valamint Móricz Zsigmond *Kelet Népe* című folyóiratában. Az *Erdélyi Helikon* írói is bekapcsolódtak a budapesti politikai és irodalmi életbe, különösen az Illyés Gyula szerkesztette *Magyar Csillag*, illetve az antifasiszta összefogást hirdető *Magyar Nemzet* munkájába. Mindkét tágasabb csoportosulás: a népi mozgalomhoz csatlakozó baloldaliak és a humanista ideálokat hirdető helikonisták fontos feladatokat vállaltak a kibontakozó szellemi ellenállásban, ahol csak lehetett, felléptek a háború ellen, és támogatták a kölcsönös magyar–román megértés ügyét.

A *Helikon* írói közössége a kisebbségi humánus nemes hagyományait képviselve, kezdetől fogva szemben állott a terjeszkedő faszizmussal és a németbarát politikai orientációval; az erdélyi liberalizmus és a nemzetiségi demokratizmus eszményeit hirdette továbbra is. Nemcsak a költők: Áprily Lajos, Reményik Sándor és Tompa László verseiben, amelyek a háborús években a humánus értékek védelmében találták meg küldetésüket, hanem állásfoglalásokban és közös nyilatkozatokban is. A hatalmi változásokat követő első – 1940. december 29-én Kolozsvárott tartott – helikoni tanácskozás az erdélyi magyar irodalom hagyományos humanizmusa mellett tett hitet: „...a Helikon íróira ma talán még nagyobb feladatok és kötelességek várnak, mint eddig. Az erdélyiség nemes hagyományainak védelme és ápolása [...] s ezen kívül megannyi más tennivaló együtt olyan feladatot jelent, aminek közös munkával, közös hittel és kitartással tudunk megfelelni.”²³

Az 1942. augusztus 14–16-án tartott marosvécsi írótalálkozó közös nyilatkozata – amely alatt ott áll Jékely Zoltán aláírása is – még erősebben és nyíltabban fogalmazott. A Kemény János kastélyában gyülekező íróközösség visszatekintve a kisebbségi sorban töltött két évtizedre, az erdélyi irodalom népi elkötelezettséget és transzilván hagyománya mellett tett tanúságot: „Egyedül népünkre építhettünk, amely anyagilag szegény és magárahagyatott volt: melyet azelőtti hivatalos vezetői elhagytak, s amely így vezetők nélkül [...], tanácstalanul állott. És népünk mellett Erdély országra, mely a maga törtérijával, élő emlékeivel és hagyományaival nemcsak erős fundamentumunk volt, hanem lelkünkben hazává nőtt.” Ezekre az elvekre támaszkodva ítélték el azt a káros, felelőtlen politikát, amelyet az Észak-Erdélyben berendezkedő magyar kormányzat hozott. Aggodalmasan állapították meg, hogy a kormány megfelelő szakértelem nélkül, tájékozatlanul és bürokrata kicsinyességgel irányítja a visszacsatolt területek életét. Nem használta fel az erdélyi tapasztalatokat, megtörte a kisebbségi életben kialakult közösségi tudatot. „Vak és süket szolgálkává neveli az állam polgárait. Kiöli az egyes ember kötelező felelősségtudatát a kisebb és nagyobb közösségekkel szemben. De kiöli a közösségek felelősségtudatát az egyénnel szemben is. Pedig ez a kölcsönös felelősségtudat a nemzeti táradalomnak pótolhatatlan megtartó ereje, mely nélkül kritikus időkben erőtlenül hull szét a társadalom.” E kemény bírálatot, amelyben nem nehéz felismerni a szellemi ellenállás nemzeti felelősségtudatát, a helikoni íróközösség eszményeinek újólagos megfogalmazása zárta le. A nyilatkozat az erdélyi irodalom népi tájékozódásának, közösségi szellemének és humanizmusának elvét erősítette meg. Végül a következőket jelentette ki: „A népek nagy együttesében élve így nem feledkezhetünk meg azokról az erkölcsi törvényekről sem, amelyek tiszta és erős magyarságunkon keresztül kötelességünké teszik az alapvető emberi eszmények megbecsülését és szolgálatát”.⁴

A szülőföldjére költöző Jékely Zoltán természetes örökségével élt, midőn az *Erdélyi Helikon* táboraához csatlakozott. A kolozsvári folyóiratnak addig is munkatársa volt, ezután még sűrűbben szerepelt hasábjain; részt vett az 1942-es marosvécsi találkozáson is. Verseivel, tanulmányaival, valamint *Angalit és a remeték* című színjátékának egy részletével jelent meg az *Erdélyi Helikon*ban. (A verses mesedráma teljes szövegét 1944-ben az Erdélyi Szépművéses Céh adta ki.) Atyai barátai: Kuncz Aladár, Reményik Sándor és Hunyady Sándor emlékéit idézte fel.⁵ Kuncz Aladár irodalomszervező példája vezette akkor, midőn szerepet vállalt a *Helikon* fiatalabb íróinak mozgalmában és nemzedéki folyóiratának szerkesztésében.

A Termés létrehozása

Az 1942-es marosvécsi találkozáson Szabédi László jelentette be, hogy „fiatalabb írók [...] ugyancsak magyar nemzeti és népi célok szolgálatára írói munkaközösséget alakítottak”.⁶ Ennek a munkaközösségnek a helikonisták közül Asztalos István, Gagyi László, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Szabédi László, Szenczei László és Wass Albert lettek a tagjai. A harmincas évek fiatal írómozgalmainak szociális érdeklődését és nemzeti felelősségtudatát követték.

Erdély ifjú íróinak első közös fellépésére az *Üdvözlégy szabadság* című költői antológiában került sor, amely 1942 könyvnapján látott napvilágot, és Derzsi Sándor, Hegyi Endre, Horváth Imre, Horváth István, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Szabédi László, valamint Varró Dezső verseit foglalta magába. (Jékely tíz költeménnyel, közöttük *Kicsi szamosi óda, Seol ellen, A Maroshoz, Alkonyati szimfónia, Anteus, Testamentum* és *Nagyvakáció az enyedi kollégiumban* című verseivel szerepelt.) Ezt követte 1942 őszén a *Termés* című almanach, pontosabban negyedévenként megjelenő folyóirat első kötete.

A *Termés* megjelenését 1942. október 15-én Asztalos István, Derzsi Sándor, Gagy László, Hegyi Endre, Horváth Imre, Horváth István, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Parajdi Incze Lajos, Szabédi László, Szabó Lajos, Szenczei László, Varró Dezső és Wass Albert *A magára talált Erdély szava* című közös nyilatkozata harangozta be. Összefoglalva a fiatal íróközösség célkitűzéseit, a következőket jelentették ki:⁷

Van Erdélyben egy nemzedék, melyet széthulló nemzedéknek szoktak emlegetni. Ez a nemzedék nem a magyar államiság védőpajzsa mögött nőtt fel, hanem a minden fényt elfogó román kisebbségi politikaárnyékában. Helyzete azt parancsolta, hogy valóságokban gondolkozzék és a szerint értékeljen. Mivel megtanulta, hogy csak magában bízhat, soha senki másban, nemzete sorsának biztosítékát is csak a maga népében látja: a magyar népben.

Mi, ennek a nemzedéknek oly régtől fiataloknak nevezett íróik, ebből a valóságból indultunk el és ebben a gondolatban találkoztunk, hogy népünkől tanulva és népünket tanítva építsük tovább tehetségünk szerint a magyar kultúrát.

Baráti beszélgetések során felmértük erőinket, megállapítottuk feladatainkat, melyekkel új helyzetünkben a magyarságnak tartozunk. Tudatában vagyunk annak, hogy a kialakulóban levő új Európában a magyarság olyan erők sodrába került, melyek a kisebbségi sorsban szerzett tapasztalatok útmutatását nélkülözhetetlenné teszik. E tapasztalatokat erdélyi voltunk szerezte, érvényesítési terét magyar voltunk szabja meg. Az a tény, hogy Erdélyben élünk, meghatározza ugyan feladataink természetét, de e feladatokat a magyarsághoz való szerves hozzátartozásunk rója ránk, mert az erdélyi magyarság – meggyőződésünk szerint, csak tagja az egyetlen, örök, megoszthatatlan magyar testnek, élete a magyar államiság keretein kívül számunkra elképzelhetetlen. Az államiság azonban önmagában nem teljesen kielégítő kezesség egy nép boldogulására, szükséges még az eleven népi erők felszabadulása is. Azt akarjuk, hogy nemzetünk az új Európában azokhoz az értékekhez méltó helyet foglaljon el, melyeket a történelem folyamán döntő erővel megmutatott és amelyeknek állandó jelentkezésében szilárdan hiszünk. Tennivalóinkat következképpen nem felelőtlen irodalmi torzsalkodásban látjuk, sem a most annyira kelendő népmegváltó hangoskodásban, hanem abban, hogy eljuttassuk a magyar szellem értékeit és eredményeit a magyar nép minden rétegéhez, különösen azokhoz a rétegekhez, melyek ezektől az eredményektől és értékektől önhibájukon kívül távolabb állanak; ugyanakkor hozzuk felszínre a néprétegek értékeit s tegyük a magyar szellemiség közkincsévé.

Céljainkat három úton igyekszünk szolgálni: 1. Fölkeressük falvainkat és a külvárosokat; irodalmi felolvasásokat tartunk. – 2. Olcsó könyvsorozatot indítunk. – 3. *Termés* címen évente négy könyvet adunk ki egyenként 120–160 oldalnyi terjedelemben, mely magában foglalja majd az írói közösség szellemi termését; *Vadrózsák* rovat alatt közli a ma élő népműveltség költői alkotásait s irodalmi és műveltségi életünk jelenségeinek számontartása mellett különös gonddal vigyázza a körülöttünk és velünk együtt élő népeknek a magyarság sorsára nézve nem közömbös megnyilatkozásait. Lehetnek, akik ebben a csoportosulásban nemzedéki elkülönülést vélnek felfedezni, melyet örömmel felhasználnának saját személyes ellenségeskedéseik igazolására. Minden ilyen szándékot eleve visszautasítunk. Az irodalomból, mint minden közösségi ügyből, nem lehet nemzedéki, még kevésbé személyi ellentéteket kovácsolni. Az idősebb nemzedék értékeit becsljük. Hogy mi ebben, vagy abban a kérdésben másképpen látunk, azt a törvényszerűen változó idők parancsolják.

Mikor erre a munkára elszánjuk magunkat, legjobb meggyőződésünk szerint a magyar sors íratlan parancsának engedelmességek.

Akik ezt a nyilatkozást aláírjuk, munkánkban természetesen számítunk mindazok közreműködésére, akik velünk egyetértenek.

A *Termés* évente négy alkalommal – a négy évszagnak megfelelő jelzéssel – került az olvasó elé. Szerkesztői Asztalos István, Böződi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László voltak, kiadásáról Szentgericei Jakab Jenő fiatal kolozsvári könyvkereskedő gondoskodott. Versekkel Horváth Imre, Horváth István, Hegyi Endre, Jékely Zoltán, Kiss Jenő, Létay Lajos, Lőrincz László, Szabédi László, Varró Dezső, elbeszélésekkel Asztalos István, Böződi György, Gagy László, Horváth István és Wass Albert szerepelt. Az erdélyi írók mellett „nyugatos” költők: Csorba Győző és Weöres Sándor, illetve népi írók: Gulyás Pál, Sinka István, Szabó Pál, Tatay Sándor, Kárász József munkáit közölte az almanach. Szerepet vállalt a fiatal népi írónemzedék elindításában, teret adott Cseres Tibor és Örvös Lajos verseinek, utat nyitott a kiváló erdélyi parasztköltő, a magyarozdi Horváth István előtt. Horváth mint a kolozsvári Egyetemi Könyvtár altisztje dolgozott, midőn Jékely Zoltán felismerte költői tehetségét.⁸ Szépirodalmi művek mellett tanulmányok, bírálatok és vitacikkek jelezték az új folyóirat érdeklődését. Irodalmi tanulmányokat Böződi György, Balogh László, Derzsi Sándor, Jékely Zoltán, Parajdi Incze Lajos és Szabédi László, színbírálatokat az Erneyi Gáspár álnevet használó Makkai László, művészeti írásokat László Gyula közölt.

A kolozsvári irodalmi folyóirat egyik érdekes rovata a „Vigyázó” címet viselte, ez történelmi, társadalmi és irodalompolitikai kérdésekkel foglalkozott. Már a *Termés* munkáját beköszöntő közös nyilatkozat utalt arra, hogy a folyóirat a nemzeti élet nagy dilemmáira keresett választ. Ezt a feladatot szolgálta 1943 nyarán a *Termés* körkérdése, amely számos, a közéletben szereplő író és tudós véleményét tudakolta a háborús korszak nemzeti sorskérdéseiről. A körkérdésre Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Karácsony Sándor, Kós Károly, Kovács Imre, Kodolányi János, László Gyula, Makkai János, Mályusz

Elemér, Nagy István, Németh László, Tamás Lajos és Veres Péter válaszolt. A beérkező válaszok rendre hangoztatták, hogy a rendkívül veszélyes történelmi helyzetben csakis a minél teljesebb nemzeti önismeret, józanság és összefogás teheti lehetővé a magyarság fennmaradását. A felszólalások sorban foglalkoztak a parasztság követeléseivel (Kovács Imre), a népnevelés ügyével (Veres Péter), a közületi és területi önkormányzattal (Féja Géza), a munkásosztály történelmi szerepével (Nagy István) és az erdélyi népek békés együttélésével (Kós Károly). Az ankét egészében a háborúellenes szellem ellenállás és a demokratikus társadalmi átalakulás ügyét támogatta.

A „Vigyázó” című rovat közleményei több alkalommal léptek fel a szélsőjobboldalon megfogalmazott ártalmas mítoszok ellen. Mikecs László – Jékely Zoltán sógora – több tanulmányban sürgette e józan nemzeti önvizsgálatot és önismeretet. Az 1943. nyári számban közreadott *A magyar önszemlélet változása* című tanulmányában új eszmei tájékozódást követelt a vezető osztályok annyi kárt okozó nacionalizmusa után. Maga a tanulmányíró sem rejtette véka alá, hogy ezt a tájékozódást a szocializmusban látja. A szocializmus eszméjét – bizonyára Németh László hatására – a „minőség” elvével kötötte össze, azaz határozottan szemben állott a szélsőbaloldal marxista-leninista ideológiájával és törekvéseivel. A „minőségyszocializmus” gondolata mindazonáltal nem jelentette azt, hogy a *Termés* elzárkózott volna a radikálisabb szociális követelések elől. Böződi György *Népiség az erdélyi irodalomban* című tanulmánya, amely a folyóirat 1943. téli számában jelent meg, az erdélyi irodalom szociális karakterének teljesebb kidolgozását sürgette. A kolozsvári folyóirat, ahogy Böződi, Asztalos és Szabédi írásai mutatták, általában a népi irodalom balszárnyának követeléseire adott visszhangot, illetve ezeknek a progresszív követeléseknek a fenntartásában vállalt feladatot.

Mégsem kötelezte el magát egyértelműen a népi mozgalom mellett, inkább kiegyenlítésre törekedett a különféle irodalmi irányzatok között. Erdélyben korábban ismeretlenek voltak a népi–urbánus viták, s a *Termés* (miként az *Erdélyi Helikon*) az új helyzetben közvetíteni próbált a két tábor között. Jékely Zoltán ironikus költeményben (*Két szonett a magyar irodalom zivataros esztendeiből*) határozta el magát a népiek és az urbánusok elfogultságaitól. Őrizte kapcsolatait mind a „harmadik nemzedék” városi költőivel, mind a népi mozgalom képviselőivel. A *Termés* és az *Erdélyi Helikon* mellett többnyire a *Magyar Csillagban* közölte írásait, abban a folyóiratban, amely a nemzeti függetlenség és a progresszív irodalom egységének gondolatát szolgálta, s a súlyos károkat okozó népi–urbánus feszültség feloldására törekedett.

A *Termés* körül gyülekező fiatal írók a magyar irodalom ellenzéki csoportosulásaival kötöttek szövetséget. Bizalmatlanul figyelték a kormányzat, a jobboldali pártok vagy a budapesti üzleti körök Erdélybe küldött képviselőinek tevékenységét. Attól féltek, hogy a fővárosból beáramló politikai és szellemi hatások fellazítják azt a demokratikusabb politikai életet és igényesebb közműveltséget, amely a nemzetiségi körülmények között kialakult. Ez az aggodalom – ahogy az *Erdélyi Helikon* íróinak 1942-es közös nyilatkozata is mutatta – nem volt éppen alaptalan. Az anyaországból érkező ártalmas hatásoktól Jé-

kely Zoltán is tartott. Idegenkedését fejezte ki *A házsongárdi föld* című kötetének címadó elbeszélésében, amely szándéka szerint riportszerű eszközökkel próbált számot adni az erdélyi átalakulásokról közvetlenül a hatalomváltozás után. Az elbeszélés hőse: Akács László viszontagságaiban az író személyes tapasztalatai mutatkoznak meg. Boldogtalan szerelmi történetet beszélt el, a kolozsvári élet jellegzetes emberi alakjait keltette életre, egyszersmind arról a bizalmatlanságról tanúskodott, amelyet Jékely Zoltán érzett az anyaországból érkező politikai szerencselovagok iránt. Ezek nagymértékben megkeserítették a visszatérés örömét, s az erdélyi magyar közvélemény igen hamar szembefordult azokkal a Budapestről érkezett politikusokkal, újságírókkal, akiket „ejtőernyősöknek” nevezett.

Csalódások és szorongások

A hazatérés okozta megnyugvásba elég korán beszüremlett az elégedetlenség, a derűs élmények sötét felhők árnyékába kerültek. Jékely Zoltán közérzete lassan ismét elborult. Versek jelzik, hogy nosztalgikus vágyainak beteljesülését is megzavarta korábbi borulátása (*Halál szele, Árvaság, Gonosz éjjéli óra*). Kedve az öröm és a szomorúság között ingadozott: „Olyan vagyok, mint görög dithyramb: / egy érzésből a másba ugrom által” – tett valamást *Önpanaszok* című költeményében, amelyet Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz szóló levéltöredékei nyomán írt. Tapasztalatai felzaklatták, mind nagyobb ellenérzéssel figyelte a politikai életben elhatalmasodó fasizmust és az ország kiszolgáltatottságát a Harmadik Birodalom hatalmi törekvéseinek. *Fajbiológiai látomás* című versében szatirikus indulattal utasította el a faji mítoszt. Ahogy a barbárság uralma mind teljesebbé vált, a szorongásos vallomást és a szatirikus elutasítást szenvedélyes felháborodás egészítette ki. *Szentségtelen szonett-töredékek* című, 1942-ben született versében keserű harag uralkodik:

Isten megverte a társadalmat,
mely kétes erejével visszaél,
legfőbb jelvénye a hóhérkötél
s kolduson gyakorolja a hatalmat!
A hóhérnak tyúkszem nőtt a kezére,
alig győzi, iszik, s éjszaka fél;
pihentető álmom nem jó szemére,
és didereg, mint a nyárfalevél.
S ha végre alszik, szörnyű álmokat lát:
akiket ő akasztott, őt akasztják,
s akasztófástul elviszi a szél.

Erdélyi tapasztalatai sem tudták megbékíteni. Ahogy járta kettészakított szülőföldjét, olyan elkeseredés lett úrrá rajta, mint korábban *Medárdus* című kedvetlenségéről árulkodó regényében és borulató történelmi elégiáiban. *Zentelke felé* című versében a kalotaszegi nép lassú kihalására figyelmeztetett, *Kirándulás* című – levélformában öccséhez szóló – versének tanúsága szerint az erdélyi kérdés megoldatlansága zavarta meg a természetben

szerzett örömeket. A kedélyes horgásztörténet előadásába harci zaj vegyült, a magyar–román határon megint fedezékek készültek, puskalövések hangzottak. „Ismét kísért a bús erdélyi ügy, / mely itt, vagy ott, mindig elszámolatlan” – hangzik a fájdalmas történelmi rezignáció.

A zaklató élmények okozták, hogy erdélyi elkötelezettségének újólagos kifejezését: *Seol ellen* című nagy költeményét ugyanaz az elégikus érzés hatotta át, mint a harmincas évek erdélyi verseit. A Mátyás király által a 15. század végén építtetett Farkas utcai gótikus templom történelmi sorsán elmélkedett. A később hírneves református templom az erdélyi magyar történelem emlékhelye, ahogy a költő mondja: a „múlt háza”, „erdélyi Pantheon”. Nagyszerű és kegyetlen napokat látott, Bethlen Gábor dicsőséges uralkodásának, majd szörnyű pusztításoknak tanúja volt. Jékely gondolatvilágában az évszázados hanyatlással küzdő erdélyi magyar élet szimbóluma lett. A történelmi megmaradás jelképe, amely arra figyelmeztet, hogy nem szabad behódolni a „Seol”-nak, a megsemmisülés bibliai birodalmának. (Erre utal a költemény címe.) A templom berendezését elpusztították, kincseit elrabolták, nagy halottainak porát a szélbe szórták a múltó évszázadok alatt, falai mégis állják az idő ostromát. Ahogy a költő mondja: „te, Templom, őrized / lelki javát híveid legjavának, / tovább plántáld hited / s tartod magad évezredes kovásznak”. A *Seol ellen* a történelmi elégiák keserősége mellett a megmaradás szilárd akaratát is kifejezi. A téli éjszakában barangoló költő – megállva a Farkas utcai templom homályba vesző homlokzata előtt – intő jelet keresett, amely megnyugtatja népének jövődörtörténelmi sorsa felől.

Helyette a pusztulás mind baljósabb jeleit kellett látnia. A háborús tapasztalatok lasként feldúlták azt az otthonosságot, amelyet szülőföldjén érzett. Kiábrándultan vetett számot a háborús események okozta szenvedésekkel (*Vasárnapi tánc, Virágvasárnap*) és a világégés várható súlyos következményeivel (*Viszontlátás, A Szamoshoz, talán utólszor*). Már 1942-ben megérezte a közeli összeomlás előszelét: „Ó, ez a vihar, megöli a kertet, / ó, ez a vihar mindent elseperhet” – írta *Viharvirág* című versében. „A történelem, ocsmány vérfolyam, / híg semmi tengerébe dönti habját, / s ha majd gépek egymást összeszabják, / s az életunt Föld csillagnak rohan, / akkor eljő az utolsó ítélet” – olvasható *A kor dicsérete* című versének sorai között. A történelem hamarosan igazolta kínzó félelmeit: a kormányzat felelőtlen mulasztásai és bűnei végső veszélybe sodorták az erdélyi magyarságot. Jékely Zoltán ezt a végső veszélyt érezte *Téli varjúhad fohászokodása, Menekülők, Naplómba, naplómnak* és *Tragikus ősz* című verseiben:

S ránk jön az apokaliptikus ősz,
kóbor kutyák, ragályok, varjúszárnyak,
hadifoglyok, hullák és menekültek –
bűnhődése sok-sok szomorú bűnnek,
s mindez oly végzetes, oly ismerős!

Keserű szavakkal ítélte el az országot háborúba kényszerítő politikusokat és intézményeket. *Őrült velők* című költeményében a szenvedő emberiség nevében szórt átkot a „háborús nevezetésekre” és az „emberpusztító, iszonyú múltra”. *Háborúból* című versében a fasizmus esztelen világhódító vágyát és barbár kegyetlenségét ítélte el:

Kérdezzétek csak meg a köveket:
akarták-é ezt a históriát?
Faggassátok a földet, az eget:
kellett nekik ez az iszonyúság?

[...]

Csak néhány ember szegi fel fejét,
s habzó szájjal, dühöngő-esztelen
hörghi világgá vad feleletét:
„Igen, igen! Én akartam, Igen!”

Történelmi sorsforduló

Kolozsvárt 1944 októberében érték el a szovjet csapatok. Dálnoki Veress Lajos – az erdélyi magyar szellemi és közélet tekintélyes vezetőinek közbenjárására – visszavonta a II. hadsereget és a várost minden harc nélkül adta át a bevonuló szovjet csapatoknak. Rombolás nem történt, a polgári lakosság körében alig voltak áldozatok. Az ország és az erdélyi magyarság jövőjéről töprengő költő belső felszabadulása mégis váratott magára. Rokonai és barátai közül igen sokan váltak a gyilkos erőszak martalékává, mindeneke előtt őket kellett elsíratnia. Halász Gábort és Szerb Antalt, akiket a visszavonuló nyilasok pusztítottak el, vagy Mikecs Lászlót, aki civil létére sok társával együtt a taganrogi szovjet fogolytábor áldozata lett. Tőlük vett fájdalmas búcsút, őket siratta el *Kiáltás halottak után; Sirató; Haláltánc, 1944; Császári körvadászat után; Foglyok, 1944; Álom-rekviem és Lustra a Szamosparton* című költeményeiben. Ifjúkori költészetében nemegyszer játszott az elmúlás gondolatával, szorongó szívvel idézve az enyészetet, a halál valóságos élményét, megrendítő tragédiáját azonban háborús verseiben és siratóiban élte át. Álmaiban ismét eluralkodtak a borzalmak, szörnyű halottakról és rémítő temetésekről álmódott, Budapesten maradt szülei és testvérei életéért rettegett (*Korai búcsúztató*). A gyász és a fájdalom bénítóan hatott rá, mégsem fegyverezte le egészen. *Eltűnt barátaim után* című versében szinte fogadalmat tett, hogy megölt társai ügyét ő viszi tovább:

Szeretnék folytatni Titeket,
hisz Ti vagytok bennem e nagy hiányzás,
mely szörnyen gazdagítja létemet,
és súlya sokszor szinte mázsás.
Szerepét elhívó színészek
hitével érzem most is: léteket
bennem gomolyog, s akik belenéznek
őrült szemembe – ott Rátok találhatnak!
Nagy dolga lesz veletek a halálnak:
Amíg én élek, meg nem ölhet,
emléketek erős, hogy szinte fölvet!

A súlyos történelmi összeomlásból szabadulni igyekvő erdélyi magyar szellemiség élettereje – Tompa László, Bartalis János, Horváth Imre, Horváth István, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc és Szabédi László alakuló költészete mellett – Jékely Zoltán cselekvő vágyról tanúskodó verseiben jelentkezett. A reménykedés már megvillant a háborús leszámolások csüggedt soraiban is. „Gyászok hava, / Reményik elvivője! / s mégis-mégis fellélegzés a sóhaj, / ha párádban a tavasz hirdetője, / új élet heroldja, a cinke szóla!” – zárta 1944. október című versét. A cselekvés vágya kapott hangot a háborús seregszemlét követő rekviemben. A Mikecs László emlékére írott *Feltámadás* ugyanazt a gondolatot szólaltatta meg, mint egy évvel korábban az *Eltűnt barátaim után*: „Valami titkos célod van velem! / Tán, hogy arcod mégegyszer megmutassam, / sírból kiássam s az égi magasban / meghordozzam boldog-győzelmesen!” A lélek lassú gyógyulását jelezték azok a versek, amelyekben a régi szerelmek és a világjáró ifjúság emlékeit idézte fel (*Perseus, Párizs kísért*) vagy éppen a köznapi élet egyszerű örömeit örökítette meg (*Halászdal II., Futballisták*). Az emlékezés szerepe ismét megnőtt, a költő a múltba révülve keresett biztatást (*Emlékeim, Pályám emlékezete*).

Önmagát biztatva fogalmazta újra hűségét szülőföldje és népe iránt. Az *én országom* című költeményében Bethlen Gábor, Apáczai, Mikes, Hajnóczy, Vasvári és Petőfi szellemi örökségére hivatkozott. A nemzeti hagyományoknak arra az összefogó erejére, amely nem ismer politikai határokat, amelytől egy kulturális közösséget nem lehet megfosztani. Éltető bizalommal ajánlotta fel tehetségét és munkáját az Erdélyben kibontakozó új életnek, igaz érdeklődéssel hajolt az alakuló jelen fölé. *Misztérium* című versében először ifjúságától vett könnyes búcsút. Párizs, Róma és Firenze opálos messzeségbe vezetett el, a téli Kolozsvár utcáit járva a költő szülőföldjének vonzását érezte, nyitott szívvel fordult a mindennapi élet dolgaihoz:

Az utcát verte a hófergeteg,
 s a Háromság-szobornál csak befordult
 csengős-szánú esküvő-menet,
 fátyolában a halvány kis menyasszony
 mintha halálba vinnék, reszketett –
 de vonulásuk oly valószínűtlen,
 oly víg-farsangi volt a ködben,
 hirtelen kihűlő szerelemként
 homályosult el minden messzi emlék,
 s bennem a szeretet harangja kondult
 e földért, ahol élnem kell ezentúl.

Erdélyi változások

A tenni akarás nem volt hiábavaló, az erdélyi változások teret nyitottak Jékely Zoltán cselekvő vágya előtt. Miután az 1944. augusztusi szovjet–román fegyverszüneti szerződés, ismét megsértve a népek önrendelkezéshez fűződő jogait, Észak-Erdélyt újra román szuverenitás alá helyezte, az ott élő magyar értelmiség felelőssége ezzel csak növekedett: a nemzetiségi tömegek és a nemzetiségi kultúra jövőjét kellett megalapoznia. A magyar értelmiség kezdettől fogva a román demokrácia erőiben kereste szövetségését. Úgy érezte, hogy a többségi nacionalizmussal és nacionalista mozgalmakkal szemben a román baloldalra kell támaszkodnia. Az erdélyi magyar írók ezért vállaltak szerepet a demokratikus átalakulásban, azokban a mozgalmakban – az Országos Demokratikus Arcvonal és a Magyar Népi Szövetség munkájában –, amelyek a nemzetiségi egyenjogúság eszméjét képviselték. A felszabadulást követő hónapok az éles politikai harc jegyében teltek. Rădulescu tábornok kormánya és a hagyományos román pártok vezetői akadályozni próbálták a demokratikus átalakulást, és elzárkóztak a nemzetiségi egyenjogúság megvalósítása elől. Észak-Erdélyben „Maniu-gárdisták” garázdálkodtak, fegyveresek gyűjtötték táborokba a leszerelt magyar katonákat, illetve a civil lakosság tízezreit. Egy regáti táborban szenvedett Kacsó Sándor és Vita Zsigmond, távoli fogolytáborban pusztult el Mikecs László. Az erdélyi magyar közéletet tulajdonképpen ezek a súlyos események – amelyeknek csak a Groza-kormány hatalomra jutása vetett véget – állították a baloldali orientáció mellé.

Az irodalmi élet is ennek az orientációnak a jegyében indult meg. A nemzetiségi irodalom műhelyeit felforgatták a háborús események, a kétszeri hatalomváltás. Az irodalom-szervezés nehéz munkáját szinte előlről kellett kezdeni. A romániai magyar irodalomnak is nagyok voltak a veszteségei: Bárd Oszkár, Karácsony Benő, Kovács Katona Jenő, Ligeti Ernő és Salamon Ernő a fasizmus áldozatai lettek. Egy ideig bizonytalan volt Asztalos István, Gaál Gábor és Szentimrei Jenő sorsa is, akik a kivonuló magyar csapatok kötelékében kényszerültek Erdély elhagyására. Nyíró József a jobboldalhoz pártolt, utolsó éveit spanyolországi emigrációban töltötte. Ugyancsak az emigrációt választotta Wass Albert,

a tehetséges regényíró. Tamási Áron, Makkai Sándor és Kádár Imre Budapestre költözött. A nemzetiségi irodalom képviselői egymástól elszakadva próbálták mozgásba hozni a szellemi életet. Balogh Edgár Kolozsvár polgármester-helyettese, majd a *Világosság* című napilap főszerkesztője, Méliusz József a temesvári *Szabad Szó* szerkesztője, Gaál Gábor a Józsa Béla Athenaeum igazgatója, Szabédi László ugyanennek irodalmi vezetője, Szemlér Ferenc a *Népi Egység* című brassói napilap szerkesztője, Szentimrei Jenő a kolozsvári magyar színház igazgatója, Bartalis János az Egyetemi Könyvtár szakszervezeti bizalmija, Jancsó Elemér és Jordáky Lajos a kolozsvári magyar egyetem tanára lett, Kós Károly az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet, Kiss Jenő az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet szervezte újjá, Molter Károly Marosvásárhelyen alapított szabadegyetemet.

Az írók abban az utólag tévesnek bizonyult reményben, hogy a baloldali orientáció révén érvényesíteni lehet a nemzetiségi jogokat, őszinte bizalommal támogatták a szülői román demokráciát. A baloldali Groza-kormány a nemzetiségi intézmények kiépítésével igyekezett viszonzni ezt a támogatást. A háborús évek után jött létre a kolozsvári Bolyai Egyetem, a magyar közép- és általános iskolai hálózat, a kolozsvári, marosvásárhelyi és sepsiszentgyörgyi színház. A demokratikus átalakulás egyik legnagyobb vívmányaként alakult meg a romániai magyarság tömegszervezete: a Magyar Népi Szövetség, amely az 1937-es Vásárhelyi Találkozó népfretil politikáját vitte tovább, és a magyar nemzetiségek közületi képviselőjére törekedett. Lassanként kiépültek az irodalmi élet intézményei is. Nagy István és Szabédi László vezetésével létrejött a Romániai Magyar Írók Szövetsége. Kolozsvárott a Józsa Béla Athenaeum, Marosvásárhelyen a Bolyai Kiadó foglalkozott könyvkiadással, emellett megindult a Magyar Népi Szövetség Kiskönyvtára és a kolozsvári Móricz Zsigmond Népi Kollégium könyvsorozata is. Különösen az Athenaeumnak volt jelentékeny kiadói szerepe: első kiadványai közé tartoznak Asztalos István *Író a hadak útján*, Kisbán (Bánffy) Miklós *Bűvös éjszaka*, Nagy István *József Attila új népe*, Méliusz József *Sors és jelkép*, Benedek Marcell *Az irodalmi műveltség könyve* és Jékely Zoltán *A halászok és a halál* című művei.

A korábbi nagyhírű irodalmi folyóiratok: az *Erdélyi Helikon* és a *Pásztortűz* megjelenésének végét vetették a háborús események, ez mindenképpen az erdélyi, illetve az egyetemes magyar kultúra nagy vesztesége volt. Csupán az *Erdélyi Múzeum* című negyedéves tudományos folyóirat folytatta működését 1947-ig, majd ezt is felszámolták a bukaresti hatóságok (és csak a romániai rendszerváltozást követően indulhatott meg újra). Hosszabb ideig nem nyílt lehetőség arra, hogy önálló folyóirat gondozza a nemzetiségi irodalom ügyét, ezt a feladatot a fellendülő erdélyi magyar sajtó vállalta. Szinte minden nagyobb erdélyi városban alakultak magyar lapok a Népi Szövetség, a kommunista vagy a szociáldemokrata párt irányítása alatt: Brassóban a *Népi Egység*, Temesvárott a *Szabad Szó*, Székelyudvarhelyen a *Szabadság*, Nagyváradon az *Új Élet*, a *Népakarat* és a *Fáklya*, Szatmáron a *Szabad Élet*, Aradon a *Jövő*. Kolozsvárott három magyar újság indult: a kommunista *Erdélyi Szikra*, a szociáldemokrata *Erdély* és a Magyar Népi Szövetség hivatalos lapja, a *Világosság*; emellett fontos szerepet töltött be a *Falvak Népe* című hetilap is.⁹ Gaál

Gábor *Utunk* című irodalmi lapjának 1946. júniusi megindulásáig elsősorban a *Világosság* vált a romániai magyar irodalom újólagos kibontakozásának műhelyévé. Mint az erdélyi magyar dolgozók lapja 1944 októberétől 1952-ig jelent meg. Főszerkesztője Balogh Edgár volt, munkatársai között szerepelt Asztalos István, Bartalis János, Benedek Marcell, Berde Mária, Horváth Imre, Horváth István, Szabédi László és Szemlér Ferenc. A *Világosság* adta közre a fiatal Sütő András első írásait. Irodalmi rovatát 1944 decemberétől, miután a könyvtártól elkészönt, Jékely Zoltán szerkesztette, 1945–1946-ban ugyancsak ő számolt be rendszeresen az erdélyi és hazai magyar irodalmi élet eseményeiről.

A *Világosságban* közölt irodalmi krónika a nemzetiségi irodalom seregszemléjével indult. *Hol vannak a magyar írók?* című, 1945. február 13-án napvilágot látott beszámolójában Jékely az újjászülető erdélyi magyar irodalom helyzetét és lehetőségeit mérte fel. Véggigtekintve a nemzetiségi irodalom jelesebb képviselőin, bizakodva állapította meg: „ki-ki keresi azt a helyet és azt a munkakört, melyben legcélszerűbben veheti ki részét az új világ építéséből”. Mint szerkesztő és irodalmi publicista, ő is megkereste a maga szerepét a nemzetiségi irodalom második megalapításában. 1945. április 15-én a budapesti harcokból hazatérő Szentimrei Jenővel készített interjút, már itt felvetődött egy magas színvonalú irodalmi folyóirat igénye. Irodalmi arcképvázlataiban és könyvismertetéseiben – így 1946. július 12-én Kacsó Sándor novelláiról, 1946. augusztus 12-én Benedek Marcell irodalomelméleti kalauzáról szóló cikkében – ugyancsak a nemzetiségi irodalom fejlődését támogatta, rövid cikkek sorában számolt be a magyarországi irodalmi élet alakulásáról is. 1945. április 12-én például a demokratikus közéletben szerepet vállaló írókat – Illyés Gyulát, Veress Pétert – köszöntötte. Személyes hangú írásokban búcsúztatta el a magyar szellemi élet halottait, a többi között Bartók Bélát és Szerb Antalt, és emlékezett meg korábban elhunyt nagy képviselőiről, így Móricz Zsigmondról, Krúdy Gyuláról és József Attiláról.

Az irodalmi élet mellett beszámolókat közölt az erdélyi képzőművészeti és színházi élet eseményeiről. 1946. július 15-én a kiváló székely festő, Nagy Imre gyűjteményes kiállítását méltatta, 1946. július 22-én a kolozsvári magyar színházat bízta arra, hogy igényesebb repertoárral – Shakespeare, Csehov, Madách műveivel – álljon a közönség elé. Színházi érdeklődése következtében vállalt dramaturgiai szerepet a Kolozsvárott létrejött Kamaraszínpadnál, amelyet Benedek Marcell szervezett és Szendrő Ferenc igazgatott. Újságírói és színházi munkája mellett francia költőket fordított a Czeglédy Ede (Kós Károly veje) szerkesztésében megjelenő *Színház és Mozi Műsor* számára, amely időnként szépirodalmi anyagot is közreadott. Megjelentette *A halászok és a halál* (1946), valamint *Minden mulandó* (1946) című kisregényeit, s verseket közölt a *Világosság* és az induló *Utunk* hasábjain.

Visszatérés Budapestre

Jékely (és még számos író társa) helyzete mindazonáltal mindinkább kérdésessé vált az ismét előretörő nagyromán sovinizmus miatt. Ismét felvetődött a Magyarországra költözés gondolata. A kolozsvári magyar értelmiség helyzetét az 1946-ban hozott új állampolgársági rendelkezések nehezítették, s az ötvenes évek dogmatikus szektarianizmusa is felütötte már

fejét. Ezek következtében kényszerültek elhagyni a Bolyai Egyetemet a Budapestről odatelepült tanárok, közöttük Benedek Marcell és László Gyula. Lassanként Jékely Zoltánban is megérlelődött a fájdalmas elhatározás: látni akarta magányban élő szüleit, gyászoló testvéreireit, meg akarta keresni kallódó barátait. Távoli vonzások hatottak rá, keserű tapasztalatokkal kellett küszködnie. Ismét az álmoknak engedelmeskedett: 1946 augusztusában búcsút mondott a *Világosság* szerkesztőségének, és november végén, feleségét és kicsiny gyermekeit egyelőre a Szentegyház utcai lakásban hagyva, Budapestre költözött. A kolozsvári közjáték mozgalmas évei után elkövetkezett alkotó munkásságának – új költői és elbeszélő értékeket termő – korszaka. Erdély iránt vállalt hűségét – és erről egész életműve, a Magyarországon írott versei és elbeszélései, regényei és tanulmányai tanúskodnak – sohasem adta fel. Élete végéig Budapesten élni kényszerülő erdélyi magyar írónak tartotta magát.

JEGYZETEK

- 1 LUKÁCSY András, *Látogatóban Jékely Zoltánnál = Látogatóban*, szerk. LENGYEL Péter, Budapest, 1971.
- 2 Vö. *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)*, szerk. MAROSI Ildikó, Bukarest, 1979, II, 255, 257–258.
- 3 *Uo.*, 252.
- 4 *Az írói közösség nyilatkozata*, Erdélyi Helikon, 1942, 596–604. A nyilatkozatot a következő írók írták alá: Asztalos István, Bartalis János, Bánffy Miklós, Gagy László, Hunyady Sándor, Jánosi Andor, Jékely Zoltán, Kemény János, Kiss Jenő, Kós Károly, Kovács László, Maksay Albert, Molter Károly, Szabédi László, Szenczei László, Szentimrei Jenő, Tamási Áron, Tavaszy Sándor, Wass Albert.
- 5 *Hol van Kuncz Aladár*, Erdélyi Helikon, 1941, 431–432.; *Arion*, Erdélyi Helikon, 1941, 759–766. (Megjelent *A házsongárdi föld* c. kötetben is.); *Búcsú a világfűságtól: Emlékezés Hunyady Sándorra*, Erdélyi Helikon, 1942, 699–705. Kötetben *A Bárány Vére* c. gyűjteményben található.
- 6 *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)*, 284.
- 7 Sorsunk, 1942, 678–679.
- 8 Vö. *Horváth István első verseskönyve*, Termés, 1944/4, 101–103. Kötetben: JÉKELY Zoltán, *A Bárány Vére*, Szépirodalmi, Bp., 1981, 289–292.
- 9 Az 1944–1945-ös erdélyi magyar sajtóról lásd: KEMÉNY G. Gábor, *Magyar nyelvű periodikák a szomszédos szocialista országokban, 1945–1971*, Bp., 1972. (Kézirat gyanánt.); JORDÁKY Lajos, *A romániai magyar sajtó történeti útja = Korunk Évkönyv 1974: Tanulmányok a romániai magyar sajtótörténet köréből*, szerk. VERESS Zoltán, Korunk, Kolozsvár, 1974, 13–28.

BERTHA ZOLTÁN

NAGYVÁRADTÓL SZÁRSZÓIG

Németh László – válságos időkben

Kisebbségből – kisebbségbe

Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszacsatolása minden jelentős magyar íróót örömmel töltött el. Tamási Áron például a hazatérés piros betűs ünnepnapjainak nevezte a lélekemelő pillanatokot.¹ Erdélyben ünnepi kiadványok, folyóiratszámok, antológiák jelentek ekkor meg.² Később azután kiderült, hogy a finom és sokszínű erdélyi lelkület iránt érzéketlen magyarországi úri középosztályi beáramlás károkat is okozott, s a transzszilván sajátosságokat féltő, felelős erdélyi gondolkodók fel is emelték ez ellen a szavukat. Wass Albert például több regényében is megörökíti azt a jelenetet, amikor a bevonuló magyar katona fölényesen odarikkant a székely parasztnak: na, bácsikám, örülnek, ugye, hogy megint magyarok lehetnek? S erre amaz csak szerényen, de mély értelműen visszaszól: ejsze, magyarok voltunk mű eddig es.³ Erdély magyarjai tehát nem kértek semmiféle kioktatásból, mint ahogyan addig sem a másféléből. S az illúziótlan problémalátásról, gondérzékelésről – egyéb vonatkozásokban is – pedig főként Németh László mutatott megint csak leginkább példát. A visszatért Kolozsvárott, 1940 telén (december 12-én) a Méhkas Diákszövetkezet rendezvényén (a több mint ezres létszámú hallgatósággal zsúfolásig megtelt Mátyás király diákházban, Cs. Szabó László, Veres Péter, Kodolányi János és mások társaságában) *Kisebbségből – kisebbségbe* címmel tartott előadást arról, hogy a minőségi magyarság az egész Kárpát-medencében kisebbségben szorong, s így az erdélyi magyarok is csak az egyik kisebbségi helyzetből a másikba jutottak, ha ellenkező is a látszat a magyar állam keretei közé visszakerülve.⁴ Nincs tehát joguk „vidám többségnek érezni magukat, hanem azonnal egy másik kisebbségi sorsba kell beállniuk”; abba, amelyet a Németh László-i értelmiségi típusnak az anyaországban eddig is folyamatosan el kellett szenvedni. A 19. század végi gazdasági növekedés, állami fejlődés, új értelmiségi felduzzadás egyre inkább kioldotta a szerves és jellegzetes magyar hagyományokhoz való ragaszkodást, a felső rétegek köze szinte megszűnt „a lent maradt milliókhoz”. Nyugaton az ilyen átalakulástól csak demokratikusabb: „franciább, németebb lett az élet, hisz az új polgárságban a nép vetette fel színét”; nálunk viszont elszakadtak a máshol csak sűrűsödő száalai az össze-

Előadasként elhangzott a Partiumi Magyar Művelődési Céh és a Partiumi Író-tábor Egyesület rendezte X. Partiumi Író-tábor *Hagyomány, haladás, megmaradás* című irodalmi találkozásán és konferenciáján, Nagyváradon, 2013. július 4-én.

tartozásnak és a szolidaritásnak. A fordított kiválasztás a magyar lélek elsorvasztásához vezetett. A Habsburg-monarchia saját hatalmi érdekében olyan vezető réteget nevelt vagy választott ki, amely „a fajtáját a fajtája ellen” kormányozta, s ennek bizonyos restaurációja idején később is a „magyar népet zárt kapuk, magas tandíj, érdeküket féltő szervezetek tartják vissza az emelkedéstől”; mert a lényeg „mindig ugyanaz, a magyarságot rosszul ismerő, önző és felületes csoportok versengenek érte, Európa változásaira kacsintva, hogy kié legyen vagy inkább kié maradjon a magyar”. Eddig tehát a nemzettel tartó „hűség bűnhődött, a hűtlenség felmagasztaltatott”. És Németh László, aki úgy érzi, hogy annyi könnyebbsége volt az írói pályáján, amennyit lazított a hűségen, most ebbe a szép hivatással, de sok szenvedéssel telített kisebbségiségbe hívja a kisebbségi sors szenvedéseiben már felkészült és erős erkölcsi ellenálló képességgel felvértezett erdélyi magyarságot.

„Szórványharc”

1943 késő tavaszán, néhány hónappal a nevezetes nyárvégi balatonszárszói beszéde előtt (és több szempontból annak előzményeként tekinthetően) a Nagyvárad Református Kör irodalmi estjén (melyet Szabó Pál közreműködésével és egy szórványinternátus javára rendeztek) még egy olyan előadást tartott Németh László, amely újfólag a kisebbségi sorsproblémákat faggatta – a gondolatmenet folytatásakor már ki is tágítva a kisebbségiség fogalmi és érvényességi körét.⁵ Visszautalva kolozsvári beszédére leszögezte, hogy a „magyarság még igen soká, évtizedekig vagy évszázadokig kisebbségben lesz tulajdon földjén”, mert elképzelhetetlen, hogy ne legyenek, akik Európa és a világszellem nevében törnek rá valódi hajlamaira, hódító szándékaik és érdekeik szerint nyomva el azokat. „Összeszorított foggal és erkölccsel” kell felkészülni erre a hosszú időre. De ez a sorsnyomás másokat is fojtogat. A magyarság kisebbségi – gyarmatosított, bennszülött – helyzetben van saját hazájában, s a valódi többséget ebbe a kínos állapotba taszítják bele Európára támaszkodva. Ebben a nyomorúságában azonban más kis népek mártíriumával is osztozik; sőt általában az emberség önértékét képviselő szellemi minőséggel, amely a nagy népek leigázott értéksajátosságait is jellemzi. „A nagy népek milliói éppúgy kisebbségben vannak a maguk birodalmában, mint a kis népek velük szemben. S gondoljunk Indiára, Kínára, Afrika, Dél-Amerika színes millióira.” „A népek az egész világon így küzdenek egy náluk hatalmasabbal” – állapítja meg Németh László a magyarság elszigetelhetetlen „szórványharcát” belehelyezve egy világtágas dimenzióba, s az általános, globális veszedelem természetét a „technikával szövetkezett martalóc”-ban: „a gépesített hatalmaskodás”-ban pillantva és nevezve meg. Ha a kisebbség minőséget, humánumot, sajátos és árnyalatos értékelveket jelent, vele szemben a mennyiség, a tömegelvűség, az erőszakos anyagelvű uniformizáció áll. A ragadozó, tömegmanipuláló globalizáció és kolonializáció. Ez alacsonyítja le a nemzeteket, züllesztí hordává őket, s ez gázol végig „szorgalmunk vetésén, amíg csak az emberből kisanyargatott hősiesség, nagyság, önfeláldozás: mondjuk ki, az Isten – a szeretet háziállataivá nem töri a szörnyű masinákat”. Németh László minőségfilozófiája tehát nem elzárkózó elitizmus, mert nemcsak óvni, hanem komoly erőfeszítéssel szétárasztani is kívánja a minőség követelményeit.

A szembeszegülő küzdelemben mindazonáltal sohasem szabad az ellenség harcmóráját átvenni, hirdeti az író, keserű tréfával világítva rá a magyar természet emberséges alapvonásaira: „aki azt mondja, hogy ennél vagy annál a világfordulatnál ő vagy övéi ezt és ezt fogják fölakasztani: az nem magyar. Aki azt mondja, hogy bármi lesz a háború vége, engem föl fognak akasztani, arról elhiheted, hogy magyar.” S „a nagy ellenség ellen nagy lelket kell növesztetni”; a kisebbségi embernek, „akár magyar vagy holland vagy hindu”, „hűségben, halálra szántásban, áldozatkészségben” kell fokozottan felfegyverkeznie – fogalmazódnak az erkölcsi létszemlélet, a példaadás, a mintaélet alapintelméi. És a népi szolidaritásai: hogy azokhoz kell ragaszkodni, „akik – milliós szórványaikon – mindig lenni fognak maradni”. Egyfajta „aktívabb gandhizmus”-ra szólít fel Németh László, a jézusi ihletődés erejére hivatkozva. És sajátos (s az *Izony*-ban érzékletesen kiteljesedő) morálonológiai, kultúrantropológiai nézeteire: hogy az embernek és kultúrájának a feladata „a világ növényi alaptermészetét helyreállítani: az állatvilág ragadozó kedvét a növények csendesebb erkölcsére szorítani”. A gyilkoló ösztönt megzabolozó organikus növefolyamatra, a „teremtő igénytelenségre”, a ragadozást megfékező „növényemberségre”.

A kisebbségiség társadalmi, nemzetpolitikai, morálteológiai elmélete így teljesebb kiébredésként és üdvtani igazságokká Németh László életfilozófiájában – a példaállítás küldetéses éthoszával. A mélymagyarságban és a mély kelet- vagy közép-európaiságban megmerítkező szellem szövetkezhet és fonódhat össze igazán az egyetemes kultúra morális és spirituális távlataival, az „európai vallással”,⁶ az „Öreg-Európa”⁷ felől sugárzó eszményeket megőrző és megélnéltető törekvésekkel – Kelet és Nyugat időtálló szintézisét megteremtve.

Szárszó előtt a *Termés* vitafórumán

Mint a „magyar önismeret elmélyítőjét”, a „magyar szellemiség egyik leghősiesebb harcosát”, sőt a „magyar élet jövő felvirágozásának egyik biztosítékát”⁸ kérték fel Németh Lászlót 1943 nyarán az erdélyi *Termés* című lap vitafórumán való részvételre is – iránymutatást várva tőle. A *Termés*, ez a negyedéves kolozsvári folyóirat (amelyet Asztalos István, Böződi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László szerkesztett, s amelynek jelentős munkatársai közé tartozott többek között Gagyi László, Gy. Szabó Béla, Horváth Imre, Horváth István, László Gyula, Mikecs László, Szenczei László, Varró Dezső, Wass Albert is – és amely 1943-as tavaszi számában már hozta Kodolányi János május 20-ával dátumozott *Zárt tárgyalás*-át), elsősorban nemzedéki és népi szellemiségű kiadványként, a népi írómozgalomhoz kötődő reformértelmisség orgánusaként működött 1942–1944 között. Szerkesztői sorsfordító nemzettörténelmi időben, 1943 nyarán (július 10-én) körkérdezt intéztek a magyar szellemi-irodalmi élet vezető személyiségeihez, az időszerű elvi problémáknak a magyarság megmaradása érdekében elvégzett tisztázása – tehát értelmes, konstruktív és eszmetisztázó vita lefolytatása –, a „fejetlenség”⁹ és a nyers (párt)szenvédély és (párt)érdekharc elkerülése céljából. A jeles megszólítottak közül (Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Karácsony Sándor, Kós Károly, Kovács Imre, Kodolányi János, László Gyula, Makkai János, Mályusz Elemér, Márai Sándor, Nagy István, Németh László, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Tamá-

si Áron, Veres Péter, Zilahy Lajos és mások) többeknek nem vagy csak nagyon röviden volt módjuk válaszolni és így a tanácskozáson részt venni (a lap nyári és őszi számában *Elvek, gondolatok* összefoglaló főcím alatt közzétett gondolatfutamokat lezáró szerkesztőségi jegyzet az eszmecsere kétségtelen eredményessége mellett utal a teljes siker látszólagos vagy bizonyos fokig valóságos elmaradására is), de a személyre szabott kérdések mégis alapvető tézisek megfogalmazására készítették az írókat a magyar történelem égető létkérdéseit illetően. Hasonlóképpen az ezt a nagyhatású sorsfaggató ankétot hamarosan követő szárszói találkozó kihívásaihoz. Való igaz, hogy „a mai olvasó a *Termés* 1943-as nyári ankétján ugyanazokkal a problémákkal találkozik, amelyek a szárszói konferenciát is foglalkoztatták. Kísérteties a hasonlóság a két találkozón felvetett és tárgyalt kérdések között. A *Termés* ankétja előrevetítette azokat a válaszokat, amelyek Szárszón fogalmazódtak meg”¹⁰ – amiként azt Borbándi Gyula is megállapította. És valóban, a parasztkérdéstől, a földreform ügyétől az önkormányzatiság elvének gyökerességéig, a népet a nemzetbe emelő népnemzeti politikai demokrácia szükségességétől, a népi és magyar nevelés szellemi lehetőségeitől az erdélyi gondolat komplexitásáig (elsősorban Erdei, Féja, Kovács Imre, Kós Károly, László Gyula, Veres Péter fejtegetéseinek jóvoltából) számos történelmi-kulturális és aktuálpolitikai sorsprobléma vetődött föl a magyarság nemzeti jövője szempontjából aggodalmaskodó vagy reménykedő meglátások között.

Rövid hozzászólásában, reflexiójában Németh László pedig megint lét és nemlét határhelyzetének alapkrízisét villantotta fel, amikor így írt: „Az életnek ez a daca csak abban van meg, akinek minden rostját átjárta a halál. A megsemmisülés kínjától, akinek teste és képzelete van: rettegnie kell [...]. A halál gondolata azonban nem lehet nehéz annak, akinek bennszülöttekért kellett (értük, velük és ellenük) harcolnia.”¹¹ S alig egy hónap múlva (augusztus 25-én) Szárszón ugyancsak a bennszülött-metaforával vagy -hasonlattal riaszt és figyelmeztet: „Aki a magyarság újkori történetét megírja, arra kell felelnie, hogy súlylyedt »bennszülött«-té ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában. Ha a színészekre gondolnak, tudják, mit értek bennszülöttön. Állami életét idegenek vezetik; ha vannak is véréből való nagyjai, azok csak maharadszák; gazdaságilag kizsákmányolják; idegen civilizációk selejtje ellen nincs védelme; erkölcsében és testében nyomorodóban van.”¹² Hasonló meglátásokkal érvelt egyébként már Tamási Áron is Németh László viták keresztüzébe került *Kisebbségben* (1939) című könyvének alapfelvetéseire reflektálva (*Még csak egyet szólott a kakas* [1939] című esszéjében), és azokkal egyetértve panaszkolt: „milyen szomorúan igaz mindaz a betegség, amellyel Németh László szerint is tele volt és tele van a magyar szellemi élet! Mennyire igaz és fájdalmas, hogy nevelésünk és irodalmunk idegen befolyás alatt, idegen jegyeket viselt és idegen gondolkodást kényszerített a gyermekre és a felnőtt magyarrá! Mennyire igaz, hogy a sajátos magyar szellemek állandóan küszködve élnek magyar földön, fájdalmak és áldatlan harcok között emészten fel önmagukat.”¹³ Ráadásul a nacionalizmus hamis vádjával sújtottan, annak az agresszív gyarmatosításnak az abszurd logikájából következően, amely a kisébbségi önvédelmet, a védekező kollektív identitást ítéli el a birodalmi, nemzetközi kolonializáció helyett; amikor az őshonos népet kísérelik meg elidegeníteni saját szülőhazájától.¹⁴

A „harmadik út” Szárszón

A harmadik úthoz kötődő, a sajátos és autonóm magyar út (azaz az egyén és a közösség szempontjait szervesen összehangoló – Pomogáts Béla szerint „valamiféle összegzés és kiegyenlítődé” irányába vezető, „a kizárólagos individualizmus és a kizárólagos kollektívizmus” csapdait egyszerre és egyaránt elkerülő, azok tévedéseit egyidejűleg meghaladó¹⁵ – társadalomelméleti szintéziskísérlet) létjogosultságát megalapozó nézetekkel a történelmi jelentőségű nagy szárszói találkozón (1943. augusztus 23–29. között) többen is kiálltak (Gombos Gyula, Juhász Géza, Féja Géza, Püski Sándor, Fitos Vilmos és mások, sőt e gondolatok bizonyos szellemi érvénytartalmát több-kevesebb megszorítással még Erdei Ferenc és Veres Péter is elfogadta), de azokat természetesen a legerőteljesebben Németh László exponálta. Aki világossá tette, hogy „a szabadság, amelyet hoznak, valóban a magyarság felszabadulása legyen. Egy rendszer önmagában nem válhat meg egy népet; minden attól függ: kik, milyen módon, milyen ösztönökkel alkalmazzák”.¹⁶ Az angolszász jellegű tőkésrend is megcsappantaná a magyarság részesedését a nemzeti vagyontól, de a szocializmusnak nevezett állami felügyelet is kolhozokba, tömegműhelyekbe terelt, sötét jobbagyosorba taszított szolganéppé és szorosan ellenőrzött értelmiséggé alacsonyítaná a magyar népet – diagnosztizálja előre az eshetőségeket. S hogy milyen látnoki pontossággal vizionált a második világháború végi nagy világpolitikai átalakulás és az évtizedekkel későbbi kelet-közép-európai rendszerváltozások előtt, azt egyrészt a megvalósult bolsevizmus magyarországi tényleges internacionalizmusa (azaz antinacionalista, antinacionális jellege), vagyis népirtó nemzetellenessége is bizonyítja, eltérően a térség többi országának nacionálkommunizmusától, amely sem demográfiai, sem öntudati-önérzeti szempontból nem végezte azt a fajta pusztítást a (látszólag ugyanannak a típusú) rendszernek alávetett néppel, mint nálunk. A balsejtelem másik részét pedig az 1989–90-es fordulat utáni jelenbeli korszak formális szabadpiaci (ténylegesen inkább globálkolonializációs) viszonyai igazolhatják – a magyar társadalom módszeres tulajdonjogi kifosztásával az illegitim (mert jórészt az előző rendszer haszonélvezőinek a társadalmi javak egykori elkobzásán, államosításán – „elkommunizálásán” – alapuló jogtalan privilégiumait konvertáló) privatizáció által. És ezért is olyan megrázó és megkapó – találó és revelációt jelentő evidenciaszerűségében, egyszerűségében, örök aktualitásában – az is, amit beszédéhez hozzáfűzött az író-előadó: „Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki, és azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a – harmadik oldal.”¹⁷ Egyébként a tanácskozást lezáró emelkedett szavaiban Veres Péter is a magyar nemzeti megmaradás feltétlenségére és elsődlegességére helyezte a hangsúlyt: „Ha a mai népi értelmiség valóban az örök magyar jelleg megőrzője akar lenni, mint ahogy ezt Németh László megjelölte, akkor én úgy hiszem, *nincs más útja*”. „Szolgálják a népet minden előzetes feltétel nélkül. Ne nézzék, milyen pártú, milyen vallású, hanem adjanak át neki annyi tudást és emberséget, amennyit át tudnak venni. [...] A világtörténelem nagy erővel szembe úgyszem fordulhatunk, mert akkor

megsemmisülhetnénk. Azt kell tennünk, amit minden életrevaló nép tett a történelem folyamán: *alkalmazkodni, hogy megmaradhassunk*. Ez minden más eszmei vagy világnézeti igazság előtt áll: *Megmaradni*. Ahogy lehet. S hogy lehet? Úgy, ahogy a nép nagy többsége hiszi, hogy lehet. Mert a hit nagy erő, a történelemben talán a legelső erő.”¹⁸

„Ahogy lehet”

Az „ahogy lehet” gondolata a magyar megmaradás és továbbfejlődés legfőbb igazságának bizonyul azóta is. Megjelenik Arany János *Török Bálint* című balladisztikus históriás-krónikás énekében, aztán Reményik Sándor emblematikus kisebbségtheszt hirdető költeményében (*Ahogy lehet*), *Hősökről beszélek* című poémájában Illyés Gyulánál is („tartsd fenn magad, ahogy lehet!”), Szabó Pál *Ahogy lehet* című történelmi regényében („Fegyverrel, ravaszással, munkával: de megmaradni. Ahogy lehet”¹⁹ – prédikálta ennek kapcsán olyannyiszor a karizmatikus irodalomtörténész Czine Mihály), majd Wass Albertnél („hogy valahogyan megmaradjon a család, a magyar élet, a magyar gyermek és a magyar jövő. Ahogy lehet” – *Adjátok vissza a hegyeimet!*), de még napjaink kárpátaljai remekírójának, Nagy Zoltán Mihálynak *A sátán fattya* című regénytrilógiájában is („éli az életet, ahogy lehet”). Az „ahogy lehet” morális imperatívusza neokantiánus jelleggel is kiegészül Reményik Sándor „lehet, mert kell” szofizmájában, s általában a kisebbségi magyar sorskérdéseket feszegető erkölcsfilozófiai dilemmákban. Mert Makkai Sándor a harmincas években megfogalmazta a „nem lehet” keserű tételét is, hogy tehát kisebbségi sorban emberként és magyarként élni képtelenség,²⁰ később Tamási Áron is megállapította, hogy idegen uralom alatt élni az ember meggyalázását jelenti,²¹ s aztán a második világháborút követően Bibó István is úgy látta a kelet-európai kisállamok nyomorúságáról értekezve, hogy az elnyomott, kisebbségi lét tartósan elviselhetetlen.²² A későbbi évtizedek kommunista (és azon belül romániai) diktatúráját abszurd drámában (*Kétszemélyes tragédia*) képletező Kányádi Sándor is reflektál a kisebbségi létparadoxon vagy „non possumus” problémakörére, amikor szereplői szájába ezt adja: „Nem lehet így élni”, s válaszként, hogy „csak így lehet élni”; „és élni kell”. Sütő András szerint is Erdély „tizenegyedik parancsolata”, hogy itt „maradni kell akkor is, hogyha nem lehet”. S megint egy másik erdélyi író is meg-rázó versfolyamba foglalja a gyötrelmes sorskérdést: „miközben élni próbálunk, / ha tudni nem lehet, / miközben tudni próbálunk, / ha élni nem lehet” (Kenéz Ferenc: *X Y Z*). Pedig „a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára”, viszont a szétszóródásban „elveszünk, mert elvesztettük magunkat”, ha a nemzeti önazonosság szentélyét, a „Templomot” sem építjük föl – tudhatjuk Adytól; s az őt idéző Németh Lászlótól, hogy: „Tetveinktől ellepetten, elgyengülve várjuk, hogy mit kezd velünk a más népek sorsa. Valamelyik nagy nép gyarmatbirtokába olvadunk be? Szomszédaink darabolnak fel, hogy egységüket védjék? Vagy egy internacionalista néptestvériségnek leszünk osztrájkjai? Mindegy. »Korszakok tűzdühe nem edzett, s fölolvast a világ kohója, s elveszünk, mert elvesztettük magunkat.«” Vagy a mindkettőre utaló Illyés Gyulától: „Vagy fölépítjük mi is azt a Templomot, / vagy népét Hadúr is szétszórja”.

Kodolányi és Tamási

Az 1943-as szárszói találkozó bevezető előadásában Kodolányi János ekként fogalmaz: „minket, magyarokat, az a veszély fenyeget, hogy elveszítjük magyarságunkat s ezzel fennmaradásunkat, egész életünket is, ha csak egy pillanatra is elveszítjük magunkat.”²³

Tamási Áron pedig – aki ugyan nem volt jelen a találkozón – máshol tisztán kifejti mindezzel igen szorosán rokonuló nézeteit ekkoriban is. „Ahogy a játékban benne bujkál a komolyság, úgy bujkál életünkben a halál”²⁴ – mondja 1943. november 19-én súlyos veszélyérzettel és várakozással. Külső nagyhatalmi fenyegetésekről beszél az Erdélyi Párt 1943. szeptember 12-i nagyválasztmányi ünnepi gyűlésén elhangzott felszólalásában, és a megfelelő társadalmi-nemzeti összefogás hiánya esetén úgy véli: „könnyen megeshetik, hogy az új magyar társadalmat erőszak fogja megteremteni”. Holott „a magyar öncélúság” gondolata a kívánatos, mivelhogy „bajunkban senkire sem számíthatunk, csak a magunk erejére”; „jövendő sorsunk is erőnkön dől el, nem idegen hatalmak segítségével”. Hiszen a „politikai világnézetek” eddig is mind „a két szélsőséges idegen rendszerekkel szerettek volna boldogítani minket”. Ezért, hogy „a szellemnek pedig meg kell alkotnia az egységes és igazságos nemzeti társadalom tervét, melyben a sajátos magyar szellemiség a dolgozó tömegek természetes jogaival egyesül”, s „a békés nemzeti építésben is egy szív, egy lélekké válik a magyarság”.²⁵ Nem szabad hinnünk tehát „senkinek, aki bármilyen külső megértést és segítséget emleget, mert ennek a háborúnak a végén is egyedül rajtunk fog múlni további sorsunk”²⁶ – nyomatékosítja annyiszor ez idő tájt.

„Harmadik oldal”, „magyar vonal”

A harmadik úthoz kötődő nézetekkel a találkozón Németh László mellett mások is kiálltak. Fitos Vilmos például: „A »harmadik oldal« nem az arany középutat keresi, nem reakciós, mikor a magyarság önálló történelmi műhelyét félti a jobb- és baloldali »idegenvezetőitől«. »Hűség a néphez« – igen, és hűség a magyarsághoz mindenekfelett”.²⁷ Gombos Gyula szerint „a *harmadik oldal elsősorban és döntően politikum*. Első feleszmélői írók voltak”, s „az utolsó hús esztendő kibontakozó magyar szellemi élete, az úgynevezett népi mozgalom, a népi írók, ha tudták, ha nem, ha akarták, ha nem, akármerre taktikáztak, politizáltak, jobbik felükkel, művük maradandó részével e harmadik oldalt szolgálták és szolgálják”.²⁸ Kiss István úgy vélte, hogy az „individualista liberalizmus tévedése ott volt, hogy az egyén elsőbbségét elismerte ugyan, de ebből az egyénre semmi kötelezőt nem vont le. A nemzeti vagy a nemzetközi kollektívizmus, vagy másképpen a fasizmus vagy a bolsevizmus tévedése ott van, hogy a közösséget feltétlenül magasabbrendűnek tartja, mint az egyént. Az igazság nem a harmadik, hanem az egyetlen út: a keresztény szolidarizmusé”.²⁹ Szemán Mihály diósgyőri vasesztergályos is hozzászólt: „Az új társadalomnak a legteljesebb mértékig *szociálisnak és demokratikusnak* kell lennie”; „nekünk nem kell a diktatúra semmilyen formában. De nem kell a kapitalizmus sem”.³⁰ Juhász Géza szintén így érvelt: „A két ellentétes oldal közt, a szakadék alján, ott hömpölyög az egységes magyar életakarat. Harmadik oldal? Én is úgy hiszem és vallom: ez a magyar

oldal. Lélekben mindnyájan odatartozunk. Elsősorban az írók maguk”, s a „halálos kilátástalanság” terjesztésével megvádolt Németh Lászlót védelmezve szögezte le: „Ne felejtjük: a magyar irodalom remekei csaknem egy szálig halálszorongásból születtek. S furcsa fajta vagyunk: a pusztulás rémének földözése szokott fölrázni bennünket; Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Ady a példa rá.”³¹ Féja Géza a „magyar vonal” mibenlétét elemzőn boncolgatva pedig rámutatott annak progresszív egyetemességére, s benne a nemzeti és az emberi teljességigény (beszűkülte egzotikumot kizáró) összefüggésrendjére: „Együtt akarunk haladni a többi európai nemzettel, főként azokkal, akiket mellénk helyezett a sors, de a mellérendeltség viszonya alapján, nem akarunk senkinek sem szellemi rabszolgájává süllyedni, mert a szellemi rabszolgaság után a gazdasági és társadalmi rabszolgaság következik. A magyar öncélúság a magyarság sajátos emberi értékeinek szabad érvényesítését, tehát az emberiség legigazabb szolgálatát jelenti. Ez a szolgálat magas emberi rang, melyről semmiféle körülmények között nem mondhatunk le. [...] Egy kis nemzet külpolitikájának mindig a tényleges történelmi helyzethez kell alkalmazkodnia, de életformája csakis a saját belső mélységeihez, a saját szellemi magasságához alkalmazkodhatik, mert különben a kis nemzet elveszíti létjogosultságát.”³² A magyar életformát magyaroknak kell megteremteniük, és semmiféle átalakulás nem követelheti tehát lelkünk és szellemünk kiürítését, népegyéniségünk megtagadását. A harmadik út kérdése körül kiélesedő vitában Veres Péter a gyarmatosítottság sorskérdésére érzékenyen és a harmadik oldal (mint mindig jelen lévő eszme, de „sohasem történelemcsináló tényező”) iránt megértően bár, de alapjában úgy véli, hogy ennek a harmadik oldalnak most mégis szükségszerűen másodikká kell válnia, mert ez a „tömegmozgalmak belső logikája: aki nincs velünk, az ellenünk.”³³

Duna-völgyi népek, kisebbségi sorsok

Analog módon vetődött fel és értelmeződött a megmaradás ügye a nemzetiségi kérdések – a visszacsatolt, illetve a továbbra is kisebbségi sorban élő magyarság – vonatkozásában. „A magyarságnak az önkormányzat mellett másik ősi politikai élménye a föderatív hajlam” – állította Féja Géza, s ezt a megoldást, a föderáció gondolatát ajánlotta az együtt élő kisépek számára; óva intve a magyarságot attól a naivitástól, hogy ne vegye észre, amikor az „átszellemlült” igazságtörekvésével szemben fegyvert szegeznek rá, amikor a „föderatív jobb” nyújtására „imperialista ököl” a válasz. „Nagyon vigyázzunk, hogy ebben az esetben ne álljunk pusztá kézzel s ne legyünk reánk fenekedő imperialista hajlamok martaléka.”³⁴ Az alaptörekvés: az etnikai létezés történelmi biztosítása a változó társadalmi körülmények között is. A „szocializmust magyar módra” elfogadó erdélyi Bözödi György is ezt boncolgatja (ugyancsak későbbi korok fejleményeinek tükrében beigazolódó éleslátással), amikor a nemzetiségi egyenjogúság terén a mindenkire vonatkozó kölcsönösség és viszonyosság követelményeit hangsúlyozza, aggodalommal arra tekintve, hogy a megvalósulás előtt álló „szocializmus tana, mely nem ismer nemzeti vagy éppen nemzetiségi különbséget, általános közép-európai érvényesülése esetén nem jelentené-e a magyarság állásainak

feladását, szerepének és jelentőségének csökkenését? A magyarság nemzetiségi viszonylatban az egyenlőség révén nem fölfelé emelkednék, hanem lefelé zuhanna, talán éppen mai nemzetiségeink mögé.³⁵ Asztalos István egyenesen (és szintén nem csekély előrelátással) megállapítja: „én s akik Erdélyben élünk, a magyar jövőre nézve a szociális kérdések mellett igen fontosnak tartjuk a nemzetiségi kérdést is. Mert mi a helyzet? Igen nagyszámú más-nemzetiségű népek élnek közöttünk, és akárhogy is próbáljuk mi erősítgetni az ellenkezőjét, hivatalos céljainkkal szemben teljesen idegenül éreznek, hiszen az eddigi magyar történelem folyamán is sokszor beigazolódott, hogy nemzetiségeink, mikor csak szeret tehették, még akkor is, ha a magyar nemzet valóban a szabadság, vagyis a haladás útját választotta, például 1848-ban, soha nem velünk, hanem ellenünk cselekedtek.” Mindennek ellenére egymásra vagyunk utalva a politikájában „fiatalkorú nacionalizmustól fűtött”, elfogult románsággal is, reménytelibben a dolgozó néposztályokkal, vallja az író, békés együttműködésre hivatva – de „csak a teljes egyenlőség, a kulturális és gazdasági önkormányzati jog” – vagyis az autonómia – elvi alapján.³⁶ És a megvalósulás előtt álló, jövőendő szocializmussal (meg a szellemi erőket lebecsülő úgynevezett történelmi materializmussal) kapcsolatos kétségeit és fenntartásait megosztó kolozsvári református teológus Marosi Pétert is az izgatja: mi a garanciája annak, hogy a sajátos magyar együvé tartozás axiómáira sokszor érzéketlennek bizonyuló (és majd hatalomra jutó) munkásvezetőség érvényesíteni tudja „a magyarság érdekeit az elkövetkezendő szláv moszkovitizmussal szemben? Nem is beszélve arról, hogy a szláv formákba nemzetiségeink sokkal könnyebben bele tudnak illeszkedni, mint mi.” Ezért nem kíván ő részt venni „a baloldalnak most bekövetkezett helyezkedésében”, mert nincs benne biztosítva a „bennszülöttek”: a magyarok sorsa és érdeke.³⁷

A találkozón jelenlévő erdélyiek közül még Szabédi László szolt fogalomtisztázó szándékkal a vitához,³⁸ a távol maradt (noha előadásra is felkért) meghívottak közül pedig Tamási Áron táviratban üdvözölte a konferenciát,³⁹ illetve Balogh Edgár nyílt levélben küldte el köszöntését, amelyben a Szabó Zoltántól közismert szóhasználat szerinti „szellemi honvédelemre” biztatja a résztvevőket, valamint a nemzetiségi problematikát illetően („két kisebbségi sors: felvidéki és erdélyi tapasztalatok” birtokában) a Duna-völgyi népek megbékélését (igazságos kiegyezését és szövetkezését) szorgalmazza (az emlegetett Vásárhelyi Találkozó szellemében és tanulságaképpen is). A magyar megmaradás, a népi felemelkedést hozó magyar demokrácia csak a környező világba való beágyazottságában realizálódhat: „szabadsághoz független ország kell, függetlenek pedig csakis akkor maradhatunk, ha az alá- és fölérendeltségi viszonyok egymást váltó riadalmaival és ábrándjaival szemben éppen úgy, mint a közös sorsunkba ütköző idegen szándékokkal szemben is felvértezzük magunkat a dunai testvériség kossuthi elgondolásával.”⁴⁰

Szárszó üzenete

Mindeme szellemi hozadékaival pedig az 1943-as szárszói konferencia kétségtelenül nemzet-történelmi és nemzetpolitikai eszmélkedésünk máig szilárd talpköveként tartható szá-

mon – természetszerűleg az erdélyi gondolatot hordozó és képviselő írók elévülhetetlen eszmei és erkölcsi hozzájárulásával együtt. S azt is igazolva, hogy az a természetes, ha az irodalmi szellem megelőzi a helyes politikai cselekvést; ahogy Németh László már korábban megvilágította ezt: például „a reformkor el sem képzelhető a megelőző irodalmi mozgalmak nélkül”; s a „dolgok rendje, hogy Bánk bán és Lúdas Matyi előtte járjanak Széchenyinek és Kossuthnak.”⁴¹ Ha azonban a politika mégsem figyel a nemzet szellemi, irodalmi nagyjainak a szavára és méltatlan lesz saját nevéhez: abból pedig törvénytörően a biztos nemzeti katasztrófa következik.

JEGYZETEK

- 1 L. TAMÁSI Áron, *Piros betűk a hazatérés napján* = T. Á., *Szellemi őrség: Esszék, cikkek, útirajzok 1936–1965*, szerk. NAGY Pál, Palatinus, Bp., 2001, 183–185.
- 2 L. ehhez pl. *Üdvözlégy, szabadság! Magyar írók Észak-Erdély és a Székelyföld 1940-es visszatéréséről*, szerk. POMOGÁTS Béla, Kráter Műhely Egyesület, Pomáz, 2008.
- 3 L. pl. WASS Albert, *Jönnek! – Adjátok vissza a hegyeimet!*, Kráter Műhely Egyesület, Bp., 1997, 96.
- 4 NÉMETH László, *Kisebbségből – kisebbségbe* = N. L., *Sorskérdések*, Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1989, 635–639.
- 5 Uő., *Nagyváradi beszéd* = Uo., 738–742.
- 6 Uő., *Nyugat és Bizánc* = Uő., *Életmű szilánkokban*, Magvető–Szépirodalmi, Bp., 1989, I, 459.
- 7 „Öreg-Európa és Kelet-Európa fundamentumára állítani a magyar műveltséget”; „A Magyarság és Európa ennek az Öreg-Európának a felbomlásáról és feltámasztásáról szól. Az *Utolsó kísérlet* olvasói is tudják, hogy annak ez a középkorból itt maradt Mélymagyar-Európa a központi eszméje”; „mi a mélymagyarság kulturális és társadalmi feltörésétől várjuk azt a forróbb, keletibb »mélyeurópaiságot«, amellyel az európai művelődésbe nem mint Nyugattért rajongó balkániak, hanem mint új vért hozó »közbeszólók« kapcsolódhatunk be” – Uő., *Fantomok ellen* = Uő., *Sorskérdések*, 494–495.
- 8 *Elvek, gondolatok*, Termés, 1943/2, 117.; NÉMETH László, *Válasz a Termés körkérdésére* = N. L., *Életmű szilánkokban*, II, 124.
- 9 *Elvek, gondolatok*. Termés, 1943/2, 87.
- 10 BORBÁNDI Gyula, *Népiség és kritikai önismeret* = B. Gy., *Népiség és népiek*, Püski, Bp., 2000, 42.; Hasonlóképpen értékel Nagy Pál is: „A *Termés* szerkesztésében kezdettől fogva érvényesült az a követelmény, hogy a folyóiratot a szabad, kötetlen véleménymondás, a tiszta beszéd fórumává kell tenni. [...] De leginkább az 1943-as, *Elvek, gondolatok* című ankét szemlélteti, hogy a legkülönbözőbb nézetek szembesítésére törekedett a szerkesztőség, amikor válaszokat kért a gondolattal megfogalmazott kérdésekre. [...] [A]z *Elvek, gondolatok* ankét 1943-ban a *Termés* nagy fegyverténye volt, s tagadhatatlan hiányosságai ellenére is jelentős megnyilatkozása a korszak magyar szellemiségének. A *Termés* 1943-as nyári számának megjelenése – ezzel az ankéttal – szinte egybeesett az emlékezetes szárszói konferenciával [...] a kolozsvári folyóiratban közölt ankétnek és a szárszói tanácskozásnak sok az érintkezési pontja, ami a megnyilatkozások lényegét illeti” – NAGY Pál, *Bözödi és a Termés*, Székelyföld, 2009/2, 42–43.; Uő., *Betűvetés mezején*, Erdélyi Gondolat, Székelyudvarhely, 2010, 141–142.
- 11 Termés, 1943/2, 118.; NÉMETH László, *Válasz a Termés körkérdésére* = N. L., *Életmű szilánkokban*, II, 125.
- 12 NÉMETH László, *Második szárszói beszéd* = *Sorskérdések*, 725.
- 13 TAMÁSI Áron, *Még csak egyet szólott a kakas* = T. Á., *Szellemi őrség*, 134.; Veres Péter is sérelmezi ezt: „[N]evelésünk, mint az egész közösségi életünk, az elmúlt évszázadok alatt nagyon eltávolodott a néptől s így a magyarságtól is”; s ha „tölcserrel tudományt a fejekbe tölteni nem lehet” is, „de emberséget és becsületet minden ember szereshet. Nem az iskolában, hanem az életben. S hogy az iskolában jó indítást kapjanak, az attól függ, hogy *nevelők nevelése* népi és magyar-e, mert ha az, akkor csak ösztönüket kell követniük a megtalálják a magyar utat” – Termés, 1943/3, 151–152.
- 14 Vö.: „nationalism, as it emerges in an anti-colonial frame, is radically different from the imperious, aggrandizing forms it assumes in the great colonial or world powers. Xenophobic expressions of identity, with their ideas of

- racial purity and domination, come easily to countries with habits of authority and a secure, organic basis in tradition, but make little sense in cultures whose [...] natives were considered strangers in their own land" („A nacionalizmus, ha antikoloniális keretben merül föl, gyökeresen különbözik a nagy gyarmatosító vagy világhatalmi erők zarnoki, öntelt nacionalizmusától. A faji tisztaságot és uralmat kifejező xenofób identitászmék könnyen keletkeznek az autoritás szokásait és a tradíciók organikus biztonságát hordozó országokban, ellenben kevésbé jellemzők olyan őshonos népek kultúráira [...] amelyeket idegeneknek tekintettek saját szülőföldjükön”) – GIBBONS, Luke, *Transformations in Irish Culture*, Cork University Press, Dublin, 1996, 6–7.
- 15 POMOGÁTS Béla, *Búcsú Gombos Gyulától* = P. B., *Irodalmi nemzet*, Felsőmagyarország–Szépirodalom, Miskolc–Szolnok, 2003, 362.
- 16 Németh László előadása = Szárszó: *Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás- és megbeszéléssorozata*, Püski, Bp., 1993, 46.; NÉMETH László, *Második szárszói beszéd* = N. L., *Sorskérdések*, 732.
- 17 Németh László előadása = Szárszó, 51–52.
- 18 Veres Péter záróelőadása = *Uo.*, 233–234.; VERES Péter, *Szárszó*, Magvető, Bp., 1971, 171–172.
- 19 CZINE Mihály, *Szabó Pál – alkotásai és vallomásai tükrében*, Szépirodalmi, Bp., 1971, 256.
- 20 L. *Nem lehet: A kisebbségi sors vitája*, szerk. CSEKE Péter, MOLNÁR Gusztáv, Héttorony, Bp., 1989.
- 21 L. „idegen uralom alatt élni az ember meggyalázásának egyik neve” – TAMÁSI Áron, *A tűz világozása* = T. Á., *Szellemi őrség*, 227.
- 22 L. „a kisebbségi élet megszűnik teljes értékű emberi élet lenni, háttérbe szorított nyomott létté válik, [...] s tartósan elviselhetetlen” – BIBÓ István, *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* = B. I., *Összegyűjtött Munkái*, I, szerk. KEMÉNY István, SÁRKÖZI Mátyas, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1981, 229–230.
- 23 Kodolányi János bevezető előadása = Szárszó, 9.
- 24 TAMÁSI Áron, *Négyszemközt...* = T. Á., *Szellemi őrség*, 320.
- 25 *Uő.*, *Kérdés és felelet* = *Uo.*, 311–314.
- 26 *Uő.*, *Üzenet* = *Uo.*, 306.
- 27 Fitos Vilmos hozzászólása = Szárszó, 65.
- 28 Gombos Gyula hozzászólása = *Uo.*, 214–216.
- 29 Dr. Kiss István előadása = *Uo.*, 175.
- 30 Szemán Mihály hozzászólása = *Uo.*, 36.
- 31 Juhász Géza felszólalása = *Uo.*, 220–221.; Püski Sándor szerint is csak a várható politikai átalakulás veszedelmeire figyelmeztetett Németh László – Püski Sándor bevezető előadása az általános vitához = *Uo.*, 208–212.
- 32 Féja Géza felszólalása = *Uo.*, 225–226.
- 33 Veres Péter hozzászólása = *Uo.*, 55.
- 34 Féja Géza felszólalása = *Uo.*, 224–225.
- 35 Bözödi György felszólalása = *Uo.*, 218–219.; Az erdélyi magyarság és a székelység sajátos problémáira („sajátságos helyzetére és ügyeire”) figyelmeztető Bözödi (és részint Szabédi) szárszói szerepléséről, részvételéről I. NAGY Pál, *Bözödi és a Termés*, Székelyföld, 2009/2, 43.; *Uő.*, *Betűvetés mezején*, 142.
- 36 Asztalos István felszólalása = Szárszó, 65–66.
- 37 Marosi Péter felszólalása = *Uo.*, 58–60.
- 38 Szabédi László hozzászólása = *Uo.*, 212–213.
- 39 Tamási „minden bizonnyal Erdély akkori bizonytalan helyzete miatt érezte úgy, hogy nem hagyhatja el szülőföldjét, s különben is ismert volt a napi politikai cselekvésektől való idegenkedése”; „ez a politikai függetlenség, a napi politikan felül való állása hozzásegíthet a hagyomány és a haladás, a nemzeti eszme és az emberies felfogás szerencsés szintéziséhez, vallotta Tamási alig fél évvel a Szárszói Találkozó előtt egyik esszéjében (*Erzelem a népiségről*), s vélhetően a balatoni táborban is e mellett foglalt volna állást, így ő feltehetően annak az összekötő hídnak, a nézeteket összehétközítő szerepét játszhatta volna, amely olyannyira hiányzott Szárszóról” – PETRIK Béla, *Szárszói erővonalak* = P. B., *A teljes kép felé: A magyar népi mozgalom történetéből*, Felsőmagyarország, Miskolc, 2008, 190.
- 40 BALOGH Edgár, *Levél Balatonszárszóra* = Szárszó, 235–236.
- 41 NÉMETH László, *Új reformkor felé* = N. L., *Sorskérdések*, 39.

POMOGÁTS BÉLA

SÍK SÁNDOR MAROSFŐN

Marosfői versek

A mögöttünk maradt évtizedekben, mondhatom, minden nyáron elzarándokoltam a székelyföldi Marosfőre, arra a kicsiny, a Gyergyói- és a Görgényi-havasok közötti szűk völgyben hosszan elnyújtózó településre, amelyet ma mindenekelőtt pihenésre vágyó erdélyi értelmiségiek: írók, festők, orvosok, mérnökök nyaralói töltenek meg étellel.

A falunak persze nemcsak a barátságos, többnyire magyarok által épített, jellegzetes székelyföldi hagyományok nyomait magukon viselő színes épületek, közöttük nem egy boronaház, vagyis szálfenyőkből épült otthonok szereztek hírnevet, hanem mindenekelőtt az, hogy ott ered a Maros, amely azután Maroshévíz, Marosvásárhely, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Déva, Lippa és Arad érintésével Szeged környékén ömlik a Tiszába – mint ilyen, a leginkább erdélyi (úgy is mondhatnám: erdélyi magyar) folyó. Marosfő, mint mondtam, nevezetes nyaralóhely, több otthonos vendégfogadóval és panzióval (különben a néhai bukaresti diktátor félbolond fiának is volt ott egy rezidenciája – ha jól tudom, most egy nyári diáktábor épülete). A marosfői látogatások során ismerkedtem meg a neves katolikus költő és irodalomtudós: Sík Sándor ottani tartózkodásának emlékeivel, mi több, közel egy évtizede az a megtisztelő feladat jutott számomra, hogy közreműködjem annak az emléktáblának a felavatásán, amely Sík Sándor marosfői tartózkodásainak emlékét örökíti meg.

Lajtorján szekér

Az emléktábla az 1942 júliusában Marosfőn született *Lajtorján szekér* című költemény egy szakaszának idézésével hívja fel az odalátogatók figyelmét arra az örökségre, amelyet a költő székelyföldi látogatásainak verses hozadéka jelent. Nos, az emléktáblára vésett szöveg így hangzik: „Elnémult és szívemre ült az este. / Szénaillat közt halódtak a rétek. / Szemem az elvesző utat kereste, / De nem találta, csak az egy sötétet. / A felelőtlen szél is ellohadt. / A hangtalanul lebbenő sóhajra, / Mely elhagyta gazdátlan ajkamat: / Hová megyünk? / Majd ahová az Úristen akarja.”¹ Ezt a rövid idézetet magam ajánlottam akkor (a most néhány hete tragikus hirtelenséggel elhunyt) Tőzsér József barátom megkeresése nyomán, ő mint neves csíkszeredai könyvkiadó magára vállalta az emléktábla-állítás előkészületeit, és tőlem kért megfelelő idézetet. Az emléktáblát Sík Sándor egykori marosfői menedékhelyén, a Szociális Testvérek Társasága ottani házának falán állították fel, Tamás Lajos csíkszeredai székhellyel

működő gyulafehérvári segédpüspök szentelte meg – a község lakosai azóta is elhelyezik alatta az emlékezés virágait. Magam utoljára idén augusztusban jártam Marosfőn, s meghajtottam fejem a költő emléke előtt. Az emléktábla-avatás alkalmával adta közre a Tözsér József által vezetett csikszeredai Pallas-Akadémia Könyvkiadó a *Vízözön előtt* című kis kötetet Sík Sándor marosfői verseiből. Ma is szeretettel gondolok arra, hogy az ünnepi szentmise után milyen sokan álltak sorban avégett, hogy velem mint összeállítójával, aláírassák a kis kötetet. Részemről ez volt az a kései köszönet, amellyel, úgy éreztem, Sík Sándor emlékének tartozom.

Sík Sándor 1948-ban

Most hadd ékeljek közbe némi személyes történetet. Nehéz időkben, a negyvenes évek második és az ötvenes évek első felében voltam a budapesti piarista gimnázium diákja. Nehéz idők voltak, hiszen a katolikus egyház ellen vezetett támadások és az egyházi iskolák 1948-ban bekövetkezett államosítása radikálisan felszámolta az egyházi oktatás rendszerét. (Ebben vétkes szerepet játszott a korábban a szegedi piaristáknál diákoskodó Ortutay Gyula közoktatásügyi miniszter.) Két esztendőn keresztül (a katolikus püspöki kar és a kommunista kormány között 1950-ben nagy nehezen létrehozott részleges kiegyezésig) nem működtek egyházi iskolák az országban. Sík Sándort, akinek Schütz Antallal közösen szerkesztett nevezetes imádságos könyvét magam is használtam kisdíák koromban, tulajdonképpen ebben a nehéz két esztendőben zártam a szívembe, mindenekelőtt az Egyetem téri templomban minden esztendei rendszerességgel tartott ádventi, illetve nagyheti lelkigyakorlati következtében. Ezek mindig a krisztusi tanításoknak adtak korszerű értelmezést. Ezekben a nehéz időkben kerültem vele személyesen is kapcsolatba. A piarista gimnáziumban, már a szüneteltetés két esztendejében is, majd utána kialakult egy informális (és ahogy akkor némi nagyképűséggel mondtuk: „illegális”) katolikus ifjúsági mozgalom, amely az 1948 őszen felszámolt cserkészszövetség szerepét vállalva követte a korábban széles körben eredményesen tevékenykedő katolikus ifjúsági szervezetek hagyományait és törekvéseit.

Ebben számos osztálytársammal és barátommal együtt magam is részt vettem. Olyan szellemi vezetőink voltak, mint Szemenyei László, aki különben osztályfőnököm volt a gimnáziumi évek során, Ördög János piarista hittanár (nem éppen kegyes családi nevével neves szegedi hentesmester édesapjától örökölte), a két osztállyal felettünk járó Jelenits István (később a magyar piarista rend tartományfőnöke), Körösmezey László, aki rövidesen a hírhedt recski kényszermunkatábor rabja lett és persze valamivel távolabbról mint elsőszámú tekintély: Sík Sándor. A neves költő és tudós néhány egyházi iskola (összesen nyolc: két piarista, két bencés, két ferences és két apácarendi gimnázium) újbóli megnyitása után ennek a félig-meddig „titkos” mozgalomnak is patrónusa volt. Emlékszem arra, hogy valamikor 1948- vagy 1949-ben részt vettem egy gödöllői lelkigyakorlaton, amelyen Sík Sándor hozta közelebb hozzánk az evangéliumot, néhány esztendő múltán pedig, már a piarista gimnázium újjászületését követve mint jeles magyardolgozatok szerzője,

több alkalommal is résztvevője lehettem annak a diákokból összeállított kis delegációnak, amely Sándor-nap alkalmával felköszöntötte a rendfőnök urat. Ilyenkor elmaradhattam egy unalmas tanítási óráról, és koccinthattam Sík Sándor egészségére azzal a miseborral, amely a rendház féltett kincsei közé tartozott.

Családfa

De térjünk vissza Sík Sándor marosfői verseihez! Ezek a költemények, miként ezt korábban szóba hoztam, a Szociális Testvérek Társasága női szerzetesrendjének marosfői házában születtek, ahol Észak-Erdély és a Székelyföld visszatérése után (1941–1944 között) a neves költő és tudós összesen négy alkalommal töltött el hosszú heteket: ott talált nyugalomra és békére a háborús megpróbáltatások idején. Nemcsak a háborús tapasztalatok: a magyarság százezreinek értelmetlen halála, az országos nélkülözés és később Erdély sorsának mindinkább érzékelhető kilátástalansága tette próbára a marosfői remetét, hanem személyes helyzetének alakulása is. Sík Sándor sokakkal, közöttük néhány piarista szerzetestársával ellentétben korán felismerte azt, hogy a háborús részvétel milyen súlyos veszedelmekkel járhat a magyar nép számára. Rónay László kitűnő monográfiája (*Sík Sándor*, 2000) idézi azt az 1938. december 19-én Raffaeli Raffaella szerzetes nővérnek szóló levelet, amelyben Sík Sándor a maga szorongásairól ad számot. „A történelem – szól a levél – most igazán az idegekben dolgozik. A kétszeri, hajszálon múltó háborús veszedelem, az elnyúló, félbemaradó, kiújuló, megalázó tárgyalások, a magyar társadalom kétségbeejtően éretlen viselkedése, a kormány három fronton való élet-halál küzdelme, az egyre növekvő, egyre butább és egyre aljasabb nyilas izgatások – persze mindez az Egyetemen belül is, nyugtalanság, tüntetések, verekedések stb., stb. –, mindez éppen nem volt alkalmas az elmélyedésre.”²

A történelmi és közösségi megpróbáltatásokat tetézték a személyes próbatételek. Sík Sándor mindkét szülője zsidó származású volt, így ő a mind szigorúbb és kíméletlenebb „zsidótörvények” értelmében ezek hatálya alá esett, minden a katolikus egyháznak és a magyar kultúrának tett sok évtizedes önzetlen szolgálata ellenére, hasonlóan más, a magyar identitást, kultúrát és tradíciót elkötelezetten vállaló magyar írókhoz, olyanokhoz, mint Radnóti Miklós, Szerb Antal, Halász Gábor, Gelléri Andor Endre és a korszak több kiváló, mára a klasszikusok magaslatára emelkedett magyar írástudók. Sík Sándor, a meggyőződéses katolikus, a magyar irodalomnak, tudományosságának és nevelésügynek elkötelezett tudós szerzetes nem családja zsidó származását kívánta eltagadni, azt tartotta képtelenségnek és személyes tragédiának, hogy ennek a származásnak következtében magyar identitása, a nemzeti kultúrában sok-sok évtized alkotó munkájával és szolgálatával megszerzett helye egyáltalán megkérdőjelezhetővé vált. Imént idézett *Győződ-e még?* című verseskönyvét egy 1939-ben keltezett verse, a *Családfa* vezeti be, ebben ugyanúgy a magyar irodalom hagyományai és mesterei között jelöli ki a maga családját, miként néhány esztendővel később Radnóti Miklós abban a nevezetes levélben, amelyben Komlós Aladár előtt tárja fel a maga nemzeti identitásának törvényeit. De lássuk előbb Sík Sándor versét, majd Radnóti Miklós levelét! A katolikus szerzetes-költő olyan „lelki” őseire hivatkozik,

mint a Szent Gellért által megörökített, ősi dallamot éneklő kis cseléd, Pázmány Péter, Zrínyi Miklós, Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály és Arany János, és ennek során a következőket írja: „Bizony a vér se szín turáni: [...] Volt közte hős, volt áruló is, / Akadt egy-két cigány zsidó is, / Börtönt is ült nem egy üköm. / Nyugtalan nép! ki tehet róla! / Enyéim, s Isten a tudója: / E sokgöcsörtü dús tövön / Bútt napvilágra csepp gyököm. [...] Ím a családom, ím a vérem. / Szavam elállja a szemérem, / Hogy így kiadtam mindenem, / De mindent rajtuk át öleltem, / Lelkükből lelkezett a lelkem, / És Istenük az Istenem. / Más őszömet nem ismerem.”

Kazinczy, a rokon

Radnóti Miklóstra, a katolikus költő kedves tanítványára (akit később a keresztség szentségében részesített) hivatkoztam az imént. Ide kívánczok tőle is néhány sor abból a levélből, amelyet 1942. május 27-én Komlós Aladárhoz írt. Érdemes idézni ezt a Sík Sándor versével szinte teljes mértékben egybecsengő szöveget:

A szobám falán három „családi kép” van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik „nem bennfentes” látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: „a nagybátyád?” vagy „a rokonod?” Igen – felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy-, vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitéváltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsény, a katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoldáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté vagy János, stb. rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim. Nem mondtam ezzel újat Neked azt hiszem. Ezt így érzem és ezen a „belső valóságon” nem változtathatnak törvények.³

A két szöveg elgondolkodtató módon hangzik egybe, ennek nyilvánvalóan nem filológiai, hanem a személyes identitásban található magyarázata van, hiszen idézhetnénk hasonló vallomásokat Szerb Antal, Bálint György és mások írásaiból. Mindenesetre az történelmünk fájdalmas tapasztalatai, hogy ne mondjam, „botránnyai” (és ezt a szót most bibliai értelemben használom, ahol a legnagyobb, szinte megbocsájthatatlan bűnökre utal) közé tartozik, hogy Sík Sándor (és a többi zsidó származású magyar író) a nemzetből történő kitzasztottságnak ebbe a fájdalmas és szégyenletes helyzetébe került. Ráadásul saját rendtársainak és korábbi barátainak, így Schütz Antalnak, a budapesti egyetem neves filozófia professzorának vagy Zimányi Gyulának, a piarista rendtartomány főnökének értetlenségről és szolidaritáshiányról tanúskodó magatartásával is szembesülnie kellett. Korábbi őszinte barátságuknak költői dokumentumai is vannak: a Schütz Antalnak dedikált *Mi hárman* és a Zimányi Gyulának ajánlott *A pátriárka* című versek. Mégis midőn Sík Sán-

dornak a háború végén el kellett hagynia szegedi egyetemi katedráját, és Budapestre menekülve a piarista rendházban keresett magának otthont, korábbi barátja: a rend főnöke ezt szívtelenül megtagadta tőle. Sík Sándor levelezésének *A százgyökerű szív* című gyűjteménye, közelebről az 1944. október 3-án Zimányi Gyulához írott levele megrendítő szavakkal fejezi ki azt a fájdalmat, amit rendi előjáróinak szeretetlen magatartása okozott,⁴ és Rónay László monográfiája is szomorúan tájékoztatja minderről az olvasót.⁵ Sík Sándor mint római katolikus pap, mint neves egyetemi tanár, mint a Szent István Akadémia tagja, nem volt arra kötelezve, hogy feltűzze a zsidók megkülönböztetését szolgáló hatágú sárga csillagot, ennek ellenére, nyilvános tiltakozásképpen az 1944-ben rendezett március 15-i ünnepségen ezzel a „szégyenfolttal” a papi reverendáján jelent meg.⁶

Marosfői tájversek

Mindezeknek a keserves tapasztalatoknak az ellenszerül és vigaszaként szolgáltak a marosfői nyarak, midőn a tudós szerzetes mintegy elvonulhatott a történelem sötét tapasztalatai és fenyegetései elől. Miként már leírtam, Sík Sándor 1941–1944 között négy alkalommal töltötte a nyári hónapokat a kis székely faluban (amelyet akkor még nem szálltak meg a nyári vendégek), igazi otthonra és menedékre talált, járta a hegyeket és völgyeket, amelyeket idehaza is, turistaként, cserkészvezetőként rendszeresen felkeresett, ismerkedett az emberekkel, nem csak székely-magyarokkal, román parasztokkal is, voltak barátai a helybéli katolikus papok között, gyönyörködött a havasokban és a rétekben, figyelte az erdő állatait és persze az ég csillagait. Ez a béke nem lehetett tartós és zavartalan, néhány nyári hónap kegyelmi ajándéka volt csupán. Ezt a kegyelmi ajándékot örökítették meg a marosfői költemények, amelyekben a természet és a falusi élet egyszerű örömei mellett, az idő haladtával mind több szorongást keltve kaptak hangot a háborús tapasztalatoktól meggyötört emberek szorongásai, vívódásai is. A marosfői verseket a budapesti Szent István Társulat gondozásában 1945-ben közre adott *Gyöződ-e még?* című kötet, majd az ugyanott, Jelenits István munkája nyomán 1976-ban *Sík Sándor összegyűjtött versei* című életműgyűjtemény, végül a már említett, 2006-os *Vízözön előtt* című verseskötet adta közre.

A marosfői versek mindenekelőtt a természeti élményeket rögzítették, tudni lehet, hogy ezek az élmények Sík Sándor költészetének állandó és gazdag forrásai voltak. A költő nem csak a vasárnapi pihenés óráiban, nem csak cserkészvezetőként barátkozott a természettel, benne fedezte fel a Teremtő művét is, és ez megnyugvást adott a munkában telő és mindinkább zaklató tapasztalatokkal járó köznapok után. Mindennek igazolására talán elegendő *Szemben a Nappal*, *Virág a tengeren*, *A tó lelke*, *A Vág ritmusai*, *Alkonyat a Balatonon*, *Fehér rózsák a Dunán*, *Erdő, Hegyek, Balatoni csend*, *Havasi pihenő*, *Homoki felhők*, *Cserfa a fenyvesben* című korábbi és *Őszelő*, *Hegyorom és fátyolfű*, *A három csúcs*, *Óda egy nyúlhoz*, *Láthatatlan őzikék*, *Hajnal a Normafánál*, *Jézus a Mátrában*, *A Dunáról fúj a szél*, *Szél a Pilisen*, *Búcsú a bükköstől*, *Halk szonett a csodálkozásról* és *Hold a Csóványos felett* című verseire (és még igen sokra) hivatkoznom. Sík Sándornak ezek a költeményei változatos képekben és mindig valamilyen meditációval kiegészítve mutatják be elsősorban a hegyek: a Keleti-Kárpátok, a Magas-Tátra,

az Alpok, a Pilis, a Mátra világát, és beszélnek arról az „istenközelségről”, amely a természet világában barangoló papköltő mindennapi élménye volt. Közéjük tartoznak a marosfői versek is, ezek maguk is gazdag színvilágot festve adnak képet az erdélyi természettől kapott élményekről. Olyan költeményekre gondolok, mint a *Borvízforrás*, a *Maros vize*, a *Fekete-Rez*, a *havason* és még több költői mű. A budapesti világban tapasztalt visszasságokon, ellenséges indulatokon ilyenkor úrrá lesz az Isten által alkotott természet meghitt szépsége, a költő a büszke hegyormok és szelíd rétek világában keres és talál nyugalmat, ahogy a *Fekete-Rez* című versben olvasható: „Az izzadt völgyön végigköpi kormát / A Kígyó feje: a vasúti mozdony: / Nincs menekülni más, csak fölfelé. / A Fekete-Rez hívón hajtogatja / Borókapártás homlokát felénk, / A fenti szél bizalmasan köszönt, / Gyerünk – jobb odafönt!”⁷⁷

Sík Sándornak ezek a hegyvidéki kirándulásai és élményei: az, hogy a zaklatott közélettel szemben a természetben és a benne élő emberek között találja meg lelki békéjét, hasonlóan az erdélyi irodalom több költőegyéniségéhez, számára is költői ihletforrást jelentett. Hivatkozhatnám Reményik Sándor, Tompa László vagy (elsősorban) Áprily Lajos lírájára, ez utóbbi nevezetes verse: a sokszor idézett *Tetőn* ugyancsak arról tanúskodik, hogy költője a havasok békés világában fedezi fel a lelki nyugalom lehetőségét, éppenséggel egy román pásztor vendéglátó előzékenysége következtében. Csupán pár sort idézek Áprily Lajos nevezetes költeményéből, amely az „erdélyi gondolat” egyik „alapotmányaként” is jelentőséget kapott: „Nappal kószáltam, éjjel nem pihentem, / vasárnap reggel a hegyekre mentem. / Ott lenn: sötét ködöt kavart a katlan. / Itt fenn: a vén hegy állott mozdulatlan. / Időkebe látó, meztelen tetőjén / tisztást vett a bujdosó verőfény. / Ott lenn: zibongott még a völgy a láztól. / Itt fenn: fehér sajttal kínált a pásztor / És békességes szót ejtett a szája, / és békességgel várt az esztenája.” Sík Sándor a(z akkor még) színmagyar vidéken egy székely pappal találkozik, elhagyatottságában ennek a papnak a példája ad számára erőt. A vers megérdemli, hogy teljes terjedelmében ide idézzem szövegét: „Az arca ráncos, mint a csíki dombok. / A szeme, mint az erdőn az eperszem: / Melegít is és mosolyog is ejssen, / Ha a levelek hűséből kibontod, / De a homloka *verejtékben* ázik, / Mert harisnyásan, mint a többi székely, / A kurta nyárban ő is arat, csépel, / Szénát csinál látástól vakulásig. / Századok óta kullog fenekedve / Faluja körül a farkas, a medve, / De pásztor virraszt a plébánián: / Bástyaövezte kicsi templomának / Báránya közt még nem esett hiány, / Hála legyen a csíki Máriának!”

A marosfői tájversek és zsánereképek egyszerre adnak képet a lélek zaklatottságáról és megbékéléséről: az akkor zajló háborúról érkező mind baljósabb hírek nyugtalansággal töltik el a költő szívét, és ebben a zaklatottságban keres békét a hegyek és erdők között. Erről a nyugtalanságról tesznek vallomást a *Borvízforrás*, a *Vízözön előtt*, a *Lajtorjás szekér* vagy a *Mindazonáltal* című költemények, ez utóbbi vers szinte tragikus bibliai képekben fejezi ki a költő szorongásos közérzetét. „Imhol – olvasom – törvényt ül a bárány felett / Vérbűzös ordas, / S a bűn sárkánya mind a hét fején / Szentelt koronát hordoz./ Végképp benyelte az édes napot / A gyászos éjjel, / S a szóttalan csecsemők lágy fejét / A sziklán verik széjjel. / Nem értelek, Uram, nem értelek, / De ne is értsek: / Honnan venném az irdatlan erőt, / Viselni Végezésed!”

Máskor a természet idillje, a magashegyi világ csendje és békéje (akárcsak Áprily Lajos imént idézett költeményében) ad időleges vigasztalást. *A Hargitán, a Szénaboglya, a Fázó csillag, az Ázott kövön, A Maros forrása mellől* (amely különben a szegedi Tisza-partot is felidézi), az *Ember a szálláson* és más hasonló versek a természeti világ békés nyugalomát mutatják be, arról beszélnek, hogy ez az elemi nyugalom milyen jótékonyan képes ellensúlyozni a történelmi megpróbáltatásokat. Az *Úrfelmutatás* pedig már szinte szakrális fénybe vonja a magashegyi hajnalhasadásnak a teremtésre, a Teremtőre utaló élményét. „Aztán csend lesz, ima-csend – olvasom – / Idelent és odafent. / Aztán egyszer valami / Hallhatatlant hallani. / A hegyek meghajlanak: / Homlokuk felett a nap, / Tűzaranyoltárkehely, / A természet térdepel, / S elkezdődik a csodás / Hajnal Úrfelmutatás.” A történelmi megpróbáltatások elől menekülő magányos költő: *Az Oltárkő alatt, a Fázó csillag* és a *Lelki beszélgetés a fenyőfákkal* című verseinek tanúsága szerint valamiképpen szakrális magasságba emeli a természet dolgait, a költő számára ezek is az Isten üzenetét tolmácsolják, az Úr hatalmáról és szeretetéről tanúskodnak. A harmadiknak említett költemény sorait idézem ide: „Honnan van bennetek ez a szent nyugalom, / Ez az örökzöld bizalom, / Hogy így zöldelltek ingyen, télen-nyáron, betöltvén, / Amelyre küldtek, a fenyői törvényt? / Ki annyit tékozolt a semmi emberért, / Egyszer talán hozzátok is beszélt. / Tán még a Hatodik Nap fel sem hasadt a földre, / És veletek már Igéjét közölte. / Tán láttatok és láttok valami látomást, / Valami ős kinyilatkoztatást, / Amit a csillagok, amit az óceánok, / Mit emberrel közölni nem kívántok. / Amit én nem tudok, a titkot is, talán / Tudjátok régen s úgy néztek reám, / Mint szemmel simogatva, szakállukba nevetve / Jóságos nagyapók csacsogó kisgyerekekre.”

Sík Sándor vallásos költészetének minden bizonnyal ez az elemi istenhit: istenszeretet, Isten iránti bizalom az egyik lényeges – a versek szövegét poétikai értelemben is meghatározó – tulajdonsága. Irodalomtörténeti és esztétikai-bölcseleti műveiben magas gondolati-eszmei síkon adott számot felismeréseiről, és ez a gondolatiság természetesen jelen volt költészetében is. A marosfői versek eltérnek mindezekről, bennük olyan ember, költő és keresztény beszél, aki nehéz történelmi terhek alatt a „hétköznapi” hívők gondolkodásával és nyelvén szólítja meg a Gondviselést, és vár eligazítást, vigasztalást – nemcsak önmaga, hanem meggyötört népe számára is.

JEGYZETEK

- 1 Sík Sándor, *Győződ-e még?!*: Sík Sándor új versei, Szent István Társulat, Budapest, 1945, 61–62.
- 2 RÓNAY László, *Sík Sándor*, Balassi, Budapest, 2000, 106.
- 3 RADNÓTI Miklós, *Napló*, s. a. r. RADNÓTI Miklósné, Magvető, Budapest, 1989, 209–210.
- 4 *A százgyökerű szív: Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából*, s. a. r. SZABÓ János, Magvető, Budapest, 1993, 271–273.
- 5 RÓNAY László, *i. m.*, 134–135.
- 6 Rónay László szóbeli közlése.
- 7 Sík Sándor marosfői verseit a *Vízözön előtt* című, általam összeállított kötetből idéztem (Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2006).

POMOGÁTS BÉLA

KÖLTŐI RAPSZÓDIA – ÉS A TÖRTÉNELEM

Szilágyi Domokos Ez a nyár című verse és '68 nyara

Emlékezés az 1938. július 2-án Nagysomkúton született Szilágyi Domokosra, aki 1976. november 2-án önkézevel vetett véget életének.

Személyes emlékekkel szeretném kezdeni. 1968. augusztus 20-át Pécsen töltöttem feleségemmel – szüleimnél és testvérem családjánál, akik egy egyetemi beutalónak köszönhetően az ottani egyetem diákszállójában töltötték el egyhetes vakációjukat. Mi hétfőre utaztunk le, két napos kikapcsolódásra, városnézésre. A magyar irodalom számos nagynevű mestere, a többi között Babits Mihály, Németh László, Weöres Sándor, Csorba Győző (és mások) állapították meg a Mecsek alján elhelyezkedő településről, hogy tulajdonképpen Magyarország egyetlen „mediterrán” városa, magam régóta szerettem a várost, irodalmi kapcsolatok is fűztek hozzá, például a *Jelenkor* című kiváló folyóirat, amely akkor a nagyszerű szerkesztő: Szederkényi Ervin kezében a modern magyar irodalom talán legfontosabb műhelye volt. 21-én nem túl korán ébredtünk, bekapcsoltuk a rádiót, meghallgattuk a Kossuth-adó hírműsorát; mindenekelőtt arról értesültünk, hogy valahol Békés megyében az „Alkotmány-napi” ünnepek tiszteletére egy másfél mázsás disznó levágásával kedveskedtek az odalátogató kormányférfiúknak. Aztán átkapcsoltunk a Szabad Európa Rádió adására, és megtudtuk, hogy az éjszaka bevonultak Csehszlovákiába a Varsói Szerződés egyesített haderejének csapatai. Már hetek óta szorongtunk a „prágai tavaszra” leső fenyegetések miatt, a hír így is döbbenetet okozott: a szovjet hatalom az 1953-as berlini munkásdemonstráció és az 1956-os magyar forradalom után harmadszor fojtotta el Kelet-Európa nemzeteinek szabadságvágyát, függetlenségi törekvéseit.

Ó, ez a nyár...

Mindezt azért mondom el, mert ennek a tragikus történelmi fordulatnak talán legfontosabb irodalmi visszhangja Szilágyi Domokos nagy ívű költeménye: az 1969-ben Bukarestben napvilágot látott *Búcsú a trópusoktól* című kötetben olvasható *Ez a nyár*. Szeretném felidézni a vers első sorait: „Ó, ez a nyár, ez a nyár. / Micsoda hülye nyár, micsoda áldott, utálatos, remek, megszokott, hihetetlen – ki látott még ilyet. / Bőkezűen visszaveszi, mit adni elfelejtett. Szárazság a tarsolyában. Jeget könnyezik és búzával szökére érleli a napocskát, búzavirággal kékre az eget. / Ingyen idillel indult és most megijedt – ingyen idillel, desztillált búbájjal, kasztrált kacagással! / – de jaj, utólag be sokba kerül az ingyen idill! / Otthontalan a nyár, ez a nyár, nem tudja, hogyan fejezze be magát, mert minden kezdet nehéz, de a befejezés még nehezebb. / Mosolyba-menendő ajkunk összehúzzák vackorba oltott álmaink!”

A költemény tulajdonképpen számvetés, személyes és történelmi számvetés, és ennek a számvetésnek egyszerre van tragikus és ironikus természete. Amikor ez a vers napvilágot látott és mintegy megszólította az irodalomkritikusok, az irodalomértelmezők érdeklődését, a szöveg mögöttes tartománya, mondhatnám két legfontosabb háttérmozzanata homályban maradt. Az első ilyen mozzanat tudható volt, de nem kibeszélhető, ugyanis már az akkori olvasatból is kitetszett, hogy a vers mögöttes terében, ahogy az imént szólottam erről, a „prágai tavasz” elfojtásának keserű tapasztalata volt érzékelhető. A szöveget átható történelmi csalódottságnak ez nyilvánvaló és szembetűnő mozzanata, nem csak Szilágyi Domokosnál mutatható ki, más magyarországi vagy felvidéki írónál is, hogy csak egyetlen példára hivatkozzam, Déry Tibornál, akinek jóval korábbiól származó székszerzését a történelemmel és az emberi haladás eszméjével szemben 1968 nyara nemcsak megerősítette, hanem igazolta is.

A titkosszolgálat hálójában

A másik háttérmozzanat azonban hosszú évtizedeken át rejtve maradt. A költő és a romániai állambiztonság folyamatos kapcsolatának kiábrándító történetére gondolok. Ez a történet, jóllehet bizonytalan információk ma is találhatók körülötte, mára meglehetősen közismert lett, mondhatnám, túlságosan is közismert, gondolok olyan néhány esztendeje nyilvánosságra került dokumentumokra, mint amelyeket Stefan Bottoni történész, Nagy Mária, a költő élettársa és Szilágyi Kálmán, a költő testvére helyezett el 2006. szeptember 28-án az internetre, továbbá Pécsi Györgyi, Kántor Lajos és Selyem Zsuzsa írásaira a 2008-ban Kolozsváron közreadott *A költő (régi és új) életei* című kiadványban, vagy a Selyem Zsuzsa által szerkesztett *Magány és árnyék (egy Szilágyi Domokos nevű ember a Securitate hálójában)* című, 2008-ban, ugyancsak Kolozsváron megjelent kötetre, amely elemző módon közelítette meg a személyes tragédiával záruló, meglehetősen széleskörű tanácsstalányságot és csalódottságot okozó történetet.

Valójában Pécsi Györgyivel értek egyet, aki „*Mocsok által jutunk kincshez*” című tanulmányában a következőképpen ítéli meg Szilágyi Domokos szomorú emberi sorsát: „Megrendülten gondolunk a nagyszerű költőre és a tragikus sorsú emberre. Mert hittük, hogy a kanti kategorikus imperativus szerint írt és élt, s ha választani kellett, sohasem az erkölcsi alapértékek megtagadásával választott. Újra kell olvasni e mára már klasszikussá lett életművet – egy korszerűbb olvasatra és értelmezésre enélkül is szükség lett volna –, de lehet, hogy sok időnek kell eltelnie, amíg (amennyire szükséges) külön tudjuk választani a költőt és az embert, és higgadtan beszélhetünk életművének egészéről. Szilágyi Domokos költészetét hosszú ideig a diktatúra elleni lázadásként olvastuk, erkölcsi üzenetére jobban figyeltünk. Ezek az értelmezések visszamenőleg sem veszítik érvényüket, de bizonyos, hogy a maguk korában érvényesnek vélt valamennyi megállapítás már nem erősíthető meg feltétel nélkül.”

Mindez, amiről eddig szó esett, részben elfedi Szilágyi Domokos költészetének kétségtelen jelentőségét. Amikor tehát a költeményben igen érzékletesen kifejezett kétségbe-

esésről beszélek, egyszerre kell a történelmi és a személyes tragédiára gondolnom – az én értelmezésemben ugyanis (ebben Pécsi Györgyi véleményét osztom) Szilágyi Domokos kényszerű szerepvállalása a bukaresti titkosszolgálat kegyetlen machinációiban mindvégig tragikus jellegű volt, a külső kényszer és a személyiség belső magja (lelkiismeretet is mondhatnék) ütközött meg itt egymással, és ennek a vállalhatatlan összeütközésnek volt következménye az önkéntes halál. Ami a kolozsvári költővel történt, az talán a mögöttünk maradt zsarnoki korszak leginkább kegyetlen és tragikus emberi történetei közé tartozik. A kényszerítettségnek azt a személyiségromboló próbatételét és kálváriáját, amelyben Szilágyi Domokosnak éveken keresztül vergődnie kellett, a mai nemzedékek nagy része egyszerűen képtelen megérteni.

Önemésztés, irónia

Az *Ez a nyár*, ahogy magam most újraolvasom, az önvallatás, az önvizsgálat és az önemésztés verse: a költő szembesült a történelemmel és önmaga gyengeségével, és ez a szembesülés hozta létre a költői mű feloldhatatlan: katarzisz nélküli tragikumát. A feloldhatatlanságot mutatja különben a költeményt átszövő irónia is, a modern költészetben különben is tragikum és irónia (éppen a katarzisz lehetetlensége miatt) többnyire együtt jelenik meg – szervesen összetartozik. Oly módon, hogy a szöveg indításában kezdetben inkább az iróniának, később a tragikus hangoltságnak van szerepe. A szóban forgó költemény mindezekelőtt a költészet (és a költő) önvizsgálatára vállalkozik, és ezt az önvizsgálatot az irónia eszközével végzi el. Ironikus szemlélet nyilvánult meg korábbi, *Hogyan írjunk verset* című költeményében is, amely azokkal a várakozásokkal számolt le, amelyeket az erdélyi magyar irodalom egyik-másik műhelye, intézménye képviselt a költészetrel szemben. Az irónia általában az elfogadott értékek válságát, egy biztosnak tekintett világkép felbomlását jelzi, arra utal, hogy valamely általánosan elfogadott eszme vagy eszmény váratlanul elvesztette érvényességét, s az új ideálok kialakulása még bizonytalan. Az irónia ilyen módon a kényszerű lemondást, a veszteséget mutatja, használata mögött tragikus tapasztalatok és felismerések rejlenek. Lukács György regényelmélete úgy is határozta meg az irónia fogalmát, mint a „törekenység önkorrekcióját”, „az isten nélküli korok negatív misztikáját”, midőn „hirtelen lelepleződik, hogy az istentől elhagyott világ szubsztanciátlan, a tömörség és az áthatolhatóság irracionális keveréke: ami korábban a legszilárdabbnak látszott, első érintésére, és az üres átlátszóság, amely mögött hívogató tájak látszottak, egyszerre üvegfallá válik, amelynél hasztalanul és értelmetlenül vergődik az ember – mint az ablaknál a méh –, nem tudja áttörni, és még csak fel sem ismerheti, hogy itt nincs út”.

Az ironizáló szemléletet az értékvesztés szomorú tapasztalata alapozza meg, az értékeknek ez a megsemmisülése azonban sohasem a költői szubjektum világában történik, hanem a társadalomban; az ironikus látásmódot éppen az a felismerés alakítja ki, hogy amit az alkotó személyiség legdrágább kincseként tartott számon, azt a világ semmibe veszi. Szilágyi Domokos iróniája mögött is hasonló felismerések húzódnak meg, mindaz,

amit a közéletben látott és a történelmi események során tapasztalt, érlelte meg benne azt a meggyőződést, hogy a modern világban alig jelentenek valamit az emberiség nagy erkölcsi és kulturális értékei, s ezekkel az értékekkel együtt a költészet is elveszítette hagyományos rangját-szerepét. Azóta tudjuk, hogy az értékvesztésnek ez a drámai tapasztalata az ő számára, éppen saját életének szörnyű kisiklása következtében személyes indítékot és hangoltságot kapott. Az a nyár, amelyről versében beszél, ilyen módon kettős értelmet hordoz, egyrészt valóságos idősakra, közeli történelmi tapasztalatokra, másrészt a férfikori érettségre, az elvégzett munka számbavételére utal; s mindkét értelemben keserves csalódásokra, kiábrándulásokra, a költészet sorsán meditaló költeményben ezért vonul végig a mindennel leszámoló ironia.

Az ironikus szemlélet következtében a költészet fogalma elveszítette hagyományos „auráját”, „mitikus” jellegét, nem egyszer pusztán „kibernetikus játékká” válik, varázsától és küldetésétől megfosztottan áll egy közönyös korszak előtt. Szilágyi Domokos költeményében ennek a demitizálásnak három fontos eszköze van: az ironikus prózaiság, az ironikus groteszk és az ironikus halandzsa; mindhárom a költői nyelvezet radikális átalakítását jelenti. A szándékos és következetes prózaiság megfosztja a költészetet a hagyományos sűrítéstől, képszerűségtől, a szavak érzelmi varázsától, helyettük a köznapi nyelv fordulatait vezeti be: „Micsoda hülye nyár, micsoda áldott, utálatos, remek, megszokott, hihetetlen – ki látott még ilyet. [...] Otthontalan a nyár, ez a nyár, nem tudja, hogyan fejezze be magát, mert minden kezdet nehéz, de a befejezés még nehezebb.” A groteszk a modern költészet általánosan használt eszköze, a groteszk költői kép egymáshoz nem illő, egymással értelmi, illetve hangulati ellentmondásban álló elemeket fog közös szerkezetbe, a realitást és a képtelenséget, a látszatot és a valóságot vegyíti össze; mindezzel a világkép megbomlására, tapasztalati jelenségek végső értelmetlenségére mutat rá. Szilágyi Domokos verse ilyen groteszk képekkel idézi fel a költő körül tomboló nyár hangulatát: „Mosolyba-menekülő ajkunk összehúzzák vackorba oltott álmaink! / Műszereiket szidják az időjárás szakemberei, elektronikus szélkakasokra cserélik a hús-vérből valókat –; az enyhe szél szabadon jön át a vámon, pedig ki tudja mit hoz, / mit hoz a nyár, ez a nyár. S hogy csatlakozik-e majd az őszhöz az európai menetrend szerint.” Végül a halandzsaszöveg is a költészet szerepvesztését, demitizálódását, sőt a 20. század második felében érzékelhető általánosabb kommunikációs válságot fejezi ki. A „halandzsa” szó Karinthy Frigyes találmánya, s Fónay Iván meghatározása szerint a beszéd paródiáját jelenti, ebben az értelemben Szilágyi Domokos halandzsaszövegei is a költői beszédet, általában az emberi kommunikációt parodizálják, s ezzel a beszéd értelmetlenségét, értelmetlenné válását mutatják. Az ironikus halandzsa a prózaiságnál és a groteszknél is radikálisabban utasítja el a kiüresedett közlésmódokat, a kommunikációs csatornák értelmetlenné tetsző hírözönét, és végül a tehetetlenné vált, szerepét veszített költészetet.

Sors bona, nihil aliud

Ahogy láthattuk, az iróniának is tragikus háttere és hangoltsága van, most tulajdonképpen erről a személyes háttérrel és hangoltságáról szeretnék bővebben szót ejteni, ez függ össze közelebbről a költő történelmi és magánéleti gyötrődéseivel. A költeményben mindjobban kibontakozó tragikus szemléletet részben olyan személyes értelmű kijelentések képviselik, amelyek az emberi történelem mindig ismétlődő kudarcaira vonatkoznak, részben olyan irodalmi-irodalomtörténeti utalások, amelyek a költői (tehát művészi) helytállás erkölcsében keresnek erőt, ráadásul úgy, hogy ennek az erkölcsiségnek a hitelességét önemésztő kétely veszi körül. A történelemre vonatkozó kijelentések általában az emberi szabadságküzdelmek kényszerű elbukását hangsúlyozzák, a költő „büntetett előéletű történelem”-ről beszél, például Spartacus kersztre feszített katonáira hivatkozik: „Végig a Via Appia mentén, zsinóregyenesen, két méterrel a talaj fölött, Spartacus vitézei, feszesen tisztelgve – csupa feszes tisztelgés a test, tisztelgés, Pokolország! Két méterrel a talajszint fölött, légpárnás kínokon, Pokolország!” Az irodalmi és irodalomtörténeti utalások a magyar, illetve az európai irodalom nagy alkotó egyéniségeinek műveit idézik vagy éppen parafrazálják. Így a történelmi visszatekintés, az áldozatok sorsával történő számvetés az *Újtestamentum* szövegét parafrazálja:

anyag és eszme közt a félúton
belém álmodta magát a szivárvány –
eső után ----- golyó előtt
tavasz és ősz között a félúton
tovább-álmodja magát az ige:
a nyár látható felületeire
e z a z é n f e h é r s é g e m a m e l y
m e g
t ö r
e t e
t t
tinéktek

A nyár eseményeire történő visszautalások egy ízben a költő Zrínyi Miklós híres jeligéjét – „Sors bona, nihil aliud!” – alakítják át: „Jó nyarat, semmi mást”, vagyis parafrázissal van dolgunk – ez különben a modern költészet igen gyakori eljárása. A szöveg bizonyára legnagyobb hangsúllyal megszólaló parafrázisa azonban a költemény záró soraiban található:

Ó, ez a nyár, ez a nyár.
Rugóra jár a délibáb,
harangvirág esengve bong,
egy csattanás – kiárad és
lobogva lágol a Mekong,
lassan kezünkhöz szelídül az este, – csitítjuk, eltesszük holnapig,
s a nyarat is emlékezetünkben, kiülünk a közös mennybolt alá s itt
s most és mindörökké, kérges reménnyel, várunk a hajnali csatlakozásig.

A várakozás, a „hajnali csatlakozás” Dsida Jenő megrendítő versére, a *Nagycsütörtök*-re utal, amely három évtizeddel korábban ugyancsak a költészet sorsával, közelebről az erdélyi magyar költő helyzetével, szűkös lehetőségeivel vetett számot: „Nem volt csatlakozás. Hat óra késést / jeleztek, és a fullatag sötétben / hat órát üldögéltem a kocsárdi váróteremben, nagycsütörtökön. / Testem törött volt és nehéz a lelkem, / mint ki sötétben titkos útnak indult, / végzetes földön csillagok szavára, / sors elől szökve, mégis szembe sorssal [...] Tompa borzalom / fogott el, mély állati félelem. / Körülnéztem: szerettem volna néhány / szót váltani jó, meghitt emberekkel, / de nyirkos éj volt és hideg sötét volt, / Péter aludt, János aludt, Jakab / aludt, Máté aludt és mind aludtak... / Kövér csöpppek indultak homlokokról / s végigcsurogtak gyűrött arcomon!” A székelykocsárdi vasútállomáson tünődő költőt szinte ugyanazok a történelmi félelmek nyomasztották, mint utódját, ő is csaknem hiábavalónak érezte a sorssal szemben kifejtett szellemi erőfeszítéseket, végzetesen elhagyatottnak érezte magát. Nagycsütörtöki verse tulajdonképpen maga is parafrázis, az evangélium ama szakaszának költői átírása, amely Jézus Getsemáne-kerti virrasztását beszéli el (Mt 26:36–46; Mk 14:32–42; Lk 22:39–46).

Szilágyi Domokos költeményének záró soraiban ilyen módon kétszeres hivatkozással találkozunk, egyfelől Dsida Jenő versére, másfelől az evangéliumi történetre utalnak ezek a sorok; s az utalásoknak ez a kettős rendszere maga is azt a drámai küzdelmet jelzi, amely a költő eszméletében végbement. Ráadásul mindkét hivatkozás (a parafrázis mindkét változata) olyan eszmei hagyományra utal, amelynek erkölcsisége megkérdőjelezhetetlen, és ez a szembesülés természetesen tovább erősíti a tragikus élményt, az önazonosságnak a személyiség erőszakos megtörése miatt bekövetkezett válságát, megtörését. Mindennek a költészet értelmét és sorsát érintő lelki-morális következménye van. A költészet sorsát érintő reménytelenség és a költészet fennmaradásáért folyó erőfeszítések, a szomorú lemondás és a csak azért is helytálló költői morál, az ironikus és a tragikus szemlélet, illetve magatartás küzd meg ezekben a sorokban. A *Nagycsütörtök* szövegére történő utalás azt tanúsítja, hogy ebben a nehéz küzdelemben Szilágyi Domokos az elődök példájára, igazságára szeretett volna támaszkodni, az erdélyi magyar költészet morális örökségéből szeretett volna erőt meríteni.

Az ironikus és tragikus szemlélet, illetve magatartás küzdelmének kompozíciós szerepe van, ennek a küzdelemnek az alakulása határozza meg a költemény érzelmi ívét, gondolati szerkezetét. Az *Ez a nyár* szövegét két nagyobb szerkezeti egységre tagolhatjuk, a két

egységet tulajdonképpen a vízszintesen, majd függőlegesen szedett „búcsú a trópusoktól” kifejezés választja el, ez a kifejezés mintegy a költemény szemantikai „középpontjában” helyezkedik el. Előtte a költészet ironikus elbúcsúztatásának mozzanatai uralkodnak, a versszöveg tulajdonságait a prózaiság, a groteszk és a halandzsza jelöli meg, utána a költőhivatás tragikus átélésének, vállalásának mozzanatai játszanak fontosabb szerepet, végül katartikus oldódás, kiengesztelődés következik.

A két egymással szembeforduló szövegegység természetesen nem tér el minden tekintetben egymástól, a költemény első részében is találunk tragikus jellegű motívumokat, és második részében is szerepet kap a groteszk fogalmazás, a halandzsanyelv. Feltűnőbb különbség, hogy az első szerkezeti egység költői karakterét inkább a szabadverses előadás, illetve a nyelven túli (vizuális, tipográfiai) kifejezőmód határozza meg, a második szerkezeti egységet pedig a dalszerű forma, pontosabban a szürrealisztikusan groteszk dalok költői montázsa, amely mintegy „visszahozza” azokat a költői díszeket, azt a metaforizmust, amelyet a vers első része különben radikálisan elutasított. Az *Ez a nyár*nak ebben a második nagyobb szövegegységében is többször szó esik arról, hogy a hagyomány által megszentelt költőiség már elveszett, ezt a gondolatot azonban szabályosan ütemezhető, tiszta rímekkel, dallamos alliterációkkal díszített játékos versek fejezik ki, s a tételes kijelentések mellett legfeljebb a groteszk szóképek sejtetik, hogy valójában a költészet elsíratásának a tanúi vagyunk:

porcelán szinesztéziák
közt pucér halál tántorog
védtelen szimbólumokat
fálnak boa constrictorok
agyó embersírású majmok
elefántléptű jambusok
lepke-halk rímek szárnyain
a harmónia szétsusog.

Ezekben a játékos és groteszk dalokban bontakozik ki egyszerre mind a költészet értelméért megvívott küzdelem, az a meggyőződés, hogy az ironikus és tragikus szellemű leszámolás után a költő mégis vállalni kényszerül az ősi küldetést. Nem először vagyunk tanúi annak (például a magyar költészetben), hogy valaki magánemberként (vagy éppen a társadalmi lényként) vállalhatatlan cselekedetekre kényszerül, költőként mégis meg tudja őrizni integritását. Igaz, tüzetesebb vizsgálódás nyomán ennek az integritásnak a sérült voltát is fel lehet fedezni. Mindenesetre kétségtelen, hogy Szilágyi Domokos kényszerek között tévovázó emberi sorsa ellenére is megőrizte művészi integritását – mindez talán a költészet ősi rejtélyei közé tartozik.

BALÁZS GÉZA

NYELVEK ÉLETE ÉS...

Tisztelt Egybegyűltek!

Kedves Tanárok, Diákok, Versenyzők!

Tegnap a 173-as buszon egy fiú és egy lány beszélgetett. A lány azt mondta: „Költözöm.” A fiú nem értette, visszakérdezett: „Kiköltözöl?” Tíz éve nem lehetett volna félreérteni a költözni akaró lányt.

Amiről most szólni fogok: a nyelvek élete és halála, ami szoros kapcsolatba hozható az embereknek a nyelvekhez való viszonyával.

Egy elmélet szerint a beszéd evolúciós nyomásra alakult ki. Egy bizonyos időszakban, több mint százezer éve egyszerően szükség lett rá. Mások a munkával, ismét mások a tűzzel, a tűz őrzésével hozzák összefüggésbe. És egy érdekes, cáfolhatatlannak tűnő elképzelés szerint a beszéd azért alakult ki, mert aki beszélni tud, az hazudni is tud, és a hazudozással előnyt lehet elérni a társadalomban. A lényeg: nem tudjuk, miért jött létre sok százezer éves folyamat eredményeként a beszéd, a mai nyelvállapot. Sőt azt sem, hogyan.

A nyelvek életéről már többet tudunk. A nyelvek élete szorosan összefügg az emberek számával, az élelemszerzéssel és a technológiákkal. Érdemes ebbe belegondolni. Valószínűleg egy vagy kevés nyelvből lett sok, és most már tapasztalhatóan fogynak a nyelvek, vagyis a sok nyelvből hamarosan kevés lesz.

A neolitikumban az emberek kevesen voltak, talán csak néhány milliónyian, kis csoportokban éltek, gyűjtögettek és vadásztak, nem nagyon érintkeztek más csoportokkal, ezért valószínűleg sok eltérő nyelvet beszéltek. Bár ekkor a nyelveknek még nem volt nevük, azt sem tudták az emberek, hogy mi a nyelv. Csak rájöttek arra, hogy bizonyos helyzetben előnyösebb a mutogatásnál.

A földművelés elterjedésével az emberiség lélekszáma nőni kezdett, s ez a beszélők számának ugrásszerű növekedésével is együtt járt. Megindultak a nagy technológiai változások, s ezek közül az egyik, a beszéd rögzítésének lehetősége: az írás is megjelent. A népességnövekedés nyomán a hódítások, az uralmi törekvések megzavarták az eltérő nyelvek békés egymás mellett élését. Kiderült, ha létrejön egy erős állam, akkor az törekedni fog

Elhangzott a 48. Kazinczy szép magyar beszéd verseny megnyitóbeszédéeként Győrben, a Városháza előtt, 2013. április 19-én.

nyelvi uralomra is. Állam és nyelv egysége először az ókori egyiptomi birodalomban alakult ki. Itt a fáraók személye és hatalma volt a fő nyelvösszetartó erő. Hatalmuk hanyatlásával az egyiptomi nyelv szép lassan visszaszorult, végső változata a kopt nyelv, s azt is már csak szakrális célokra használja a kopt egyház.

A terjeszkedő Római Birodalom nagy területen elterjesztette az egységes latint. A latin volt az első nyelv, amely összefogta a különféle nyelven beszélőket. Olyannyira, hogy a Római Birodalom bukása után még sok száz évig élt. Érdekes módon a latin Magyarországon volt a legtovább hivatalos nyelv – persze a Vatikánt leszámítva. A latin ma már senkinek sem az anyanyelve, de nem is egészen holt nyelv, mert a katolikus egyház használja. *Horribile dictu*, mai magyar nyelvhasználatban ma is szívesen idézgetünk latin mondásokat, ezek a régi latin nyelvi hagyomány maradványai. Bár erős hatalmi rendszerük volt, Attila hunjainak nem sikerült nyelvüket elterjeszteni.

A latinból jórészt költők, írók ösztönzésére jöttek létre a neolatin nyelvek. Kis túlzással állítható, hogy az itáliai városállamok közt ingázó Dante kezdeményezte az olasz nyelvet. Az ösztönös nyelvfelődést követően megjelenik egy új nyelvalkotó: az értelmiségi, és a nyelvek mesterséges fejlesztésének gondolata, mondhatni: a nyelvújítás. Egyébként a nyelvhasználatra való hatás, amit ma nyelvművelésnek nevezünk, már az ókorban megjelenik.

Az írásbeliség mint technológia először mintegy 5200 évvel ezelőtt a sumer ékírás formájában villantotta föl óriási jelentőségét. A sumerok egy idő után eltűntek, de ékírásuk csaknem 3000 évig élt, és legalább tizenöt nyelv leírására alkalmazták. A kínai soknyelvűséget is az írásbeliség tartja össze. Egyesek szerint a kínai prosperitás összefügg a kínai írásrendszerrel.

Vagyis az írásbeliség is át tud fogni nyelveket, sőt emlékeket, kultúrát őriz a továbbiakban. A közös írásbeliség lehetőséget ad egy bizonyos korban a megértésre, s tartóssága miatt lehetővé teszi, hogy korábbi korok kultúrája megismerhető, akár fölélezhető legyen.

Egy még újabb, forradalmi technológia, a könyvnyomtatás ismételt lökést adott a nyelv fejlődésének. A könyvnyomtatás segítette az angol kifejlődését és terjedését. De az is, hogy az angol erősen nyitott, befogadó nyelv.

A nyelvi térkép átrendeződését, a sokszor háborús-véres nyelvi versenyt a földrajzi felfedezések, a gyarmatok, a rabszolga-kereskedelem hozta magával. A földrajzi felfedezéseket követő hódítás elsősorban „technológiákkal” győz: hajókkal, lőfegyverekkel, ekével, (az aztékok esetében) lóval és kerékkel. Pusztán nyelvi szempontból úgy írhatjuk le a jelenséget, hogy Európa exportálta néhány nyelvét a világba. A spanyol és a portugál nyelv térhódítása a világtörténelem legnagyobb nyelvi hódítása. A spanyolok érkezésekor Amerikában mintegy 50 millió bennszülött sok száz nyelvet használt. Ma 300 millióan ugyanazt, a spanyolt. Egész Amerikában a sok száz nyelvből mára három fő maradt: az angol, a spanyol, a portugál. Csak foltokban élnek még a régi, indián nyelvek. A portugál nyelv dél-amerikai (brazíliai) térhódítását egy szerződésnek köszönheti: a spanyol és portugál hódítók megállapodtak abban, hogy a portugálok a földrész keleti felét foglalhatják el.

A nyelvi hódítás, terjesztés következménye lett a nyelvkihalás, a nyelvcsere. Kiderült, hogy a föld lakosai egy irányba tanulnak nyelvet: fölfelé. Jó presztízse lett előbb a francia, később a német, majd napjainkban az angol nyelvnek.

Az oroszot ugyancsak hatalmi törekvések terjesztették, de presztízis nem járt vele, az eredményét tapasztaljuk. A szocialista országokban kötelező orosznyelv-oktatás eredménye, hogy 8-10 évnyi tanulás után a legtöbben nem tudnak megszólalni.

A soknyelvű Indiát a mesterségesen fejlesztett és terjesztett hindusztáni nyelvvé igyekeztek összefogni. Mivel ez nem sikerült, ma az egykori hódítók angolja és az erősödő hindi igyekszik (úgy tűnik, sikertelenül) egységesíteni.

Az arab nyelveket az iszlám szent könyve, a Korán nyelve tartja egységben. Marokkótól Szíriáig az arabnak számos változatát beszélnek, de a Korán nyelve, a klasszikus, az irodalmi arab mégis egységben tartja őket, sőt az iszlám okán nem arab nyelvű országokra is kiterjed.

Valódi nyelvi sokféleség ma főleg Afrikában, a csendes-óceáni térségben és Ázsiában figyelhető meg.

2000-ben még csaknem 7000 nyelvet számoltak meg, de úgy véljük, hogy ennyi már nincs, sőt rohamosan csökken a nyelvek száma. Pontos számot nem tudunk, de a valóság már 3000–5000 között van. A nyelvhalál mindennaposá vált.

Korlátozottan keletkeznek új nyelvek, ilyenek például az egykori rabszolgák, bevándorlók, kereskedők pidzsinje. A *pidzsin* az angol *business* szó torz változata. Azt tükrözi, hogy miként egyszerűsíti-torzítja ez a nyelvhasználat a korábbi nyelveket. Főlélesztették a hébert (beszélt formában, ez az ivrit), folyik az ír nyelv újjáélesztése (revitalizációja). De ezek ritka példák. A fő tendencia a nyelvek kihalása.

Figyelve az emberiség nyelveinek változását, föltűnő tehát ezekre a hatalmi törekvések és a technológiák hatása. Ha a jövőbe nézünk, a világ nyelveinek sorsa továbbra is a hatalmi törekvésektől és a technológiai változásoktól függ. A hatalmi törekvéseket nehéz megjósolni, senki nem gondolta néhány éve, hogy megszűnik a Szovjetunió, és a világ Kínába fog menni kölcsönért; s hogy a Perzsa-öböl „olajországai” 100-200 éves történelmi fejlődési utat ugranak át, s egy-két évtized alatt lemásolják Amerikát és Európát. Ugyanígy nem sejtettük, hogy a modern infokommunikációs technológiák miként hatnak a nyelvre és rajta keresztül a kultúrára. Megjósolható s részben már tapasztalható, hogy gyors és látványos módon.

Mindezekből mi lehet a tanulság a magyar nyelv számára? A magyar nyelv számára, amely egy állam, Magyarország most már alkotmányban is rögzített államnyelve. Amely ország (2000. évi adatok alapján) a GDP-jét (nemzeti össztermékét) tekintve nincs benne az első 60 országban. Ugyebár, kb. 200 ország van. A társadalmi fejlettség mutatói között viszont az előkelő 35. helyen áll, igaz, Brunei egy sorban. (Annyira ne örüljünk, Ciprus előttünk állt 2000-ben! Államadósságban viszont már az előkelő 12. helyen voltunk.)

Tisztelt Egybegyűltekt!

Mielőtt eluralkodna rajtunk a béklyózó hungaropesszimizmus, ellensúlyozzuk!

A magyar nyelv állapotát tekintve sokkal jobb helyen szerepelhetne a statisztikákban (mint például a gazdaság), de nincs ilyen adat. Még mindig elég sokan beszélnek, beszéljük ezt a nyelvet, nagy a nyelvi kultúrája, színes, gazdag a története és a tudománya, és a modern világ, a tudomány szinte minden mozzanata kifejezhető vele. A nyelvek túlnyomó többsége erre ugyanis nem alkalmas.

És most vissza a nyelvek életéhez!

A világ nyelveinek történetét tanulmányozva azt látjuk, hogy a nyelvek életére, fennmaradására a közösségi akarat van a legnagyobb hatással. A közösségek saját, otthonos nyelvi teret teremtenek. Ezek az anyanyelvek, sőt az anyanyelveken belül a nyelvjárások. A anyanyelvjárás és anyanyelv az identitás (azonosságtudat) kifejezője. Az identitás képes a nyelvek alakítására, fejlesztésére, sőt egyes esetekben még a nyelvhalál állapotából is képes visszahozni nyelveket.

Mi olyan kultúrában élünk, amelyben a nyelvi identitás kiemelten fontos. Sok-sok nemzedék, már elporladt elődünk tett azért, hogy a magyar nyelv fejlődjön, gazdag, modern nyelvvé váljon. Lehet, hogy GDP-ben még nem vagyunk benne az első 60 országban, de nyelvünk fejlettségével kapcsolatban nincs szégyenkezni valónk. Azt is gondolom, hogy a modern nyelv segítheti a modernizációt is; bár én ennél is fontosabbnak tartom a nyelvi otthonosság érzését, amelyet a mi nyelvünk teljességgel megad.

A keletkező vegyes, keveréknyelvek kapcsán már hallani a véglegetekig egyszerűsödő nyelvekről, a csodás francia kapcsán valaki fölvetette, hogy az egykori gyarmatokon beszélt torzult francia: voltaképpen „előrehaladott francia”. Én szeretném hinni, hogy az utcai nyilvánosságban sokszor hallott pidzsin magyar, „infantilis magyar” csak átmeneti állapot, és nem „előrehaladott magyar”. Hogy ez ne legyen, ezért szükséges ellensúlyt felmutatni, és elsősorban a legfiatalabb korosztályokban. Ezért fontosak a szép magyar beszédet felmutató alkalmak, versenyek, mert bizonyítják, hogy van erre igény, akarat, és akkor van remény is arra, hogy a magyar nyelv távlatosan is fennmarad, és nem jut a sorvadó, elhagyott nyelvek sorsára. Merthogy a jóslatok szerint úgy 100 év múlva a mai nyelvek 90%-a eltűnik. Azért, mert beszélőik kihalnak vagy nyelvet váltanak. És talán csak 100-150 nyelv marad a jelenlegi 200 országban. A magyar – szerintem – maradni fog.

„Kiöltözöm” – mondta a lány a 173-as buszon a fiúnak. Jó lenne, ha föl sem merülne semmilyen félreértés ezzel az egyszerű kijelentéssel kapcsolatban. Én pedig köszöntöm a most szépen kiöltözött versenyzőket, kívánom nekik, hogy – mint az elmúlt csaknem félszáz évben ilyenkor mindig itt szereplők – érezzék és bízzanak benne, hogy ezen az ünnepnapon Győr és a mindennapokban a magyar nyelv a megtartó otthonuk.

FÜZÉKI BÁLINT

A SZOCIALIZMUS NYELVI VILÁGA

Minden kornak megvan a maga sajátos világa – s ennek a sajátos világnak a sajátos nyelve. Mennél erősebb elkülönítő jegyeket mutat a társadalom, melyek azt környezetétől – az előbbiektől s a következőktől – megkülönböztetik, természetesen annál erősebb a nyelvi különállás is. Igen jó példa erre a nagy francia forradalom a maga alkotta nyelvezéssel, amelyből egyes elemek ma is élnek, mások feledésbe mentek.

Ehhez hasonlóan a szocializmus építésének ideje is megteremtette a maga sajátos nyelvezetét. Ennek a kornak mai megnevezése nem egységesen elfogadott: kommunista diktatúra, szocialista időszak, pártállami idők stb. Ezt a tisztázatlanságot tovább bonyolítja, hogy akármelyik nevén említjük is, kétségtelenül létező egybefogó jellegzetessége ellenére sem alkot egységes egészet, hanem erősen tagolt. Jelen gyűjtés csak egy szakaszra, a korszak kezdetére terjed ki.

A legnagyobb és egyben legfeltűnőbb változást a kezdet hozta. Ezt az időszakot leginkább az „ötvenes évek” jelzéssel szokták illetni, noha értelmileg a megelőző évtized utolsó éveit is ide tartoznak, míg a valódi ötvenes évek vége – a forradalom utáni időszak – már nem.

Az ötvenes évek nyelvezete meglehetősen jellegzetes és erősen elüt a korábbiától – a későbbitől való különbözése kisebb mértékű, és a változás sokkal lassúbb ütemű. A nyelvi jellegzetesség nagyon sokrétű: megjelenik az írott, a beszélt – ezen belül a hivatali és a magánérintkezési – nyelvből: a szóhasználatban, szóválasztásban, szó- és mondat szerkezetekben, olykor jellegzetes nyelvtani hibákban, illetve helytelen szóhasználatban, máskor az intonációban stb. (Ez utóbbi írásban nemigen visszaadható.) Egy és ugyanazon szó is nagyon különböző értelmet hordozhatott és igen eltérő hangulatot fejezhetett ki attól függően, hogy hol, mikor, kitől és milyen körülmények között hangzott el vagy íratott le.

A jelentéstani változások több okra vezethetők vissza, illetve több módon mentek végbe. Ezek egyike az, amikor új fogalom keletkezik, amire természetesen szót kell találni. Ilyen pl. a mezőgazdasági termékek átengedésének kötelezettsége – ez a *beadás*, illetve a kötelező újságismertetések összejövetele, a *Szabad Nép-félóra*. Máskor meglévő, korábban is használt szavak új jelentést kaptak, vagy új környezetben tűntek föl. Ezeknek talán legjellegzetesebbike a *párt* szó, de ilyen a *dolgozó* is vagy a *háborús uszító*. Előfordult, hogy egyes szavakhoz a korábbival ellentétes stílusminőség és szóhangulat tapadt: ilyen pl. a *kommunista* vagy a *proletár* szó. Ezek a háború előtti időkben becsmérő szavak voltak, majd elfogadottá, s végül dicsérő jelzővé változtak – legalábbis a hivatalos szóhasználatban.

A szavak eredeti jelentésének megadásától általában eltekintek, hiszen gyűjtésem nem alapszó-magyarázat, csupán arra szorítkozik, hogy a szavak adott korban hordozott kü-

lönleges jelentését ismertesse. Mégis, ahol az érthetőség rovására menne, ott az alapértelmezést is meg kellett adnom.

Tekintettel a nyelv sokrétűségére, ez a gyűjtés korántsem vállalkozhat a jelzett kor nyelvi világának leírására, annak csupán töredékét igyekszik bemutatni. Még így is igen sok kérdéssel találtam szemben magam. Például mennyire érdekesek a mozaikszók? Az MDP (a Párt) feltétlenül érdekes, de azt már nem tudom, hogy a Röltex (a Rövidáru- és Lakástextil-kiskereskedelmi Vállalat megnevezésére szolgáló szó) ugyanígy hozzátartozik-e az érdeklődésre méltán számító nyelvemlékekhez. Az is fejtörést okozott, hogy a már említett *háborús uszító* kifejezés nem szó, hanem szókapcsolat – de a kor rendkívül jellegzetes, igen gyakran használt szófordulata, s így mindenképp idekíváncsozok. Némely más rövid szókapcsolat felvételét is szükségesnek tartottam. A személynevek közül Sztálin és Rákosi neve korszakjelző, de a másodvonalból – vagy akár az ellentáborból – is lehetett volna jó néhányat említeni; néhányal még találkozik az olvasó.

A szocializmus világának nyelvezete természetesen később is kitermelte a maga jellegzetességeit (pl. új *gazdasági mechanizmus*, *gulyásszocializmus* stb.), de ezt a kort már nem vizsgáltam.

A gyűjtés óhatatlanul szubjektív – a magyarázatok valószínűleg még inkább –, de remélhetőleg mégis némi bepillantást enged ennek a kornak a nyelvi megjelenésébe, a mindennapok világába, hangulatába.

Ízelítőül néhány szócikk:

begyűjtés fn 1. A *beadás*-sal azonos értelmű szó: a mezőgazdasági termékek átengedésének kötelezettsége. 2. Gyanús, „megbízhatatlan elemek” (emberek) tömeges letartóztatása különleges alkalmakkor. Ilyenek pl. a szocialista ünnepek, a magas rangú vendégek látogatása stb. Ezek elmúltával a begyűjtött embereket általában elengedték.

beiskolázás fn A káderfejlesztésbe illeszkedő tevékenység, amikor is a kiemelésre kiszemelt személyt iskolába küldték, hogy a követelményeknek meg tudjon felelni. Ez olykor politikai, máskor szakmai, de legtöbbször vegyes oktatáson való részvételt jelentett, akár esti, akár nappali elfoglaltságként. Kevésbé fontos jelentése az általános iskolát végzettek továbbtanulásának intézése.

béke fn Néhány év alatt ismételt értelmi és hangulati változáson esett át. A háborút közvetlenül követő időben megmaradt eredeti értelmében, csak érzelmi hőfoka emelkedett meg az olykor kimondott, de kimondatlanul is midig ott lebegő jelzőkkel: „a várva várt”, „a hön áhított” stb. Az idő múlásával ez a töltése megkopott, s ahogy a politikai események felidéztek elvesztésének lehetőségét, úgy telítődött a félelem – az elvesztése félelmének – érzetével. Egyértelművé vált viszont, hogy ha fennmarad a ~, akkor az egyben az egyre fojtogatóbb elnyomás és terror fennmaradását is jelenti. Ezt az aktuális politikai irányvonal nyíltan hirdette is – természetesen az elnyomás és a terror helyett a szabadságot és fejlődést nevezve meg. A ~ igen gyakori elnevezési formává lett: sok közterület, ill. más egység (szövetkezet, úttörőcsapat, szocialista brigád stb.) viselte ezt a nevet. Különféle

~szervezet-eket működtettek (pl. nemzeti és nemzetközi ~tanács-ok), ill. alkalmi rendezvényeket (~találkozó-k, ~kongresszus-ok stb.) szerveztek.

békebeli mn A háborút közvetlenül követő idők szóhasználata, leginkább valamely árucikk minőségének, ill. értékének igazolására, arra utalván, hogy az még a békeidőkben készült, póanyagok és sietős-kapkodó módszerek alkalmazása nélkül. Később átvitt értelemben is használták: ~ jó *modor*. Ahogy a ~ áruk egyre inkább kifogytak, s ahogy a háború előtti időkre való dicséző utalás egyre kevésbé volt ajánlatos, a ~ szó jelentése úgy kopott meg, ill. vesztett gyakoriságából.

békeharc fn A béke fennmaradásáért kifejtett tevékenység. Ezt leginkább úgy szolgálhatjuk, ha szoroson felzárkózunk Pártunk politikája mögé, zárjuk, tömörítjük sorainkat, nem engedve teret az ellenségnek. Minden többletteljesítmény, teljesített felajánlás, hozzájárulás a ~ sikeréhez „nagy csapás az imperialisták acsarkodásaira”. Szarkasztikus mondás: *Lesz itt olyan ~, hogy kő kövön nem marad!*

békeharcos mn Az az egyén, aki a békeharcban részt vesz.

békekölcsön fn 1950–1956 között létezett intézmény, elődje az ötéves tervkölcsön volt. Az általános elvárás szerint mindenkinek egyhavi jövedelmét kellett ~ként „jegyeznie”, amelyet azután havi részletekben a fizetéséből levontak. Ezért kötvényt kapott, amely vagy kamatozott, vagy nyeresémsorsoláson vett részt. Utóbbi formát szorgalmazták, talán azért, mert a „kamat” a kapitalista képzeteket- emlékeket erősítette. A sorsolást évente kétszer rendezték meg, a főnyeremény egy kétszobás berendezett lakás volt.

békemenet fn Csendes tüntetés a béke mellett – leginkább a nem szocialista országokban.

békemozgalom fn A békeharcnak kevésbé ideologikus és kevésbé politikai jellegű változata, melyet ezáltal szélesebb körben vállalhatóknak tartottak.

békepap fn Mivel az ideológia és a hivatalos politika az egyházak és az állam különállását, függetlenségét hirdette, és ezt törvények is kimondták, a papoktól nem várhatták el, hogy nyíltan a kommunista rendszer mellé álljanak és agitáljanak. Azt azonban elvárták, hogy a béke, ill. a békeharc oldalán álljanak, s ezt hirdessék. Ezért hozatták létre az egyházak vezetőivel a papság békemozgalmát. Az ebben a mozgalomban tevékenykedő papokat nevezte a köznyelv – bizonyos elmarasztaló felhanggal – ~oknak. A legnagyobb magyar egyház, a római katolikus egyház békeszervezetét Opus Pacisnak nevezték.

békétábor fn Szűkebb értelemben a békeharcban részt vevő államok összessége. Tágabb értelemben minden ország, minden szervezet és minden ember összessége, amely, ill. aki békét akar. A →*béke* szócikkben leírtakból egyértelműen következik, hogy békén a világ sztálini rendjét értették. A ~ vezető ereje a dicsőséges és legyőzhetetlen Szovjetunió.

dogmatizmus fn A kommunista tanokat, elveket, a Párt határozatait és útmutatásait (túl-ságosan) mereven, formálisan értelmező, alkalmazó elmélet és gyakorlat. Mai szóhaszná-

latunkban leginkább az (*ultra*)*ortodox* jelentéséhez áll közel. A Párton belüli villongások gyakori – elitélő – szóhasználata volt, másképpen: baloldali elhajlás. Ellentétpárja a revizionizmus.

dolgozó I. fn Számottevő jelentésbeli változást a szó nem szenvedett, feltűnő azonban – mind főnévként, mind melléknévként való – igen gyakori használata. Ebben a felfogásban körülbelül annyit jelentett: az új társadalom elfogadott tagja. Voltak még nyugdíjasok, gyerekek, tanulók is, de az első mindig a ~. A gyárakban s más munkahelyeken nem emberek, munkások, alkalmazottak, munkavállalók stb. dolgoztak vagy szervezkedtek, hanem a ~k. Az igen gyakori szóhasználatnak egyik lehetséges célja az egyenlősítés volt, mert pl. egy tervező mérnök ugyanúgy ~ volt, mint a portás – mindemellett, hogy kb. osztályvezetőtől fölfelé már a *beosztott* megnevezése járt ki az illetőnek, s nem az egyszerű ~. A két munkáspárt egyesítésével létrehozott pártot Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) nevezték. Olykor teljesen értelmetlenül, nem egyszer komikusan hatott a túlhajtott szóhasználat. A történetek, adomák viccek gyakran így kezdődtek: „*jön a ~...*” A ~k *hetijegy*e megjelölés még indokolt lehetett a közlekedési eszközökön – nem elhanyagolható kedvezményt jelentett –, de pl. a *Dolgozók hangversenykalauza* könyvcím már furcsán hangzik, még akkor is, ha szándéka szerint arra utal, hogy nyelvezete egyszerű, könnyen érthető. **II.** mn (mn-i ign is) Melléknévként is elengedhetetlen volt a ~. Elismerő értelemben csak ~ *parasztágunk*-ról lehetett beszélni – így: többes szám első személyű birtokos személyjellel, a *parasztág* vagy pláne a *paraszt* szóhasználat annak a vádnak tette volna ki használóját, hogy nem kellő tisztelettel emlékezik meg az említettekről. Az összlakosságot is ~ *magyar népünk*-ként kellett emlegetni. Ortutay Gyula (1947–1950 között vallás- és közoktatásügyi miniszter) az iskola megreformálásáról tartott beszédében azt mondta: „A magyar dolgozók megérdemlik, hogy gyermekeik olyan iskolába járjanak, hogy...”

éber mn Lásd →éberség. Közhelymondát: *~nek kell lenni, elvtársak!*

éberség fn A szó jelentése önmagában lényegesen nem változott, hangulati, környezeti változást a szó használatának gyakorisága hozott. Az ellenség támadásának és áskálódásának, az állandó fenyegetettségnek az elhárításához ~re volt szükség.

falujárás fn A munkásosztály, a proletariátus testvéri segítségének egy formája, mellyel a (szegény)parasztágot támogatta. Leginkább a nagy (államosított) iparvállalatok kommunistáiból verbuvált csapat, általában a gyár nyitott, fellobogózott s egyéb módon is feldíszített teherautóin utaztak vidékre, s ott agitáltak a kommunista párt s később a szövetkezetek mellett. Olykor a proletariátus ajándékként egyszerűbb – de hiányzó – eszközöket (ásó, kapa, kasza stb.) vagy anyagokat (pl. permetszerek) vittek magukkal.

falujáró fn Az az ember, aki a falujárásban tevékenykedik, ill. abban részt vesz.

fejlődőképes elvtárs Sokat sejtető kifejezés, melynek valódi jelentése igen nagy mértékben függött a mondat hangsúlyától, elhangzásának körülményeitől. Ha komolyan gondol-

ták, egy karrier indulásának jelzése lehetett: a *kiemelés* vagy a *→beiskolázás* előszobája; ha ez a komolyság hiányzott, csak amolyan vigaszdíj értékű volt. Emiatt gyakorta idézték szarkasztikus éllel.

feketevágás fn A háború utáni évek hiánygazdálkodásában a magántulajdonú állatok levágásához (is) hivatalos engedélyre volt szükség. Növendékállat vágását nem engedélyezték; az engedélyt súlyhatárokhoz kötötték és bizonyos beszolgáltatási kötelezettség előírása mellett adták meg. Az engedély nélküli vágást hívták ~nak. Később a fakivágáshoz is engedélyt kellett kérni, ekkor a ~ jelentése az engedély nélküli fakivágásra is kiterjedt.

felajánlás fn A szocializmus építése iránti elkötelezettségünk bizonyítására és ismételt megerősítésére szolgáló „önkéntes”, „spontán” és „lelkes” megmozdulás, mellyel az előírt-nál és az általában elvárhatónál nagyobb teljesítmény elérésére vállaltunk kötelezettséget. Ez lehetett valakinek a foglalkozása körében elérendő többlet (pl. 120%-os munkateljesítmény), de lehetett más is, pl. a pártiroda kimeszelése.

felelős fn Minden társadalmi munka megszervezéséért, elvégzéséért ~t kellett állítani. Így volt pl. faliújság~, munkaverseny~, sport~. Gúnyos felhanggal beszéltek időjárás~ról, sőt természet~ről is – utóbbi Isten szinonimája volt..

felszabadítás fn A Vörös Hadsereg Magyarország teljes területére kiterjedő győzelme, a német megszállás és a nyilas rémuralom felszámolása. Ennek dátuma a Vörös Hadsereg hadijelentése szerint: 1945. április 4. Lásd még *→felszabadulás*.

felszabadulás fn Az ország egész területén a német megszállás és a nyilas rémuralom megszűnése. Ennek megünneplése évenként az évforduló napján, április 4-én történt, ami piros betűs, munkaszüneti nap, nagy ünnep volt – kitüntetések adományozásának napja. (A ~ tényét mindmáig sokan vitatják, mondván: az egyik megszállást a másik követte.)

JUHÁSZ DEZSŐ

SZÓRVÁNYLÉT ÉS ÖSSZETARTOZÁSTUDAT

Tisztelt Kollégák, kedves Vendégek, Hölgyeim és Uraim!

Minden konferencia megrendezése egyszerre több célt szolgál: helyzetképet vázol fel egy vagy több vizsgált, kutatott témakörrel, a helyzetfelmérés után vagy azzal egyidejűleg feladatokat határoz meg a jövőbeli teendőkről, illetőleg – nem utolsósorban – alkalmat teremt személyes találkozásokra, közvetlen szellemi együttlétre. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága számára általában is fontosnak tartom ezeket a szempontokat, mostani konferenciátémánk szempontjából pedig kiemelten időszerűnek. Viharos gyorsasággal változó világunkban a magyarság helyzete is gyorsan változik, és ez a Társaságot is arra sarkallja, hogy cél- és eszközrendszerét folyamatosan felülvizsgálja, és gyorsan reagáljon az új viszonyokra. Anélkül, hogy aktuálpolitikai kérdésekbe belemennék, megemlítem a határon túli magyarság és az anyanemzet kapcsolatait lényegesen meghatározó kettős állampolgárság intézményét jelentősen kibővítő törvényi szabályozást vagy a kulturális és közigazgatási autonómiatörekvéseknek a sokoldalú támogatását. A szórványban élő magyarság sorsának a felkarolása látszólag ezek mögé a nagy politikai és médiafigyelmet kiváltó ügyek mögé sorolódik, holott súlyát tekintve azokkal megegyező fontosságú: itt már a pusztán létkérdések dominálnak – harc a beolvadás, önfeladás ellen, küzdelem a nyelv és kultúra megőrzéséért. Közben tudjuk, hogy nem is egy harcmező van: nagyon fontos ugyan a nemzetközi jogrend további „érzékenyítése” a kisebbségi kérdések iránt, de a kiküzdött jogoknak érvényt is kell szerezni. Tudjuk azt is, hogy a kisebbségi harcoknak belpolitikai vonzatai is vannak, mind határokon belül, mind pedig kívül. Mégis talán a legfontosabb az a szűkebb gazdasági, társadalmi és szellemi közeg, amelyben a szórványközösségek a mindennapi életüket élik. Ha például a moldvai csángók vagy a délvidéki magyarok otthon is megtalálják a megélhetésüket és nem vándorolnak tízezrével nyugatra, hogy el tudják tartani a családjukat, vagy a Felvidéken, Erdélyben nem zárják be a kis létszámú iskolákat, osztályokat, és biztosítják az anyanyelvű iskolázás feltételeit, akkor van esély a legkomolyabb csata megvívására: a nemzeti és nyelvi identitás megőrzésére. Mert hát ott is zajlik a spontán asszimiláció, ahol még megvannak a külső feltételek a magyarságtudat megtartására.

Vajon hogyan lehet megállítani vagy lassítani a beolvadást? Erre nincs egyetlen recept. Minden ötletre, minden hasznos tapasztalatra szükségünk van. A mai konferenciánk főszereplői éppen ezért nem az anyaországi, hanem a külhoni magyarok, akiknek napi

tapasztalatai semmivel nem helyettesíthetők. Magam meghívottként kétféle minőségben – az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete vezetőjeként és a Magyar Nyelvtudományi Társaság főtítkáráként – vagyok jelen, és közvetlen tapasztalatszerzéseim is több forrásból származnak. A teljesség igénye nélkül hadd hívjam fel a figyelmet a kolozsvári nyelvészeknek és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak három nevezetes leletmentő, helyzetfelmérő kiadványára: *A moldvai csángó nyelvjárás atlaszá-ra* (I–II., szerk. GÁLFFY Mózses, MÁRTON Gyula, SZABÓ T. Attila, Bp., 1991), *A romániai magyar nyelvjárások atlaszá-ra* (I–XI., gyűjtötte MURÁDIN László, szerk., JUHÁSZ Dezső, Bp., 1995–2010) és Szabó T. Attila erdélyi történeti helynévgyűjtésére (I–XI., szerk. HAJDÚ Mihály és munkatársai, Bp., 2001–2010). Ezek korábbi gyűjtések közzétételei, nagy szükség van friss, napra kész adattárakra, adatbázisokra, amelyek nyelvstratégiai célokat is szolgálhatnak. Ilyen céllal létesült az ELTE-n a Geolingvisztikai Kutatócsoport, amelynek egyik kiemelt célja egy 21. századi nemzeti nyelvátlasz elkészítése. Ennek a kutatócsoportnak magam is tagja vagyok, és örömmel jelenthetem, hogy az eltelt fél évtized alatt több mint kétszáz településen sikerült adatfelvételt készíteni kérdőívek segítségével és riportok formájában. Településenként átlagosan tíz adatközlőt, azaz több mint 2000 embert szólítottunk meg. A gyűjtött anyag további rendezésre, feldolgozásra vár. Reméljük, a tudománypolitika döntéshozói helyesen mérik fel ennek a vállalkozásnak a jelentőségét, amikor a tűrés és támogatás lehetőségei közül választanak.

Én a 20. század hetvenes évei óta – kezdetben egyetemi hallgatóként, majd oktatóként és kutatóként – rendszeres résztvevője vagyok az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke élőnyelvi gyűjtéseinek. Ez alatt a három és fél évtized alatt nemcsak a Kárpát-medence minden táján járhattam – kiemelten és többszörösen a nyelvi peremvidékeken, szórványokban és nyelvjárászigeteken –, hanem azon kívül is, Moldvától kezdve a nyugat-európai szórványmagyarok közösségeit is látogatva. A gyűjtésekről számtalan magnókazetta és digitális hangfelvétel tanúskodik, amelyeken a megszólalók sorsukról, régebbi és akkori-mai életükről mesélnek. Igazi interdiszciplináris anyag ez, amelyet nemcsak nyelvészek, hanem néprajzkutatók, szociológusok, történészek, hagyományőrök is haszonnal forgathatnak.

Mindezekről a „kirándulásokról”, „terepgyakorlatokról” nálam sokkal többet tudna mesélni két jelen levő kolléganóm, Fodor Katalin és Zelliger Erzsébet, akik bár nyugdíjba vonultak, változatlan lelkesedéssel és szakértelemmel szervezik a határon túli útjainkat. Mai előadásaik is ehhez az áldásos tevékenységhez kapcsolódnak. De meghallgathatják két tanítványunknak, Kocsis Zsuzsannának és Tóth Lászlónak, az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája hallgatóinak vetítéssel összekapcsolt beszámolóját a közelmúlt határon túli nyelvi felderítő útjairól. Ebben az esztendőben tanszékünk három utat szervezett: tavasszal Moldvában jártunk – a Székelyföld és a Mezőség útba ejtésével –, ősszel pedig Horvátországban a szlavóniai magyar szigeteket megcélözva. A változatos nyelvi-nyelvjárási kép mellett egységes tapasztalatként élhattük meg azt a nagy szeretetet, amellyel a magyar közösségek fogadtak bennünket. A jó hangulatú beszélgetések, vacsorák, ebédek

után mindig így búcsúztak el tőlünk: „Visszavárjuk magukat!” És ezt komolyan is gondolták, nem csak a vendéglátói udvariasság mondta velük. Mi pedig ha tehetjük, vissza is járunk hozzájuk, hiszen minden személyes kapcsolatfelvétel és kapcsolatápolás egyben misszió is. Az anyaország és a határon túliak között, a tudomány munkásai és a laikusok között, a város és a falu között. A fiataljaink számára pedig egy életre szóló élmény: jó értelemben vett hazafias nevelés és nevelődés. – Az idén egy kisebb tanár-diák csapattal nyugatra is ellátogattunk: a Münchener Egyetem és a stuttgarter Magyar Kultúrintézet volt a vendéglátónk. A nyugati szórványmagyarságnak szintén megvannak a sajátos problémái, de ők is ápolni kívánják azt az összetartozástudatot, amely a szellemi túlélés záloga.

Kedves Barátaim! Változatos tartalmú konferenciának nézünk elébe, ahol a nyelvészen és irodalmárokon kívül megszólal majd a szociológus, pszichológus, oktatáskutató, könyvtáros, újságíró, szerkesztő, író, költő, villamosmérnök és doktorandusz. A szomszédos országok kutatóinak tudósításain kívül pedig betekintést nyerhetünk az amerikai és ausztráliai magyarság életébe, de hasznos tapasztalatokkal gazdagodhatunk a kisebb finnugor népek fennmaradási törekvéseit vázoló előadásból is. Mivel a szórványlét és az asszimiláció folyamata nem nemzetspecifikus kérdés, a jövőben hasznos lenne meghallgatnunk a hazai kisebbségek (németek, szlovákok, románok stb.) képviselőinek az idevágó tapasztalatait is. A kisebbségvédelem és kisebbségkutatás ma erősödőben van Magyarországon és Európa több országában. Az eredmények sem lebecsülendők. De távolról sem lehetünk elégedettek! Szükségünk van egymás tapasztalataira, egymás támogatására, a tudományos és mindennapi összehangolódásra, a folyamatos, nem csak kampányszerű szellemi együttlétre. Ehhez kívánok minden résztvevőnek sok sikert és kitartást.

BODÓ BARNA

SZÓRVÁNYDISKURZUS ÉS KÖZPOLITIKA

A szórvány téma. Sokan, sokféleképpen beszélnek róla. Túl sokféleképpen. Nem alakult ki még az a világos keret, amely a szórványhelyzet kapcsán szokásos moralizálás helyett a kérdés közpolitikai kérdésként történő elemzését és értelmezését tenné lehetővé, amikor a bucsálódás (búslakodás) és az elmúlás miatti kesergés helyett a segítő szándék számára kínálna világos keretet és elosztható feladatokat.

Jelen – talán a szükségesnél is rövidebb – dolgozat kísérlet arra, hogy a szórványról kialakult beszédmód átalakulását megalapozza, a bajainkról való beszédmódban a bajokról át lehessen térni ezek kezelésének az előkészítésére.

Szórványmeghatározás és -tipológia

A Kárpát-medence regionális magyar közösségei demográfiai szempontból igen eltérő képet mutatnak, három nagy kategória elkülönítése látszik szükségesnek. *Tömböt* alkotnak azok a magyar közösségek, ahol a térségben, a helyi lakosságban többséget alkotnak, erre példaként a Székelyföldet, Csallóközt, a Beregszászi járást, a történelmi Észak-Bácskát lehet említeni. *Fronthelyzetben* él a kisebbségi magyarság ott, ahol a helyi lakosság jelentős (20–50%-os) részét képezi, és megvannak a politikai eszközei arra, hogy közösségi érdekeiért sikeresen fellépjen (példaként említhetők nagyvárosok – Kolozsvár, Nagyvárad, Szabadka –, illetve térségek, mint Bihar és Szatmár megye, Dél-Bácska, Galántai járás, az Ungvári járás bizonyos része.) A *szórvány* olyan kisebbségi léthelyzet, amikor a helyi magyar közösség nem rendelkezik azokkal a kulturális, intézményi és politikai eszközökkel, amelyek révén biztosítani képes önnön etnikai fennmaradásának kulturális feltételeit.

A *szórványt* meg kell különböztetni a *diaszpórától*, amely a történelmi szállásterületről való elvándorlással, politikai, gazdasági vagy szociális okokból bekövetkező migrációval jön létre, vagyis számára nem adottak a történelmi szálláshelyen maradással kapcsolatos őshonosságra építő jogok: intézmények biztosítása etnikai identitásának megőrzésére. „Míg a közmegegyezésszerű diaszpóra fogalomban [sic!] hangsúlyosan jelen van a szétszórás, a vándorlás, az eredeti helyről való elkerülés momentuma, addig a magyar »belső használatú« szórvány fogalomban a helyben maradás, a maradék-jelleg, a regresszió és a veszélyeztetettség a hangsúlyos jellemzők.”¹

ILYÉS ZOLTÁN (*i. m.*) felhívja a figyelmet arra, hogy a szórványok kialakulásának módja eltérő lehet.

A klasszikus erdélyi (Mezőség, Dél-Erdély, Erdélyi-Érc-hegység [sic!]) szórványterületeken az asszimiláció, a különféle háborúk és nemzetiségi villongások vagy a csekély népszaporulat miatt pusztuló magyarság az ún. »regressziós szórványok« típusába tartoznak: a magyar etnikai tömb széttöredezésével, pusztulásával alakultak ki, miközben ennek ellentétes irányú – a középkortól napjainkig tartó – folyamatként, az említett területeken tömbbé erősödött a románság. A Kárpát-medencében szórványnak nevezett magyar csoportok nem mind a fent vázolt történeti léptékű visszaszorulással keletkeztek. A Délvidék szórványmagyarsága egy, az oszmán-török hódoltság utáni hosszú és szervezett, majd később spontán paraszti kolonizáció révén jött létre a 18. század második felétől a 20. század elejéig. A román, német, szerb többségi közegben élő, szervezett, integráns faluközösségeket alkotó bánági, bácskai magyar közösségek más asszimilációs, integrációs utat jártak be, mint Szlavónia és Szerémség gyakran később települt, szétszórtabb, a településeken jórészt kisebbségben élő társaik. Jelentősek a kárpáti hegységkeret (főleg Bereg, Máramaros, Szatmár) 18–19. századi kincstári/kamarai telepítései révén létrejött bányász és iparos szórványközösségei is.

A szórványok jelölésére használják a foszlánymagyarság, szigetmagyarság, illetve mély-szórvány (ez esetben a kisebbséghez tartozók száma 10–20 fő) kifejezéseket is.

A szórványok demográfiai számokhoz kötötten nem határozhatók meg egységesen és egyértelműen. Vannak szerzők, akik 30%-os kisebbségi arány alatt már szórványról beszélnek – beszéltek főleg a két világháború között –, mások szerint a 300 fő jelentené a határt, amely alatt szórványhelyzetet kell mondani. A meghatározásnak legalább három tényezőre kell kiterjednie: a *kisebbségi lélekszámmra*, ennek a többséghez viszonyított *arány-számára* és az *intézményi ellátottságra*. Ezek a tényezők együtt határozzák meg a helyi magyar közösségek *etnikai-kulturális reprodukciós képességét*. Kutatások szerint amennyiben a vegyes házasságok aránya meghaladja a 25%-ot, az asszimilációs veszteség generációnként elérheti akár a 20%-ot is. Az intézményi ellátottság az asszimiláció számára gátat jelentő, a magyar identitástartalmak kialakulását és megőrzését elősegítő intézményekre, elsődlegesen az anyanyelvű iskolára és a templomra vonatkozik. A művelődési intézmények (könyvtárak, tánc- és énekcsoportok, hagyományőrző egyesületek) megléte, illetve hiánya szintén fokmérője a szórványosodás előrehaladottságának.

A szórvány értelmezhető más kulcsfogalmak segítségével is, egy ilyen elméleti keret a szórványnak a kulturális nemzet határaként történő értelmezése.² Ez azt jelenti, hogy a szórványban lakóknak meg kell küzdeniük azzal, hogy a *nyelvhatáron élnek*, meg kell harcolniuk az anyanyelvben való megmaradásért. Ha ez nem sikerül, akkor az illető kisebbséghez tartozó személyek asszimilálódnak, s ha ez tömegessé válik, a nyelvhatár elmozdul, átlép az illető térségen. Látni kell, hogy a nyelvhatár folyamatosan változik, mozog, a szórványok asszimilációja külső – anyanemzeti, a kisebbségi tömb részéről érkező – támogatás nélkül nem áll le, vagyis a kulturális nemzet területe szűkül, magyarok által

is lakott hagyományos térségek „letörnek”, eltűnnek a magyar kultúra térképéről. Több példa idézhető ebben a vonatkozásban, például a romániai Bánság teljes déli része magyar szempontból múlt, történelem, itt helyi potenciálra támaszkodó magyar közösségek léte nem képzelhető el. Ezeket a példákat fel kell idézni, hogy világos legyen minden felelősen gondolkodó magyar számára, mit jelent a szórvány: etnikai szempontból olyan térséget, amely a magyar kultúrát illetően könnyen múlttá válhat.

A szórványok osztályozhatók kialakulások, társadalmi-gazdasági helyzetük, integrációs-asszimilációs szint és önkép, önreprezentáció és veszélytetettség alapján (vö. ILLYÉS, *i. m.*).

Kialakulásuk szerint a szórvány lehet autochton vagy allochton: a középkortól a mai helyükön lakók, avagy újkori telepítés által kialakultak. Napjaink gazdasági folyamatai, munkaerő-piaci vándorlásai is létrehozhatnak szórvány jellegű csoportokat.

Elhelyezkedés szerint elsősorban a településhálózat különböző nagyságú, hierarchiaszintű egységeiben való jelenlét alapján osztályozhatjuk a szórványokat, eszerint beszélhetünk falusi, kisvárosi, nagyvárosi szórványokról.

A szórványok osztályozhatók *integrációs-asszimilációs szintjük*, azaz a kulturális, etnikai, nemzeti beolvadás különböző fokozatai szerint is. A többségi népcsoporttól a kisebbségben élők számos kulturális elemet (ételek, viselet, népszokások, hiedelmek, szavak, kifejezések stb.) kölcsönözhetnek, de át is adhatnak a többségnek bizonyos kultúraelemeket (akkulturáció). Az akkulturáció kölcsönös, amikor az *érintkező kultúrák* egyszerre mintaadók és befogadók, de lehet *egyirányú*, amikor a befogadó kultúrára egy domináns kultúra gyakorol hatást – szórványban ez a jellemző.

A szórványközösségek *önképe és önreprezentációja* is többnyire eltérő, léteznek hagyományokkal rendelkező és „hagyománytalan” szórványok, ez utóbbiak emlékezetében, történeti tudatában kevés a magyar múlthoz kapcsolódó momentum, így a tudati asszimilációjuk is gyorsabb. Ahová sokfelől költöztek magyarok, éppen a sokféleségük, települési, vallási, hagyománybeli különbségeik miatt nem képeznek új településükön integráns, összetartó közösségeket.

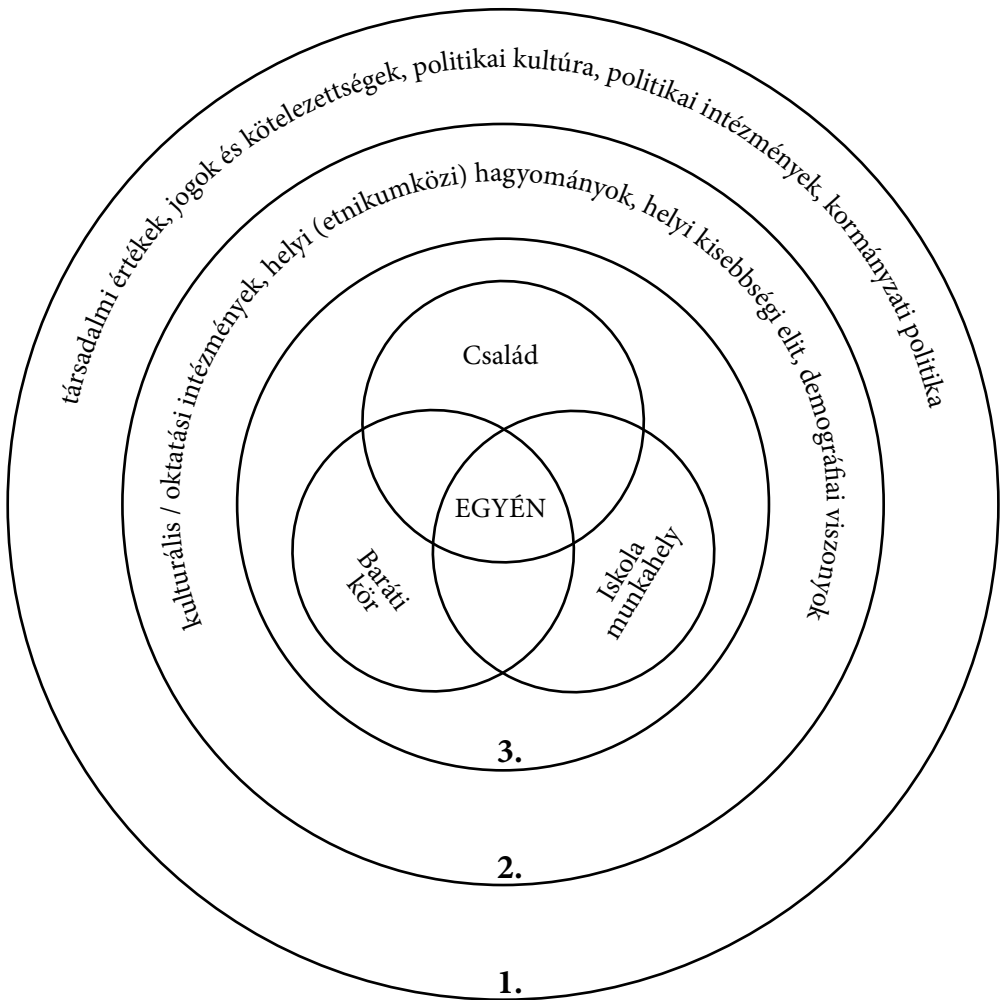
Minden szórványközösség többé-kevésbé veszélyeztetett, helyzetük (nagyváros – kis-település), nagyságuk, demográfiai szerkezetük, intézményi háttérük, a lelki gondozás rendszeressége alapján vannak a végveszélybe került és még eséllyel megmenthető, gondozható közösségek.

Szórványhelyzet, szórványosodás

A szórványosodás – asszimilációs folyamat. Az asszimilációnak vannak külső és belső feltételei, illetve okai. A szórványra érvényes asszimilációs elmélet hosszú ideig nem készült, a szórványokra vonatkoztatva is a legutóbbi időkig Milton Gordon 1964-es diaszpórára kidolgozott asszimilációs elméletét alkalmazták a kutatók.³ A folyamat megértése szempontjából továbblépést jelent a 2011-ben kidolgozott új értelmezés, a strukturális asszimiláció elmélete.⁴ Az asszimilációt kiváltó tényezőket és ezek hatásmechanizmusát az új elmélet az alábbi ábra szerint összesíti.

A szórványosodás/asszimiláció tényezői: 1. *általános/országos tényezők*: társadalmi értékek, jogok és kötelezettségek, politikai kultúra, politikai intézmények, kormányzati

politika; 2. *lokális tényezők*: demográfiai viszonyok, kulturális/oktatási intézmények helyi léte, helyi kisebbségi elit, helyi (etnikumközi) hagyományok; 3. *közvetlen környezet*: család, baráti kör, iskola/munkahely.

1. Általános / országos tényezők

2. Lokális tényezők

3. Közvetlen környezet

Forrás: FABIAN, H. – DUNLOP, A.W. (eds.), *Transitions in the Early Years*, Routledge Falmer Publishers, London, 2002. – A kördiagramot a forrás alapján Bodó Barna készítette.

Az asszimiláció a következő társadalmi folyamatokat jelenti:

Kezdetben az *demográfiai helyzet* változik meg elvándorlással, születések csökkenésével, többségiek betelepedésével, és elindul a nemzeti identitás tartalmait nyújtó intézmények felszámolódása:

1. Az *etnikus tér megváltozik*, a településen belül a kisebbségi népelem számaránya lecsökken, az etnikus arányok felborulnak, és ebből erőteljes demográfiai térvésztes következik. A demográfiai viszonyok megváltozása miatt elindul az *intézményi keret* átalakulása.
2. Az *iskola, anyanyelvi oktatás* fokozatosan felszámolódik: előbb a felső, majd végül a leg-
elemibb óvodai foka is. Sérül az anyanyelvi oktatás értéke, presztízse, az ez iránti szülői, gyermek-, majd közösségi igény.
3. *Kulturális és művelődési leépülés*. A kultúra anyanyelvű intézményei objektív és szubjektív okok (etnikai arányok, forráshiány, helyi vezető hiánya, többségi türelmetlenség) miatt lassan leépülnek. Maradnak a helyi hagyományos rendezvények (falunap, templomi ünnepek), de lassan ezek is elsorvadnak.

Az intézményi térvésztes kiváltja az *anyanyelv visszaszorulását*:

- a) Az intézmények, az egyszerű *önszerveződési formák* leépülnek, felszámolódnak, minden területen bekövetkezik a szervezkedési, együttléti igény halála.
- b) A *nyelvi térvésztes*. Az anyanyelv használati köre leszűkül, mind használati, mind pedig szimbolikus értéke csökken, a nyelvi kölcsönhatások felerősödnek. Stigmatizálódik az anyanyelv, felértékelődik a hatalmi, hivatali, többségi nyelv. Beáll a kétnyelvűség, keveréknyelvűség, nyelvi erőzió, nyelvcsere, beolvadás.
- c) Iskola- és párválasztásban a kisebbségi kifelé orientálódik, a többségi iskolát választja, élettársa is többségi. De olykor magyar–magyar család is nyelvet vált.

Átalakul a *közösségi élet*, az anyanyelv visszaszorul, nincsenek külön kisebbségi rendezvények, ahol a közösség reflektálhatna a saját helyzetére – *megszűnik a kisebbségi külön világ*.

- a) A *közösségi élet leépülése*. A kisközösség már nem szerves etnikai közösség, hanem töredék, az itt élők nem tudják közösségben megélni etnikai hovatartozásukat.
- b) *Izoláció*. Teljes elszigetelődés a nagyobb anyanyelvi közösségetől, a kollektív kultúra, a szóbeliség felszámolódása.

A *társadalmi térvésztes* áterjed a gazdasági és a politikai szférára is:

- a) *Gazdasági térvésztes*. A magyarság nem tud versenyt tartani a többséggel, csökken a vállalkozói kedv, kiszorul a gazdaság meghatározó tényezői közül a helyi közösségben és régióban.
- b) *Politikai térvésztes*. Az etnikus kiscsoport visszaszorul az érdekképviselőből, a helyi önkormányzatokból, közéletből, a győztes politikából is.

A kisebbség az asszimilációs folyamatokkal szemben kiszolgáltatott, képtelen védekezni, mivel nincs, aki a még ott élő magyarokban a kötődést ébren tartsa – *elit, helyi vezető nélkül* marad. Az asszimiláció – szórványosodás – folyamatának *több szakasza* különíthető el.

1. Az *első szakaszban* az anyanyelv-domináns kétnyelvűség kiegyensúlyozott kétnyelvűséggé változik, amikor megszűnik az anyanyelv természetes elsőbbsége.
2. A *második szakaszban* a többségi nyelv válik dominánssá, aminek következtében az egyén számára kulturálisan a családi helyett a külső kapcsolatok válnak elsőrendűvé. Mivel a helyi kultúra dominánsan többségi nyelvű, elindul a szétfejlődés.
3. A *harmadik szakaszban* a személyes kapcsolatok, kötődések többsége már nem anyanyelvalapú, a személy nyelvvel, kultúrával kapcsolatos döntéseiben (párvalasztás, iskolaválasztás) a többségi hatás az elsőrendű és meghatározó.
4. Ennek következtében – *negyedik szakasz* – a személy kifelé orientálódik, egykori önmagát, anyanyelvi kultúráját kívülről látja, a többségi környezetben kíván érvényesülni, számára ez jelenti az önmegevalósítás útját és lehetőségét.
5. Az *ötödik, végső szakaszban* a többségi közegbe való átlépés érzelmi szempontból is megtörténik, egykori kisebbségi identitása származástudattá változik. Már nem zavarja, ha nem beszéli anyanyelvét – feloldotta, feldolgozta ezt a „kérdést”.

Az átlépés soha nem végleges, az emberi élet nem tábla, amelyről teljesen le lehet törölni események és kapcsolatok hatását. Felléphetnek olyan tényezők, amelyek az egyént korábbi lépéseinek felülvizsgálatára késztetik. De a tapasztalat szerint ez ritka, és jelentős társadalmi sokk válthatja ki.

JEGYZETEK

- 1 ILYÉS Zoltán, *Szórványhelyzetben a Kárpát-medencében: Háttér tanulmány a Határon Túli Magyar Oktatásért Apáczai Közalapítvány számára*, http://www.szorvany.hu/_userfiles/olvasnivalok/ilyes_zoltan_szorvanyhelyzetben_a_karpatmedenceben.pdf (2011. 10. 10.).
- 2 Jelen stratégia mellékletét alkotja az *Alapfogalmak és értelmezések* című fejezet – amelyben a szórvánnyal kapcsolatos fogalmak és jelenségek értelmezését adjuk meg.
- 3 GORDON, Milton, *Assimilation in American Life*, Oxford University Press, New York, 1964.
- 4 Az elméletet Bodó Barna dolgozta ki, 2011. október 29-én, az ELTE Politikatudományi Intézete által szervezett konferencián mutatta be.

HÓDI SÁNDOR

IDENTITÁS ÉS SZÓRVÁNYOSODÁS

Személyes érdeklődési köröm és a Széchenyi Stratégiakutató Intézet kutatási programjai között a kezdetektől fogva szerepel a nemzeti önazonosság vizsgálata, azon belül a Kárpát-medencei magyarság identitásavara és asszimilációja. Kutatásaim eredményeiből több kötetet állítottam össze, számos előadást tartottam, cikket, tanulmányt publikáltam. Ebből az alkalomból itt néhány gondolatot villantanék föl a szórványosodással és identitásvesztéssel kapcsolatban.

A nemzeti identitással – nevezetesen az identitásváltással – foglalkozva számomra újfent bebizonyosodott, hogy az identitásavar kérdése sokkal összetettebb és szerteágazóbb annál, mintsem hogy azt elsősorban vagy hangsúlyozottan a szórványosodással magyarázhatnánk. A nagy, alapvető dilemmát a nemzeti közösséghez való érzelmi-tudati kapcsolat, *illetve annak lazulása* jelenti, ami szorosan összefügg az adott nemzeti *közösség kohéziójának* csökkenésével.

Nagyon komplex jelenséggel állunk itt szemben. A nemzeti identitás válsága ugyanis szoros kölcsönhatásban van a személyiség válságával, a személyiség válsága az individualizmus térhódításával, az individualizmus térhódítása pedig a társadalom atomizálódásával. A nemzeti identitás válsága egyszerre és egy időben jelenti a személyiség társas kapcsolatainak a válságát, az egyén társadalmi gyökértelenségét, talajvesztettségét és a nemzet dezintegrálódását, a közösség megtartó erejének, kohéziójának a gyengülését.

Emellett persze esetenként sok minden más is szerepet játszik a nemzeti identitás megőrzésében, illetve éppen annak gyengülésében. A kivándorlók asszimilálódása, a szórványok eltűnése, a nyelvi kisebbségek beolvadása hosszabb távon elkerülhetetlennek látszó folyamat, amit bizonyos határok között akár a nemzetek természetes „anyagcseréjének” is tekinthetnénk, jóllehet az érintettek szempontjából ez aligha tekinthető természetesnek, még kevésbé fájdalommentesnek.

A tudomány mai álláspontja és a hétköznapi tapasztalat azonban egyértelműen azt sugallja, hogy az asszimiláció megértéséhez elsősorban maguknak a nyelvi, nemzeti közösségeknek gazdasági, politikai, kulturális helyzetét kell görcső alá venni, az asszimilációt ugyanis egymáshoz való viszonyukból érthetjük meg.

Ezekre a határozott és markánsan kirajzolódó összefüggésekre annál is inkább oda kell figyelniünk, mert önmagában a szórványosodás – a „kenyérhéjmagyarok” – emlegetése könnyen eltakarja előlünk azt a drámai helyzetet, hogy a határon túli magyarok esetében például már megfelelő létszámú közösségről és azok megújulási korlátairól kell beszélnünk.

Amint azt a *Farkasveremben* (2009) című könyvemben részletesen kifejtettem, az asszimiláció és az identitásváltás okát mindig az egyén egzisztenciális (anyagi) érdekeltségében, társadalmi státusának javulásában (néha csak a javulás reményében) kell keresni. Az elhagyott, megtagadott referenciális csoport és a gazdaságilag fejlettebb, társadalmilag ígéretesebb, a presztízs szempontjából előnyösebbnek látszó csoport közti különbségből következethetünk a nemzeti önfeladás várható ütemére.

Az asszimiláció az a lakmuspapír, amely mindennél érzékenyebben jelzi a nemzeti-etnikai csoportok közötti társadalmi egyenlőtlenségeket. Az emberek hazát, nyelvet, nemzetet annak a reményében cserélnék, hogy ezáltal előre léphetnek, anyagilag jobban élnek, a társadalmi hierarchiában előnyösebb helyzetbe kerülnek. Akiket ilyen ambíciók – reális esélyek híján vagy más okok miatt – nem fűtenek, azokat sem integrálni, sem elűzni, sem asszimilálni nem lehet.

Anélkül, hogy túlságosan borúlátó képet festenénk a határon túli magyarok jövőjéről, látnunk kell, hogy például a délvidéki magyarság, amely korábban csaknem teljes vertikumú közösség volt, amely egyaránt „kitermelte” magából a különböző társadalmi rétegeket, a „földművest és az atomtudóst”, és ezt a differenciáltságot sokáig meg tudta őrizni, az első majd a második világháborút követő gazdasági, kulturális és politikai „lefejezés” után olyan erózió érte, amelyet alig tudott kiheverni, ha egyáltalán ki tudta heverni. A legújabb balkáni háború hatására végbement újabb eróziós hullám olyan folyamatokat indított be (nemzeti önfeladás, kivándorlás), amelyeket gyakorlatilag nem tudunk kezelni.

A szórványosodással foglalkozva az alapfogalmak körül dúló elméleti viták helyett figyelmünket arra kell összpontosítanunk, hogy a mind kevésbé differenciált, zsugorodó közösségek helyzete romlik vagy javul a többségi népekéhez képest, hogy maga a nemzet (jelesül a magyar nemzet) milyen kapaszkodókat, túlélési lehetőségeket kínál az identitásukhoz ragaszkodó emberek számára.

Mi az, ami az asszimiláció (szórványosodás, kivándorlás) által sújtott közösségek további erodálódását és végül a teljes felmorzsolódását, eltűnését megakadályozhatná? A válasz nem tudományos, hanem politikai természetű. Ezek – és más – etnikai problémák nem léteznek mindaddig, amíg a nemzeti egyenjogúságot, az etnikai egyensúlyt sikerül megőrizni a társadalmi élet minden területén.

Látjuk, hogy a magyarságot markánsan érintő népességfogyás kapcsán nem elegendő a szórványosodás kérdését körüljárni. Nyilvánvaló, hogy népességfogyásban a szórványosodás (és az asszimiláció) csak egyetlen elem, hiszen a demográfiai fogyás, a közösségi kötelekek lazulása, a házasság válsága és az elvándorlás legalább ennyit nyom a latban. Ezek a mutatók egyébként a szerbek, románok, szlovákok körében éppen olyan drámaiak, mint a magyaroknál. Ami nem azt jelenti, hogy a szórványosodás és folyamányaként az asszimiláció nem valós probléma. Inkább hangsúlyeltolódásról van szó. Más rálátásról. Pszichológusként azt kell mondanom, hogy egy hátrányos helyzetben levő, politikailag és gazdaságilag kiszolgáltatott, létszámában kicsiny és fogyó közösség fokozottan érzékeny minden negatív körülményre, ami a közösségi kohézió további gyengüléséhez vezethet.

A magyar szórványokról, a szórványosodásról beszélve nem mondhatunk le ennek a folyamatnak a részletes feltárásáról, az asszimilációt fékező megoldási alternatívák felkutatásáról, hiszen a szórványban élők az asszimilációra fokozottan érzékenyek. Csak arra szerettem volna felhívni a figyelmet, hogy a szórványosodás egy hátrányos helyzetben levő közösség *térvesztésének* a jele.

A térvesztés mellett azonban magában a közösségben is felléphetnek olyan folyamatok, amelyek nyilvánvalóan rombolják, gyengítik az adott közösség értékrendjét, gazdasági összetartó erejét, immunrendszerét, amit jobb szó híján a közösség *szivacsosodásának* neveznék. Az érzelmi-tudati kapcsolatok állagrendszerének romlásáról beszélek, aminek az identitászavaron kívül sokféle más káros következménye lehet az adott közösségre nézve.

Ha nem tartjuk szem előtt ezeket a folyamatokat (mind a közösség gazdasági, politikai, kulturális térvesztését, mind pedig a szivacsosodásnak nevezett jelenséget, melyen az adott nyelvi-kulturális közösség kohéziós erejének csökkenését kell értenünk), ellenőrizhetetlenül felgyorsulhatnak.

Annak a folyamatnak, amelyet jobb híján szivacsosodásnak nevezek, sok összetevője van. Vegyük például a tájékoztatást. Kisebbségi sorban jól megfigyelhető, nemcsak szórványban, hanem a tömbben érő magyarság körében is, hogy a magyar nyelvű média háttérbe szorulásával gyengül a nemzeti identitás, ami együtt jár a közösségi kohézió roppant mértékű roncsolódásával.

De beszélhetnék a közösségi szellemről is, azokról az érzelmi-tudati kötelékekről, amelyek áthatják a közbeszédet és követésre sarkallnak. Ennek körülményeire és kibontására itt nincs időnk. Arra gondolok, hogy önmeghatározásunk érdekében folyamatosan értelmezzük, értékeljük, eszmei-ideológiai keretbe ágyazzuk a sajátos körülmények között zajló életünket. Az értelmezés, az értékelés, az, ahogyan gondolkodunk, rányomja bélyegét sorsunk alakulására is. Önazonosságunk és annak megőrzése kardinális fontosságú egyéni életszerveződésünk és társadalmi közösségünk sorsának alakulása szempontjából.

Mindannyian ideológiák, eszmék, manipulációk áldozatai vagyunk, ki jobban, ki kevésbé. Nem mindegy, hogy látás- és gondolkodásmódunkat kik és milyen „tematizációs keretbe” terelik. Az asszimilációról beszélve ki kell mondanunk, hogy a népek, nemzetek, etnikai csoportok között folyamatos verbális háború dúl. Sőt ha a globalizálódásra gondolunk, amely gőzerővel próbálja maga alá gyűrni a közösségi kereteket és a velük járó identitásokat, akár verbális világháborúról is beszélhetünk. Ez a folyamat egy-egy közösségen belül verbális polgárháborúként is leírható.

Eddig – jöllehet csupán érintőlegesen – az etnikai egyenlőtlenségi viszonyok felszámolásának a szükségességéről beszéltem, ami egyet jelent az erőszakos asszimiláció különböző formáinak (ugyanakkor a szórványosodásnak, elvándorlásnak) a megszüntetésével. Amíg azonban az etnikai dominanciaviszonyok jelen vannak és hatnak, az eddigieknél nagyobb gondot kellene fordítanunk a nemzeti identitás megerősítésére. Meglátásom szerint ezen a téren jobbra csak porhintés történik. A kisebbségek önszerveződésében vannak előremutató lépések, szellemileg azonban nem megfelelő szintű az érdekérvényesítési

képességük. Az elmúlt huszonvalahány évben felismerést nyert ugyan a kisebbségek köz-igazgatási, jogi, politikai helyzete rendezésének szükségessége, látványos eredményekről azonban nem beszélhetünk. Még lesújtóbb a helyzet a korszerű nemzetstratégia kimunkálása terén, ami nélkül nem lehet véget vetni sem a térvésztesnek, sem a szórványosodásának, sem a demográfiai erózióknak, nem lehet megszüntetni a kivándorlás lélektani okait, nem lehet vonzó perspektívát kínálni a kisebbségek számára és ezzel mérsékelni, vagy megállítani az asszimilációt, de nem lehet elejét venni a nemzeti közösség erodálásának és degradálásának sem, amit itt a „szivacsosodással” magyaráztam.

Megfelelő szellemiség (értelmiség) híján az érintett közösségek tagjai egyre inkább képtelenné válnak dekodolni a közösségi érdekérvényesítés és a szülőföldön való megmaradás szempontjából elengedhetetlenül fontos „hívószavakat”. Ennek a növekvő politikai-közéleti-szellemi kiszolgáltatottságnak, alulinformáltságnak, illetve érdektelenségnek folyamánként egyre inkább védtelenné válnak a határon túli magyar közösségek (és nemcsak ők!) a nemzet vesztere törő ideológiai/politikai manipulációkkal – végső soron az asszimilációs nyomással – szemben.

IRODALOM

HÓDI Sándor, *Farkasveremben: Van-e alternatívája az asszimilációnak*, Forum, Szerbia: Újvidék, 2009.

ZELLIGER ERZSÉBET

A NYELVVÁLTÁS ÚTJÁN

Felsőpulya és Velika Pizsanica példája a szerémségi magyar szigetek tükrében

A vizsgálat tárgyául három települést – pontosabban két települést és egy szoros értelemben vett kistájat választottam. A „kenyérhéjmagyarság” kérdésében sok tekintetben hasonlítanak egymásra, mégis van köztük különbség. Ami pedig a települések korát, nyelvük feldolgozottságát és ez utóbbiból következően tudományos ismeretségüket illeti, a különbségek jelentősek, miként ezt az 1. táblázat mutatja.

		Felsőpulya	Nagypizsanica	Szerémség
Nyelvsziget kora	Honfoglalástól	+		
	19.sz.-tól		+	+
Nyelvi feldolgozottság	MNyA.	+	+	
	ÚMNyA.	+	+	
	Penavin		+	+
	ELTE	+	+	+
	Szociolingvisztika	+		
Egyéb	Folklór	+		
	Családtörténet		+	

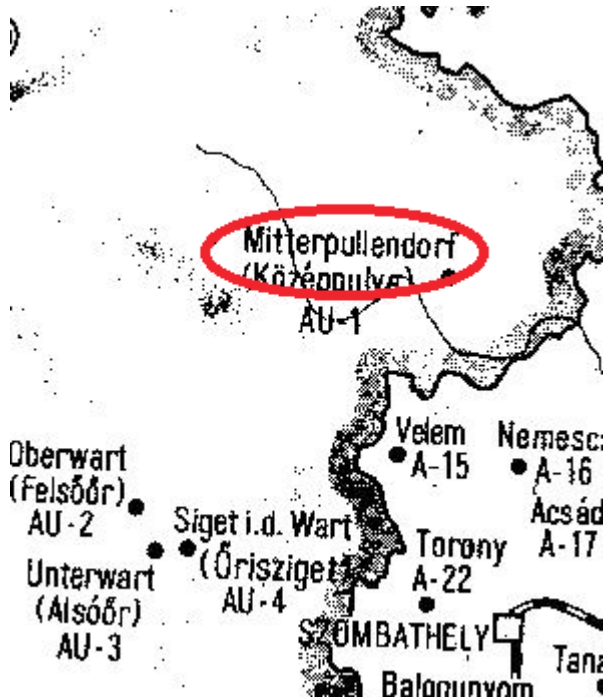
1. táblázat. A három település, illetőleg vidék az eddigi kutatásokban

A táblázat világosan mutatja, hogy a két település, Felsőpulya és Nagypizsanica mellett a Szerémség nyelvi helyzete terra incognita. Másrészt Pulya és Pizsanica feldolgozottsága sem azonos mértékű: Pizsanicán ugyanis az a tény, hogy az Új Magyar Nyelvatlasznak kutatópontja és az ELTE nyelvjárásgyűjtői jártak ott, nem két különböző dolgot jelent. Az ELTE doktoranduszai és tapasztalt diszciplináris hallgatói végezték az atlaszgyűjtést (sok más kutatóponthoz hasonlóan).

Burgenland: Felsőpulya

Felsőpulya a négy burgenlandi nyelvatlasz-kutatópont egyike (l. 1. térkép), az őshonos határvidék része a magyarság Kárpát-medencei megjelenésétől kezdve. A Trianon utáni

békediktátum pecsételte meg a sorsát, de azóta több olyan további történelmi esemény is bekövetkezett, amelyek közvetetten hatással voltak a település nyelvhasználatára. A második világháborút követően Magyarország szovjet megszállása (bár Burgenland szovjet zóna volt) a kapcsolatok megszakadását eredményezte, amelyet a hidegháború még fokozott. Az osztrák államszerződésben előírták Ausztriának a területén élő kisebbségek jogainak tiszteletben tartását, de a kisebbségek benne foglalt felsorolásából a magyarokat és a cigányokat „kifelejtették”. 1975-ben a település szerkezetében és szerepében fontos változás következett be: Közép- és Felsőpulya összevonását és városi rangra emelését követően járási székhellyé válva a történelmileg jelentősebb magyarlakta középpulyai részről az inkább németek által lakott városrész vette át a vezető szerepet.

1. térkép. Az ausztriai őshonos magyar települések az MNyA. térképe alapján

Az említett történelmi, politikai változások folyamatosan fejtették ki hatásukat a település nyelvhasználatára. A '60-as évek elején az MNyA. gyűjtése során semmi nem utalt a nyelvhasználat korlátaira. IMRE SAMU (1971: 334) felosztásában nem tekinti nyelvszigetnek. GAÁL KÁROLY (1988: 33) mesekutató útjai során azonban figyelte arra, hogy a férfiak háromnyelvűsége (magyar, német, horvát) mellett az asszonyok egynyelvűek. Az ELTE hallgatóival ott tett kutatóút (1992) során megállapítottuk, hogy általában magyarul beszélnek, de ha egy szó nem jut az eszükbe, azt németül mondják. Saját bevallásuk szerint

is szinte észrevétlenül váltanak (majd váltanak vissza) nyelvet. Ekkorra már az asszonyok is legalább kétnyelvűek. (A lakosság népesedési adatainak és nemzetiségi összetételének változását 1910–2001 között a 2. táblázat mutatja.)

	össz.	magyar	német	cigány	horvát	cseh	egyéb
1910 –	1327	1241	66		15		5
Anyanyelv (%)	100	93,51	4,96	0	1,13	0	0,37
1930 –	1838	1227	563		13		35
Anyanyelv (%)	100	66,75	30,63	0	0,7	0	1,9
1960 –	2047	1016	994		31		6
Anyanyelv (%)	100	49,63	48,55	0	1,51	0	0,29
1990 –	2640	631	1756		176		77
Anyanyelv (%)	100	23,9	66,51	0	6,66	0	2,91
2000 –	2793	603	1860	2	232		96
Anyanyelv (%)	100	21,58	66,59	0,07	8,3	0	3,43
2001 –	2793	603	1860	2	232	1	95
Nemzetiség (%)	100	21,58	66,59	0,07	8,3	0,03	3,4

2. táblázat. Az anyanyelv és nemzetiségi adatok alakulása Felsőpulyán
(Forrás: Kárpát-medencei magyar kutatási adatbázis: KMKÁ)

Az ÜMNYA. gyűjtése során 2009-ben 60 év alatti magyarul beszélőt már nem lehetett találni. A magyar nemzetiségűek, magyarul beszélők számának drasztikus csökkenése mögött a külső, történelmi okok mellett továbbiak is felfedezhetők. A magyar nyelvnek a magyarok körében is alacsony a presztízse: „*Mi nem ollan jó beszíflünk magyarul*”, „*Nem szí**^**b dialekt, ahogy mi beszíflünk*” – mondják. A magyar nyelv nemcsak a vegyes házasságokban szorult vissza, a magyar–magyar házasságokban sem adták tovább anyanyelvüket a szülők. Az iskola német nyelvű. A templomban magyar nyelvű szentmisék voltak (jelenleg Középpulyán havonta kétszer, Felsőpulyán egyszer van magyar mise), a házasságkötések, temetések nyelve a magyar volt, de a hittanoktatás az iskolában német nyelven történt, így az iskolásokhoz ez már nem magyarul jutott el.

A paraszti gazdálkodás erős visszaszorulása folytán a falusi életmódhoz kapcsolódó szó-kincs passzív válsága: a német nyelvű megfelelőekkel való felcserélése vagy elfelejtése következett be. A német nyelv hatása a nyelvtani szerkesztésmódban is érvényesül. A közösség egészét tekintve az út a nyelvváltás felé mutat.

Szlavónia: Nagypiszanica

A horvátországi, szlavóniai Nagypiszanica és a környező települések: Bedenik, Kovácsica, Babinec, valamint Kispiszanica magyar lakossága a 19. század végén települt át Somogy és Zala megyéből az olcsó föld, jobb megélhetés ígéretével.

Nagypiszanica nyelvét részint ugyanazok a tényezők befolyásolták, amelyeket Felsőpulyával kapcsolatban lehetett megfogalmazni. A körülményekben mégis tapasztalható bizonyos különbség. Trianon és a második világháborút követő rablóbékék hatása a ma-

gyar lakosság le- és elszakítását tekintve megegyeznek. Magyarország szovjet megszállása és a hidegháború a szovjet–jugoszláv viszony megromlása, Tito „láncos kutya”-ként való kezelése teremtett az ausztriaihoz hasonló viszonyokat. Jugoszlávia külön utas fejlődése viszont az ottani magyar lakosság szemében alakított ki egy fajta öntudatot a magyarországi, szovjet megszállás alatt élő honfitársakkal szemben. A jugoszláv viszonyok folytán specifikus körülmény, hogy a magyar lakosság fogyatkozása 1944–45-ben kezdődött, amikor a partizánok elől Magyarországra menekültek. A '60-as évektől a vendégmunkásként Nyugat-Európába, a tengeren túlra, sőt Ausztráliába elvándorlók ritkították a magyarok sorait. A legújabb kori történelem eseményei közül a balkáni háborúnak és Jugoszlávia felbomlásának volt komoly hatása.

2. térkép. Penavin Olga szlavóniai kutatópontjai

A történelem alakulása itt sem múlt el a nyelvhasználatra gyakorolt hatás nélkül. Az MNyA. gyűjtési elvei alapján egy generációval korábbi állapotról kapunk képet, így nem véletlen, hogy IMRE SAMU Nagypiszanicát sem tekinti nyelvszigetnek (1971: 340–341). PENAVIN OLGA kutatásai nyomán (1984) SZABÓ JÓZSEF a Felsőőr környékéhez hasonló nyelvi sajátosságok alapján a nyelvszigetek sorába sorolta (1990: 280–281). Az 1997-ben Piszanicán és környékén a rokon kapcsolatokat kutató néprajzos kutatócsoport (Égető Melinda, Gráfi Imre) a történelmi események következtében fellazuló rokon kapcsolatokat, a vegyes házasságok gyakori (kb. 40%-os) voltát tapasztalták (ÉGETŐ 1998, GRÁFIK 1998). Azt a sajátos jelenséget kellett megállapítaniuk, hogy a fiatal lányok a könnyebb megélhetés kedvéért a városba mennek dolgozni, a férfiak ezért csak horvát vagy bosnyák

lányokkal tudnak házasságot kötni, ami a magyar nyelv funkcionális és szituatív visszaszorulásához, a kétnyelvűség terén is hangsúlyeltolódáshoz vezetett. Korábban a horvátok tudtak jól magyarul – ma már a magyarok tudnak horvátul. Ez a nyelvi helyzet interferenciát, kódváltásokat eredményez a hangtan, a szókincs és a mondat szerkesztés tekintetében egyaránt.

Az ÚMNyA. adatgyűjtését végző ELTE-s csoport 2010-ben már csak az idősek között talált olyanokat, akik még beszélnek magyarul.

Szerémség

A Szerémség mai magyar lakossága nem folytonos leszármazottja a török idők előtt itt élő magyarságnak. Esetükben a pizanicaihoz hasonlóan a 19. század végi kirajzások során az olcsó föld reményében letelepült magyarok utódairól van szó. A 20. század eseményei, a határ és hatalmi változások is többé-kevésbé hasonlóan hatottak rájuk.

A népesedési adataikat (itt most csak azokról a településekről lesz szó, amelyekben az ELTE kutatócsoportja is járt) külön-külön érdemes megvizsgálni.

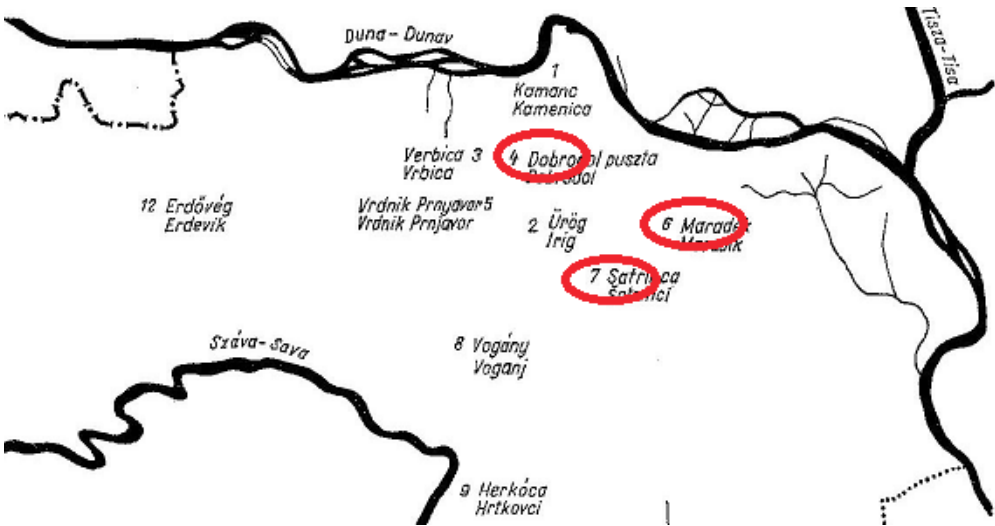
Satrinca lakói Kishegyesről és a Dunántúlról származnak. PENAVIN OLGA (1972: 9) megállapítása szerint állandó, élénk kapcsolatot ápolnak a távoli rokonokkal. A magyar lakosság aránya a különböző népszámlálási adatok szerint 1941–2002 között lényegében változatlan, 75%.

A dobradópusztaiak elei Kishegyesről települtek be. PENAVIN OLGA tiszta magyar faluként mutatta be (1972: 11), a népszámlálási adatok szerint 90%-ról 85%-ra csökkent a magyar lakosság létszáma. A községben magyar tannyelvű iskola volt, gondot a kevés gyerek, az egykezés jelent.

Maradék lakosságának Temerin, Mohol, Kúla és Cservenka a kibocsátó közössége (PENAVIN 1972: 27). A nyári búcsúk adják az alkalmat a kapcsolattartásra. A vizsgált települések közül Maradék a legnagyobb, magyar lakossága viszont a népszámlálási adatok alapján arányát tekintve jelentősen megfogyatkozott (2002-ben kb. 20%-ot tett ki). A két katolikus faluval szemben az itteni magyarok nagy része református.

A mai helyzetről az ottaniak beszámolóí alapján lehet képet alkotni.

Kapcsolati viszonyuk a kibocsátó közösségekkel többnyire elhomályosult, csupán a nyelv őrzi, és említés szintjén él a közösségi tudatban. Sokkal inkább a bezárkózás jellemző: a tévé megszűntette a baráti összejöveleket. Van azonban ez ellen ható törekvés is. Maradékon a Petőfi Művelődési Egyesület igyekszik programokkal gondoskodni a művelődésről és a nyelv megőrzéséről. Satrincán egy különös „búcsú”-ra való előkészületnek voltunk a tanúi. Sem vallási (október közepén jártunk ott), sem más magyarzatot nem találtunk a nagy „libapusztulással” járó ünnepi készülődésre, de már a libák pucolása is kiváló alkalommal szolgált arra, hogy a szomszédok, ismerősök összejöjjenek.

3. térkép. Penavin Olga és az ELTE hallgatóinak kutatópontjai (Penavin Olga térképe alapján)

A házasságkötések szokása, lehetősége településenként eltérő. Dobradópusztán a magyar–magyar házasságok jellemzőek, de a csekély számú lakosság miatt sokszor rokonházasságok kötődnek, illetőleg ezek elkerülésére más szerémségi magyar falvakból (Nyékin-cáról) házasodnak. A rokonházasságok azonban így is egyre gyakoribbak.

Maradék katolikus magyarjai gyakran horvátokkal kötnek házasságot, a reformátusok körében pedig egyre többször fordul elő, hogy „átkeresztelkednek” ortodoxnak. A vegyes házasságok – kiváltképp az utóbbi esetben – azt eredményezik, hogy egyre több a szerb szó. Ezzel kapcsolatban merülnek fel a gyermeknevelés nyelvi kérdései, az iskola nyelve ugyanis szerb.

Falubeli nyelvhasználatra Satrincán és Dobradópusztán a magyar jellemző. A maradékiak viszont panasztartották, hogy egyre kevesebb magyar van a szomszédban – vagyis egyre ritkulnak a magyar beszéd alkalmai.

TA nyelvükre büszkék, bár megjegyezték: „nem beszélünk tiszta magyart”. Mindegyik településen állították, hogy a falujukban beszélnek a legszebben, illetőleg egységes vélemények szerint mindenekelőtt Dobradópusztán. Saját nyelvüket köznyelvinek mondták, ugyanakkor a Duna TV-hez hasonlítva érzékelik a különbséget is.

A nyelvhasználati szinterek közül az iskola nyelve szerb, a templom a reformátusoknál magyar, a katolikusoknál horvát – legfeljebb, mint Satrincán, magyar énekekkel. A hivatali ügyintézés nyelve ugyancsak a szerb, vagyis az államnyelv szerepe a mindennapi életben egyre nagyobb.

A nyelvváltás felé

A vizsgált három közösség, a burgenlandi, a szlavóniai és a szerémségi a nyelvváltás felé halad. Az okok azonban nem teljesen azonosak, illetőleg más-más ok játssza a fő szerepet. Közép-, illetőleg Felsőpulyán a külső körülmények jelentős megváltozása, a polgárosodás

és a magyar nyelv presztízsének a jelentős csökkenése mutatható ki. Nagypiszanicán a ve-
gyes házasságot kényszer szülte: a nők életformaváltásra való törekvése. A Szerémségben
a közösség csekély létszáma a rokonházasságok folytán jelent gondot mindenekelőtt Dob-
radópusztán. Az államnyelv presztízse, az anyanyelvű iskolai oktatás helyzete – többnyire
hiánya –, a más nyelvű templomi hitélet többé-kevésbé mindhárom vizsgált területen a
nyelvcseré irányába hat.

Van-e esélye annak, hogy a megindult kedvezőtlen folyamat megálljon – esetleg meg-
fordítható-e a tendencia? A körülmények mérlegelése alapján elmondható, hogy Magyar-
ország gazdasági erejének, és így tekintélyének növekedése jelenthetne akkora presztíz-
növekedést, húzóerőt, ami a nyelv megőrzését, tanulását érdemessé tenné. Nem kevésbé
szükséges tényező lenne a környezetnek a felismerése, hogy a kisebbség nyelvének ismerete
gazdasági erő. Erre Felsőpulya esete pozitív példa lehetne mindenütt.

Az ELTE itt említett tanulmányútjai hosszú időre tekintenek vissza: 1971-ben egy jugo-
szláviai, a Bácskát, az Al-Duna vidékét és Szlavóniát magába foglaló út volt a kezdet. Azóta
folyamatosan járjuk az idegenbe szakított és szakadt (migrációs) magyar közösségeket.
Tapasztalataink azt mutatják, hogy ezek az utak igen jelentősek a hallgatóság szemha-
tárának a tágításában, jelentőségük azonban a meglátogatott közösségek szempontjából
sem marad el mögötte. A legújabb élmények közül egy satrincai asszony megfogalmazását
idézem: „Lehet, hogy maguknak ez csak egy látogatás volt, de nekem igen nagy örömet
jelentett.”

IRODALOM

- ÉGETŐ Melinda, *Dél-somogyiai Szlavóniába irányuló migrációja a századfordulón: Egy mikrovizsgálat első eredményei*
= *Migráció: Tanulmánygyűjtemény*, szerk. Illés Sándor, Tóth Pál Péter, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet,
Bp., 1998, I, 81–85.
- GAÁL Károly, *Aranymadár: A burgenlandi magyar faluk elbeszélőkultúrája*, Vas megyei Múzeumok Igazgatósága,
Szombathely, 1988.
- GRÁFIK Imre, *Nemzet, nemzetiség, nemzeti kisebbség: Nemzeti identitás a horvátországi szórványmagyarok körében*,
Üzenet, 1998/1–2, 101–118.
- IMRE Samu, *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Akadémiai, Bp., 1971.
- PENAVIN Olga, *A szerémségi magyar szigetek nyelve*, Akadémiai, Bp., 1972 (Nyelvtudományi Értekezések, 79).
- PENAVIN Olga, *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárás atlasz*, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kuta-
tások Intézete, Újvidék, 1984.
- SZABÓ József, *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárászigetek*, Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1990
(Dél-alföldi évszázadok, 3).

B. FODOR KATALIN

TORINÓI CSÁNGÓK

Magyarországon a kényszerű elzártság évtizedeiben, különösen a hetvenes és nyolcvanas években a migráció kérdése elsősorban az erdélyi magyarság helyzetével kapcsolatosan merült fel, az áttelepülő rokonok, barátok, majd a menekülni kényszerülők sorsa nem hagyta, nem hagyhatta hidegen azt, aki értesült a romániai állapotokról.

Bár az erdélyi magyarok helyzetének megismerését kísérte igazán figyelem, már a kilencvenes években felvetődött, hogy sajnos nem folyik a csángók migrációjára vonatkozó kutatás sem. Napjainkban örömdetesen megszaporo dtak a csángóságról szóló híradások. Érthető, hiszen bár korábban sem volt a lakosság többségének túl sok ismerete róluk, hosszú ideig szinte szót sem lehetett ejteni a Kárpátokon túl élő magyarokról, igazán csak a Ceaușescu-rendszer bukása után indultak meg az első próbálkozások arra, hogy a moldvai magyarokat jobban megismerjük, megismertessük honfitársainkkal, leginkább a moldvai csángó folklórtól, néprajztól közelítve.

A magyarországi emberek többsége ma is elsősorban a balladák szülőföldjét látja Moldvában, az ott élő magyarokat nagyon sokan ma is csak egy archaikus, de a valóságban már nem létező világ képviselőjeként kezelik, nem véve tudomást arról, hogy a hagyományok mellé már régen betört a 21. század, annak minden pozitív, de negatív kísérője is jelen van, bizony erősen szétzilálva a korábban oly zárt, stabilnak hitt közösséget, annak normáit, megváltoztatva gondolkodásmódját, életszemléletét is.

A romániai magyarok és ezen belül a csángók elvándorlása azért is lehet különösen érdekes, mert itt időben szinte összekapcsolódik a politikai és gazdasági indíttatású migráció. A nyolcvanas éveket érintő politikai menekülési hullámot követte a nyomortól, nélkülözéstől szabadulni akaró, az utazás, külföldi munkavállalás, a világlátás lehetőségétől hosszú ideig elzárt emberek egzisztenciális javulás érdekében vállalt külföldre áramlása, amely a '90-es években tömegessé vált. Ismeretes, hogy a korábbi észak–déli irányú migráció Európában ekkor váltott kelet–nyugati irányúra, a legnagyobb tömegeket kibocsátó országok: Lengyelország, Románia, Ukrajna és Oroszország, a korábbi időszak fő kibocsátó országai, Spanyolország, Portugália, Olaszország és Görögország, ahonnan korábban a fejlett északi államokba, elsősorban Németországba igen nagy számban érkeztek a vendégmunkások, befogadókká váltak. A szocialista országokhoz csak lazán kapcsolódó Jugoszlávia volt azon ország, ahonnan már korábban megindultak a munkavállalók, s ők is elsősorban a német nyelvterületen tudtak elhelyezkedni. Romániából a kilencvenes évek elején a gazdasági migránsok számára is első lépcsőfokként természetesen adódott Magyarország, de már ekkor sem kizárólagosan. Az erdélyi magyarok ugyan elsősorban

itt próbáltak munkát találni, de ez már nem volt ilyen egyértelmű a moldvai magyarok esetében. És itt kell szót ejtenünk arról, hogy – sajnos gyakran nemcsak nálunk, hanem az erdélyi magyarok körében is tapasztaljuk még ma is ezt illetően az értetlenséget – a csángók jelentős részének nyelvi nehézségei, beilleszkedési problémái voltak, vannak, tudomásul kell vennünk, hogy ők nem Erdélyből, hanem a Kárpátokon kívülről, román környezetből jönnek. Az utóbbi esztendőben mindkét irányban sokat javult a helyzet annak köszönhetően, hogy a magyar média is rendszeresen tudósít a moldvai magyar közösség helyzetéről, gondjairól, illetve hogy Moldvában sok gyerek tanul magyarul, utazik Magyarországra, nyaral Magyarországon. Szorosabbá vált a kapcsolat az anyaország és Moldva között, de tudnunk kell, hogy a nagyvilág felé csaknem minden kapu kinyílt, és a magasabb szintű tanulás, a munkavállalás más országokban is lehetővé, sőt a magyarországinál jóval általánosabbá vált, s azok közül is, akik az anyaországot választották, később nagyon sokan léptek tovább nyugat felé.

Már a tíz évvel ezelőtti népszámlálási adatok is azt jelezték, hogy Moldva a migrációtól erősen érintett romániai területek közé tartozik. Román kutatók már 2000-ben kimutatták, hogy Bákó megyéből a külföldön dolgozók 41%-a Olaszországban, leginkább Észak-Itália városaiban él.

A migráns közösségek formálódásának, a célország megválasztásának alapvető meghatározója a kapcsolati háló megléte, illetve annak erőssége, azaz valószínű, hogy a migránsok többsége a már kiköltözött családtagot, barátot, falubeli ismerőst fogja követni, kevesebben vállalkoznak úttörő szerepre, vállalnak ismeretlen terepen való letelepedést. Így volt ez pl. a századforduló Amerikájában is, az azonos etnikai közösségek létrehozta pl. Chinatown, Little Italyt, és természetesen magyar kolóniákat is. A 20. század végén hasonló folyamatok játszódtak le Nyugat-Európában is.

Jelenleg már vannak Moldvában olyan települések, ahol a munkaképes korúak, főleg a fiatalok zöme olaszországi vendégmunkás. Az első nagyobb csoportok még a kilencvenes években érkeztek Itáliába, végzettségtől függetlenül elsősorban fizikai munkára, a férfiak leginkább építkezéseken, a nők háztartási alkalmazottként, főleg idősek gondozójaként, betegápolóként családoknál tudtak elhelyezkedni. A munkavállalást megkönnyítő kapcsolati háló kialakítását ők kezdték meg. Erre azért is szükség volt, mert kezdetben viszonylag komplikált volt a hivatalos munkavállalás, az anyagi feltételek hiánya és a bizonytalan jogi státusz miatt kellett a már kint lévő családtagok, ismerősök támogatása.

Ma Moldvában járva, ha bárkivel szóba elegyedünk, rövidesen kiderül, hogy valamilyen családtagja, szomszédja, ismerőse Itáliában dolgozik, él. Az otthonihoz képest lényegesen jobb anyagi körülmények lehetővé teszik, hogy viszonylag hamar összegyűjtsenek annyi pénzt, amennyiből a faluban felépíthetik a házukat. Pusztinában, Bogdánfalván vagy bármelyik csángó faluban láthatóak az anyagi jólétet szimbolizálni hivatott üres épületek, mintegy igazolójaként a valamikori hazatérési szándéknak. A szociológusok a vendégmunkás lét, a migráns életforma jellemzőjének látják, hogy a migránsok széles rétege megpróbálja a hazai és a kinti életmódot együttesen fenntartani. A külföldhöz való kap-

csolódásnak valamennyi fokozatával találkozunk Moldvában. Vannak családok, ahonnan csak egy-két fő dolgozik Észak- vagy Közép-Olaszország valamelyik városában, rendszeresen jár haza, erősen kötődik falujához. A külföldi munkavállalás megindulásakor jórészt ez volt a jellemző, a későbbiekben azonban (főleg a fiatalabbak közül) egyre többen vitték magukkal családjukat is, ma már gyakran csak az idősebb korosztály marad otthon. Ahol iskoláskorú gyermekek is vannak, szükségszerű lesz a választás: vagy hazatelepül a család, vagy otthon marad a gyerek a nagyszülők, rokonok felügyelete mellett, vagy pedig, amint a legalapvetőbb szükségleteket kielégíteni képes körülményeket sikerül megteremteni, a család is követi a már külföldön élő családtagot. Így a gyerekek iskolai tanulmányaikat új lakóhelyükön, jelesül valamelyik olasz iskolában kezdik meg. Innen pedig egyenes út vezet ahhoz, hogy az idő múlásával egyre inkább Itáliához tartozónak érezzék, tekintsek magukat.

A csángókra vonatkozó migrációs adatok tudtommal nem állnak rendelkezésre, az viszont közismert, hogy pl. Torinóban és környékén igen sok csángó (a iasi [jászvársári] kutatók azt valószínűsítik, hogy a hivatalos 70 ezerrel szemben 140 ezer román állampolgár) dolgozik, él, ezért az ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének hallgatóival és oktatóival 2010 áprilisában megkíséreltük a kapcsolat felvételét a torinói csángókkal. Sokan segítettek, adtak meg címeket, telefonszámokat, eljutottunk a torinói román nyelvű misét celebráló papokhoz is, akik – szemben a Romániában, Moldvában tapasztaltakkal – támogattak bennünket. Ennek eredményeképpen találkozhattunk a misén megjelenő és a beszélgetést vállaló moldvai migránsokkal. A templom zsúfolásig megtelt. A román nyelvű mise résztvevői között a migrációs folyamat szinte valamennyi lépcsőfokán állók megtalálhatók, anyanyelvük és általában a nyelvhasználat szerint is megosztottak. Számos érdekes és értékes adalékkal szolgált ez a délelőtt témánkhoz, ezek közül itt csak néhányat említek a legjellemzőbbek közül. Már a templomba tartva a velünk utazó csángó asszony két jó ismerősével találkoztunk, akik éppen indulóban voltak haza, Moldvába, miután Torinóban élő gyerekeiket meglátogatták. A templomba belépve ugyanez az asszony a jelenlévők között a szomszédasszonyát fedezte fel, aki férje durva bánásmódja miatt nem sokkal korábban vállalkozott az olaszországi munkára (és a valószínű későbbi letelepedésre). A beszélgetések során egyre több ismerős neve bukkant fel.

Moldvai beszélgetéseink során az derült ki, hogy bár még nem jellemző, de ma már sokuknak van saját vállalkozása. Egyre több közöttük a magasan képzett szakember is, ők esetleg több diploma és stabil többszörös nyelvtudás birtokában versenyképesek a nyugati „elit” munkaerőpiacon is (sikeres jogász, ügyvéd, külkereskedő, közgazdász stb. van közöttük), ám őket társadalmi helyzetük már inkább az olasz középosztályhoz, s nem a torinói román nyelvű mise közönségéhez közelíti.

Visszatérve torinói tapasztalatainkhoz, az egyház szerepe (ha nem is olyan mértékben, mint otthon, Moldvában) érzékelhetően még a migránsok között is igen jelentős. A pap személye itt is rendkívül fontos, bár kapcsolata a hívekkel, befolyása életvitelükre, gondolkodásukra – a nagyvárosi környezet, a nagyobb távolság miatt is – természetesen meg

sem közelíti azt a rendkívüli erőt, amely Moldvában többnyire még ma is érzékelhető. A díszes barokk templom nemcsak a vallás gyakorlásának, hanem az idegenbe szakadt csángók, ismerősök, rokonok találkozásának helyszíne is, ahol hazai újságokkal van a lépcső borítva, ahol otthoni híreket lehet hallani, üzeni lehet, címet, telefonszámot cserélni, munkát, lakást keresni és ajánlani. Torinóban román nyelvű rádió, újság, román áruház is működik. Az ortodox vallású román migránsok kisebb közösségekbe szerveződnek, mivel istentiszteleteiket – mint a csángók Moldvában a magyar nyelvű misét – egy-egy családnál tartják. A csángók azonban vagy a román nyelvű misére, vagy – főleg az agglomerációban – a lakásukhoz közel eső olasz templomba járnak. A csángókat Moldvában évszázadokig összetartotta, megőrizte katolicizmusuk az ortodox többséggel szemben, az olaszországi katolikus államvallás viszont könnyen hozzáférhetővé teszi számukra saját vallásuk gyakorlását – olasz nyelven. Érdekes és elgondolkodtató: ez a helyzet tehát az ortodox román-ság identitásának, nyelvének megőrzését, míg a katolikus csángók egyébként is labilisabb identitástudatának romlását, a nyelvcseré felgyorsulását segíti elő.

Az állandóan kint élő családoknál a magyar nyelvtől való eltávolodást az olasz nyelvi környezet is fokozza, hiszen a román nyelvvel való rokonság felértékeli és egyben fel is erősíti a románt, míg a magyar nyelv használati értéke minimálisra csökken. Az oktatás olasz nyelven folyik, a gyerekeknek és a szülőknek is érdeke az olasz nyelv minél tökéletesebb elsajátítása. Bár a hazatérés lehetőségét még évekig fenntartják, az eltávolodás egyre nyilvánvalóbbá válik, a kapcsolat lassan az időnkénti rokonlátogatás szintjére csökken, s az újabb nemzedék már sokkal inkább érzi olasznak magát. Ez az állapot még akkor is kialakul, ha egyébként szilárd identitástudattal rendelkezik a migráns, a csángók többségénél viszont erről aligha lehet beszélni. Viszont azokról sem feledkezhetünk meg, akik ugyan már nem beszélnek magyarul, de román nyelvűségük ellenére szokásaikban, hagyományaikban mégis eltérnek a románságtól, identitásukban legalább nyomokban felismerhető a csángóság tudata. Ugyanakkor többen úgy látják, hogy a románokkal szemben Itáliában kialakult, gyakran megnyilvánuló ellenszenv ezzel ellentétes hatást fejt ki, a fiatalabb, elsősorban a magasabb iskolai végzettségű migránsok körében egy korábban nem tapasztalt, új csángó identitás van formálódóban. Ezzel a jelenséggel is feltétlenül foglalkoznunk kellene.

Fel kellene mérni, hogy a nagy létszámú román migráción belül milyen helyzetben vannak a moldvai magyarok, s megvizsgálni, vannak-e rájuk jellemző sajátosságok, valamint hogy a munkalehetőségek beszűkülése, a Nyugat-Európában, s főleg a gazdaságilag nehéz helyzetbe került déli országokban jelentkező migráció- és migránsellenes tendenciák hogyan hatnak rájuk, hogyan látják saját maguk és gyermekeik jövőjét, a hazatérés vagy a teljes asszimiláció felé mozdulnak-e. Az Olaszországot is erőteljesen érintő gazdasági válság, a nyugdíjak értékcsökkenése, a szociális támogatások megvonása, az építkezésekre fordítható összegek hiánya mind a munkalehetőségek visszaszorulását eredményezhetik, ez pedig alapvetően befolyásolhatja az ideiglenesen vagy már többé-kevésbé véglegesen Olaszországot választó migránsok további sorsát.

A legújabb hírek sajnos azt a vélekedést támasztják alá, hogy sokan kénytelenek a visszatelepülést választani. A moldvai falvakban felépült házak egy része eladó, mert nem tudják tulajdonosaik fenntartani őket, kereslet viszont nincs rájuk. Egy család szűk ismeretségi körén belül legalább három-négy hazatérni szándékozó családról tudok, pedig van közöttük tíz éve Olaszországban élő familia is. Gyakran a gyerek iskolás korúvá válása a hazatelepülés indoka, de a háttérben a munka elvesztésének veszélye áll, a család a bizonytalanná vált jólét és a biztos családi, rokoni háttér melletti szerényebb gazdasági körülmények közül az utóbbit választja. Az unokák felügyeletére kivitt nagymamával együtt a teljes család hazatér, abban a reményben, hogy az Itáliában tanult felhasználásával, az összespórolt kis tőkével, részben a már kialakított kapcsolatokra építve otthon tudnak új vállalkozást indítani. Kérdés, hogy a visszailleszkedés megy-e nagyobb zökkenők nélkül?

Ismételten hangsúlyozom, hogy szükség lenne a témában átfogó nemzetközi kutatásra, hogy pontos képet kapjunk erről a szinte minden moldvai magyar családot érintő és az élet szinte minden területét (pl. oktatás, nyelvhasználat, névadás – a „romanizáló” román nevek „olaszosítása”, mint Claudiu-Claudio, szokások, társadalmi és családi kapcsolatok rendszere, vallásgyakorlás stb.) meghatározó jelenségről, s gondolkodni tudjunk a megoldás lehetőségeiről.

Annak ellenére, hogy a migráció kérdéskörében – főleg szociológiai jellegű, és leginkább erdélyi kutatók által végzett – több vizsgálatra is sor került, távolról sem beszélhetünk a kérdéskör feldolgozottságáról. Néhány kutatásra azonban felhívom a figyelmet. Iaşiban (Jászvásárban) hosszú idő, talán egy évtized óta folynak vizsgálatok az olaszországi moldvai bevándorlók körében, tőlük sok hasznos, érdekes adatot kaphatunk – lényeges viszont, hogy ők nem választják külön a román és csángó migránsokat, sőt nem is igen értették ilyen irányú kérdéseinket. Egész Romániára vonatkozó migrációs felméréseket szintén olvashatunk román szerzőktől. Pozsony Ferenc, Hegyeli Attila is közöl helyzetjelentést egy-egy településről. A hazai kutatók közül Turai Tünde és Lajos Veronika foglalja közre az olaszországi migráció kérdésével a moldvai magyar közösségekben végbemenő átalakulást elemző tanulmányaiban.

POMOGÁTS BÉLA

TÖBBSÉGBŐL KISEBBSÉG – KISEBBSÉGBŐL SZÓRVÁNY

Kolozsvár példája

Személyes tükörben

Erdély hajdani és az erdélyi magyarság mai szellemi fővárosában közel fél évszázada jártam először, egy akadémiai ösztöndíjnak köszönhetően, amelyet abból az alkalomból kaptam, hogy valamivel korábban jelent meg első könyvem, ez a neves kolozsvári író és szerkesztő: Kuncz Aladár pályáját dolgozta fel. Akkor még, legalábbis az óváros régi épületei között, érezni lehetett azt a méltóságot, amely a történelmi Kolozsvár sajátossága volt. A gótikus Szent Mihály-templom, a Főtér, a Farkas utca és az Unió utca reneszánsz és barokk palotái tanúsították, hogy itt egykor a közélet és a szellemi élet székhelye állt. A kissé már megviselt homlokzatok előkelőséget árasztottak, s még az egykori New York, ma Continental Szálloda éttermében is könnyen el lehetett képzelni, hogy néhány évtizeddel korábban ott az Erdélyi Helikon íróinak törzsasztala állt, amely mellett Kós Károly, gróf Bánffy Miklós, Kuncz Aladár és Reményi Sándor cserélt eszmét a transzilván irodalom dolgairól.

Aztán a romániai rendszerváltozást követő esztendőben (ennek is van már közel negyedszázada) egy hetet töltöttem a városban (az egyetem magyar szakos hallgatóinak tartottam előadásokat), s újra elbolyonghattam Erdély valamikori patinás központjának történelmi emlékei között. A város addigra, szomorú módon, sokat változott. A hajdani mágnáspaloták homlokzatán nem csak a címer töredezett, a vakolat is hullott, repedeztek a régi falak, beomlóban volt a múlt, amelyet láthatóan nemcsak a hivatalos történelemkönyvek alakítanak át a maguk kénye-kedve szerint, hanem a városrendezők és a műemléki felügyelőségek is. Mátyás király híres szobra közelében néhány évtizede felállították Vitéz Mihály havasalföldi vajda hatalmas lovas szobrát: a szoborállítás fontos követelménye volt, hogy az új lovas szobor jóval nagyobb legyen, mint a régi. A szoborállítás persze mindig az uralkodó hatalom szimbolikájának része, a román fejedelem szobra is azt jelzi, hogy nemcsak Erdély jelene, hanem múltja felett is a hatalom kíván rendelkezni.

Amikor 1969 januárjában Erdélyben jártam, Kolozsvár szinte még egy magyar város benyomását keltette, nemcsak épületeit, hanem az utcákon sürgölődő embersokaságot figyelve is. Legalábbis az esti órákban, midőn a környező települések és a rohamosan épülő lakótelepek népessége már hazatért, és a régi belváros utcáin főként az ott lakókkal lehetett találkozni. Nagyrésztük akkor: közel fél évszázada még jórészt magyarul beszélt, az utcá-

kon sétáló idegen azokra az időkre emlékezhetett, midőn Kolozsvár szinte teljesen magyar városnak számított, a lakóinak nagy része magyarul közlekedett környezetével – nemcsak családi körben, hanem a munkahelyén és a közéletben is. De lássuk a statisztikai adatokat. Ahogy ez a tudós történetész: Csetri Elek *Kolozsvár népessége a középkortól a jelenkorig* című tanulmányából (a *Kolozsvár 1000 éve* című 2001-ben Kolozsváron közre adott kötetben) kitetszik, a város mindig is a hajdani Magyar Királyság legfontosabb települései közé tartozott. 1453-ban a számítások szerint 5400 lakója volt, ami európai tekintetben is tekintélyesnek mondható: Drezdának és Pozsonynak akkoriban 5000, a leginkább tekintélyes európai városok közé számítható Nürnbergnek és Strasbourgnak pedig 15-20 ezer lakosa volt. Az ötezres lélekszám lassanként emelkedett, 1593-ban Kolozsvárnak közel nyolcezer, 1660-ban kilencezer, 1711-ben hétezer, az 1780-as években tizennégyezer lakosa volt. Ez a szám a 19. és 20. század fordulóján lépte át az ötvenezret, 1930-ban a százezret, 1969-ben a kétszázezret, 1983-ban a háromszázezret, ma már a négyszázezerhez közeledik.

A történeti statisztika tanúsága

Talán ennél is érdekesebb és többet mondó az, hogy miként alakult a város magyarságának létszáma a mögöttünk álló évszázadok során. 1850-ben 12 138 magyar, 3444 román, 1511 német és 1522 egyéb nemzetiségű élt a városban. A magyarság száma 1880-ra 23 434-re, 1910-re 50 704-re, 1930-ra 54 776-ra, 1941-re 97 698-ra emelkedett. Eközben a románok létszáma a következőképpen alakult: 1880-ban 4962, 1910-ben 7562, 1930-ban 34 836, 1941-ben 10 029 román élt a városban, a németek száma előbb kismértékben emelkedett, később kismértékben csökkent. A demográfiai fordulat az ötvenes évek közepén következett be, természetesen nem függetlenül az akkorra kibontakozó erőszakos asszimilációtól, illetve a két nagyméretű lakótelep: a monostori és a györgyfalvi lakótelep felépítésétől. Az ott gyors iramban felhúzott panelházak nagy részét vidékről, részben a Kárpátokon túlról betelepített munkaerővel töltötték meg, mindez egybeesik a város rohamos iparosításával, amely Erdélyben mindig a terület nemzetiségi összetételének radikális átalakítását szolgálta. 1956-ban Kolozsvárnak nagyjából százötvenezer lakosa volt: 74 600 román és 74 200 magyar, majd 1966-ban 104 914 román és 76 934 magyar, 1977-ben 173 003 román és 86 215 magyar, 1992-ben 248 572 román és 74 871 magyar, végül (a Wikipédia adatai szerint) 2011-ben 324 756 román és 49 283 magyar, vagyis a város lakosságának alig 17 százaléka magyar. A magyar lakosság számának és arányának drasztikus fogyatkozása mögött nemcsak a magyarányú román betelepítés található, hanem a magyarság tömeges áttelepülése Magyarországra, illetve a nyugati országokba, és természetesen a román asszimilációs nyomásnak is megvannak a következményei.

Kolozsvár magyar népessége ilyen módon egyetlen évszázad leforgása alatt az abszolút többségi helyzetből először kisebbségbe, majd, mondhatni, szórványba került. Mindennek ellenére sem mondható az, hogy a város helye a „magyar glóbuszon” radikálisan megváltozott volna, Kolozsvárt a jelenben is a nemzeti élet és kultúra olyan fontos helyei között tarthatjuk számon, mint a kulturális tekintetben is nagyhatású magyarországi váro-

sokat (természetesen Budapestre, Debrecenre, Miskolcra, Szegedre, Kecskemétre, Győrre és Pécsre gondolok) vagy mint a kisebbségi magyarság mai politikai és kulturális központjait, így Erdélyben Nagyváradot és Szatmárnémetit, a Felvidéken Pozsonyt és Kassát, a Délvidéken Szabadkát és Kárpátalján Ungvárt. Ez utóbbi városoknak a nemzeti fontosságát mindenekelőtt nem a magyar lakosság száma és számaránya adja, hanem a nemzeti történelemben betöltött helyük, intézményi hagyományaik, illetve közéleti és kulturális szerepük. Ha a magyarságot „kulturális nemzetnek” tekintjük – és Kárpát-medencei kontextusban nem tekinthetjük másnak – ezek a városok ma is ennek a nyelvi, kulturális és történelmi közösségnek a központjai.

Intézmények és műhelyek

Kolozsvár fontosságát az is jelzi, hogy ebben a városban működnek az erdélyi magyarság legfontosabb közéleti és kulturális intézményei. Ez tulajdonképpen a 18. század vége óta folyamatos, korábban a fejedelmi Gyulafehérvár, később, a 18. században a Habsburg birodalmi adminisztráció központját jelentő Nagyszében, ezt követően azonban mindig Kolozsvár volt Erdély közéletének központja, az erdélyi magyarság kulturális és szellemi fővárosa. Itt működnek a magyar politikai és művelődési élet legfontosabb intézményei: Budapest után itt alakult meg a második legújabb kori magyar tudományegyetem, az 1872-ben alapított Ferenc József Tudományegyetem, amely azóta is folyamatosan működik, jóllehet Trianon, illetve 1945 után a román egyetem részeként. Az 1907-re, Erdélyi János fiának: Erdélyi Pálnak az irányításával felépült és kezdetben az ő igazgatása alatt működő Egyetemi Könyvtár Erdély legnagyobb könyvtári gyűjteményének ad otthont. Kolozsváron tevékenykednek az erdélyi magyar tudományos, irodalmi és művészeti élet legfontosabb intézményei: korábban az Erdélyi Helikon, a Pásztortűz és a Korunk, a jelenben az 1989-es rendszerváltozást is túlélő Korunk, a Helikon és több más sajtótermék. A kolozsvári Magyar Színház Erdély legnagyobb hatású és leginkább népszerű teátruma, amelynek az egyetemes magyar színházi kultúrában is jelentősége van. Néhány évtizedes kényszerű szünet után Kolozsváron tevékenykedik az 1885-ben alapított Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, számos tudományos intézmény és még számosabb nagyhírű iskola, talán elegendő, ha csupán a piaristák gimnáziumát, a református kollégiumot és az unitárius kollégiumot említjük meg. Kolozsvár a magyar egyházi élet központja, ott van a református és a magyar evangélikus egyház székhelye, és a római katolikus egyháznak is inkább csak szimbolikus központja Gyulafehérvár, az igazi központ a gótikus Szent Mihály-templom körül található. És természetesen Kolozsváron összpontosul az erdélyi magyar politikai élet is, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség parlamenti képviselőlete természetesen Bukarestben tevékenykedik, a pártnak mindazonáltal Kolozsvár az irányítási centruma. Természetesen tovább sorolhatnám: a művészeti életen, a könyvkiadáson, a sajtóműhelyeken keresztül azt, hogy mi mindennek az otthona, a műhelye található a város falai között.

A magyar irodalom városa

Kolozsvár, tudjuk jól, igen sokat veszített magyar lakosságából és magyar jellegzetességeiből, mindazonáltal Erdély legfontosabb történelmi magyar központja maradt. A magyarság többségből kisebbséggé, majd kisebbségből szórvánnyá vált, Kolozsvár mégsem szórványtelepülés. (Talán csak a Szamos mellett, az egykori Rákóczi út környéke őrizte meg korábbi magyar jellegét: ott lakott Kós Károly, Szentimrei Jenő, Balogh Edgár, Gáll Ernő, a közelben lakik Szilágyi István, nem túlságosan messze lakott vagy lakik Kacsó Sándor, Bálint Tibor, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Kántor Lajos, kissé messzebb Szabédi László, és persze tovább sorolhatnám a város magyar irodalmának nagy egyéniségeit.) A város utcáin, a gótikus templomok, a barokk paloták, klasszicista polgárházak között bolyongva a látogató abban a szebbik magyar múltban érzi otthon magát, amely, sajnos, valóban múlt idejű, mégis ott van körülöttünk és bennünk. Ahogy az erdélyi költő, Lászlóffy Aladár írja *Kolozsvár* című versében:

Kő-Kolozsvár: falain kővirágok
kiütnek, kecsesen álló fák és
néhány szál virágként mintha
szélben álló dátumok, kövön,
kőnövény-város, embernymó-közület,
őskori agyagkorsók denevérfülei
hallgatják a zengést.

Könyv-Kolozsvár. Falain könyvtárak
sorakoznak, könyvek a téglá
nyugalmával, könyvre-könyv-város,
ember-fal, mögötte naphosszat
járkál, hajnalig sétál a tanuló és
tanító értelem.

Kedvem-Kolozsvár, kiáltó kő kezem-
vonása-Kolozsvár, úgy süt vissza a
reggel, mintha egy völgynyi, kinyitott
könyv fehér lapja az arcra.

Amikor Kolozsvárról beszélünk, verseket olvasunk, arra is gondolnunk kell, milyen teendők vannak annak érdekében, hogy a magyar Kolozsvár ne pusztán a múlt időben létezzék, ez valamennyiünk felelősségét érinti, nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi magyarokét is, minden magyarét, éljen bárhol a nagyvilágban. Ismerjük meg Kolozsvár jelenét és igyekezzünk azon, hogy jövője is legyen.

MAGYARI SÁRA

ANYANYELV – HANGYANYELV – ECET*A „fától fáig” magatartás oktatásstratégiai példája a Bánságban*

Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen túlélési stratégiák léteznek a szórványban élő magyar közösségek számára oktatásstratégiai szempontból olyan esetben, amikor már a nyelvi revitalizációs próbálkozásokon is túl vagyunk, amikor beszélőközösségünk nem képes (nyelvi) jogaival élni, amikor a régió kulturális, nyelvi, gazdasági és természeti lehetőségeivel egyre kevesebben élnek.

A cím rájátszás Kányádi Sándor *Fától fáig* című versének néhány sorára, illetve olyan metaforikus jelentést hordoz, amely egyrészt lehetőséget nyújt arra, hogy ne csak nyelvészeti vagy oktatáspolitikai szempontból közelítsünk az anyanyelv és az iskola kapcsolatához, hanem sokkal tágabb kontextusba helyezzük a két fogalmat, valamint ne csak a tudományosság objektív, sokszor számszerűsített tényeivel ábrázoljunk helyzeteket, hanem a számok és tények mögötti valóságos emberi élethelyzeteket tárjuk föl. Ennek értelmében dolgozatom két nagyobb egységre osztható: az első részben definiálom a címben megjelölt fogalmakat, továbbá adatokkal alátámasztva fejtem ki a cím második egységét rámutatva azokra a lehetőségekre, amelyek ennek a beszélőközösségnek a mindennapiságára jellemzők.

A címben megjelölt Bánság fogalmát szeretném elsőként tisztázni. Ez a romániai régió két teljes megyét foglal magába (Temes és Krassó-Szörény), valamint Arad megye egy részét (a Maros képez északi határvonalat). Központja Temesvár. Jelen esetben főként a Temes megyei magyar beszélőközösségek helyzetjelentésével foglalkozom oktatásstratégiai szempontból.

Joggal kérdezhetnénk, hogy hol vagyunk már attól az anyanyelvfogalomtól, amelyet Apáczai még „az anyjok tejével szopott nyelv”-ként határoz meg. És ez nemcsak a Bánságban használt magyar nyelvre vonatkozik, hanem arra a szociolingvisztikai, pszicholingvisztikai hagyományra is, amelynek értelmében újraértelmezzük az eddigi tudásunkat. Így az *anyanyelv* fogalmát az azonosulás – azonosítás – kompetencia – kompetenciamegyszerzés szempontokon keresztül értelmezem, azaz egyrészt szociolingvisztikai értelemben használom, másrészt viszont nyelvpedagógiai értelemben. Ugyanakkor a hivatalos fogalomhasználat kompetenciaelvét továbbgondolva egészítem ki azzal, hogy olyan nyelvismeretet értek az anyanyelvi kompetencián, amely lehetővé teszi egyrészt a dajkanyelv használatát megfelelő beszédhelyzetben, illetve a magyar nyelven való tanulást is. Úgy gondolom, hogy a mai kompetenciaközpontú oktatásban elsiklik a nyelvismeret ilyen-szerű használata, sokszor elfeledkezünk arról, hogy egy nyelv ismerete és használata ott

kezdődik, amikor egy kisgyermekhez gügyögve tudunk szólni, amikor gyermekverseket, népi mondókákat tudunk neki mondani úgy, hogy ez „ösztonszerűen” induljon meg az adott beszédhelyzetben, valamint a tanulási folyamat során a nyelv segítség legyen, ne pedig akadály.

A *hangnyelv* metaforát tipikusan a Temes megyei magyar anyanyelvű oktatásban használt nyelvváltozatra értem. Egyrészt a hangya frazeologizmusokból ismert metaforikáján keresztül értelmezhető, amikor is a szorgalom, a gyűjtögetés kapcsolódik hozzá, illetve a jól szervezettség. A hangyametaphora ugyanakkor a jelentéktelenséget is implikálja, az eltaposhatóságot és az értéktelenséget.

Amikor a közösségi vezetőink (iskolaigazgató, magyar szakos tanfelügyelő, lelkipásztorok stb.) nézőpontja érvényesül, mindenképpen a pozitív jelentéstartalom kerül előtérbe. Oly módon próbálják összefogni és megtartani ezt a magyar nyelvű oktatási rendszert, hogy annak példaértéke van. Viszont ha a beszélőközösség szempontja érvényesül vagy a többségi környezeté, valahogy mégis a metafora negatív pólusa kerül előtérbe, mert Temes megyében minden ötödik gyermek iskolába lépéskor nem beszéli olyan szinten a magyar nyelvet, hogy az általános iskolaérettségi feladatokat ezen a nyelven teljesíteni tudja, ugyanakkor minden második óvodás és minden harmadik kisiskolás olyan családból származik, ahol a kommunikáció nyelve elsősorban nem a magyar nyelv, illetve a nyelvileg vegyes házasságokban nevelkedő gyerekek szülei a magyar nyelv megtanulását általában az intézményektől várják el (ERDEI 2010: 20–21).

Ebből a kettős helyzetből adódik a címbeli harmadik fogalom: az *ecet* metaforája is. Ezt az oldatot a tradicionális kultúrában a tartósításhoz, konzerváláshoz használják, esetenként az ételek ízesítéséhez is. Ugyanakkor a *megecetesedett* szavunk negatív csengésű, a rosszul kezelt bor, gyümölcsle megsavanyodását, megromlását jelenti. Olyan magyar nyelvi közösségről és főleg olyan magyar anyanyelvű oktatásról beszélek, ahol a tartósítotttság és konzerváltság érzete kísért: egyrészt hatalmas energiát fektetünk abba, hogy ezek az oktatási intézmények megmaradjanak és életképesen funkcionáljanak, miközben folyamatosan azzal szembesülünk, hogy ez a magyar nyelv és ez az oktatás nem egyenesen arányos a befektetett energiával. Nem azt mondom, hogy nem térül meg helyenként (gyermekenként), de ki kell mondanunk azt is, hogy hosszú távon nem tartható fenn egy ilyen helyzet. Az az út, ahogyan pedagógusaink minden magyar gyermeket megkeresnek otthonában, a „fától fáig” magatartáshoz vezet. A Kányádi-versben ez a metafora az elveszettség riadalmát és az oltalomkeresés létérdekű helytállását jelzi. Itt viszont nézőpontváltást jelent, és irányjelző.

A „fától fáig” magatartás többsikű megvalósulása jellemzi a Temes megyei magyar oktatást. Feltételezi egyrészt a „gyermekvadászatot”, azt hogy kollégáim falun és városban egyaránt házról házra járnak, ha kell meggyőzik a szülőket arról, hogy miért jó, szükséges, előnyös, ha a gyermeküket magyar tannyelvű iskolába íratják. Ugyanakkor néhány oktatási intézmény esetében az évről évre való megmaradás helyzetét is rejti, de azt is, hogy egyik tanévtől a másikig tervezhetnek csak, hisz nincs perspektívájuk. Ez azt is jelenti,

hogy az ott dolgozó magyar pedagógusnak is úgy kell terveznie, hogy egy-egy tanévre van munkahelye, de hosszútávon kilátástalan a helyzete.

Ahhoz, hogy a fenti okfejtés ne csak metaforikus vagy esetenként ironikus szövevények hálózata maradjon, lássuk a továbbiakban a Temes megyei magyar tannyelvű oktatási formák helyzetjelentését!

Magyar anyanyelvű és fakultatív magyar nyelvű oktatásról van szó. A fentiekben már utaltam arra, hogy a magyar anyanyelvű intézményekbe sem csak azok a diákok járnak, akiknek valóban magyar az anyanyelve a szó szociolingvisztikai értelmében, de a fakultatív rendszerű oktatás esetén még inkább bonyolultabb a helyzet.

A fakultatív magyartanítás alapvető problémáját nemcsak a megfelelően képzett pedagógusok hiánya jelenti, hanem az is, hogy nem volt kidolgozott tanterv, módszertani útmutatók hiányoznak, elavult az a rendelet, amely ezt a tanulási formát szabályozta, és nem utolsó sorban megváltozott az a nyelvi, társadalmi közeg is, amely igényli a fakultatív rendszerű oktatást. Sőt általában véve ma már mást kell értenünk fakultatív magyar nyelv-oktatáson, mint néhány évvel ezelőtt.

Eredetileg azt jelentette a fakultatív rendszerű oktatás, hogy azokban az iskolákban, ahol a nemzetiségi gyerekek nem járhatnak az anyanyelvi osztályokba, ott heti 2-4 órában magyar nyelvet és irodalmat, esetleg magyarságtörténelmet tanulhatnak. Ennek kimondatlan feltétele volt, hogy ezekbe a csoportokba olyan gyerekek járhattak, akik anyanyelvi szinten beszélnek magyarul. A gyakorlat viszont azt mutatta a '90-es évektől kezdődően, hogy – a nyelvtudást véve figyelembe – nagyon vegyes csoportok alakultak ki: egy csoportba járt fakultatív magyarra az a diák is, aki anyanyelvi szinten beszélt magyarul, az is, aki második nyelvként tanulta a magyart.¹ Mindemellett Temes megyében az utóbbi 5-6 évben egyre nagyobb azoknak a gyerekeknek is a száma, akik bár tiszta magyar családkból származnak, magyar tannyelvű osztályokba járnak már első osztálytól kezdődően, mégis egyre kevésbé tudnak magyarul.

A statisztikai adatokból² kitérünk, hogy míg a kilencvenes évek második felében a diákok alig 20%-a jár fakultatív magyarra Temes megyében, addig a 2009/2010-es tanévben ez az arány a háromszorosára növekszik. A 2011-es tanévtől kezdődően valamelyest csökken a fakultatív oktatásban részesülők száma, de még így is a magyar tannyelvű elemi és általános iskolába járó diákoknak megközelítőleg az 50%-át teszik ki. A kilencvenes évek elején az általános iskolába járó gyerekek száma megközelítette az évfolyamonkénti 150-es átlagot. Ez a szám mára egyharmadára csökkent, azaz alig érinti az ötvenes átlagot évfolyamonként megszerte.

Helyzetünket tovább bonyolítja az is, hogy ilyen létszámok mellett a pedagógiai képzettséggel rendelkező oktatók száma is csökkent. A falusi iskolák nagy részében úgynevezett képzetlen pedagógusok tanítanak: általában érettségizett személyek, akik magyartanári, tanítói stb. feladatokat látnak el. Szerencsés esetben van pedagógiai végzettségük, de nem a saját szakjukban tanítanak, például magyar nyelvet és irodalmat tanít a matematikatanár.

A 2000-es évek közepétől külön energiát kezdünk fektetni a fakultatív rendszerben tanulók oktatásának megszervezésébe: tankönyveket, munkafüzeteket írtunk ezeknek a speciális igényű és helyzetű diákoknak, alternatív továbbképzési programot szerveztünk az őket tanító pedagógusok számára, hogy az oktatás minőségének szintje fenntartható legyen. Abban reménykedtünk, hogy a fakultatív csoportok idővel átalakulnak anyanyelvivé, s így faluközösségek maradhatnak fenn. Ez az átalakulás nem történt meg. Sőt az egyéni tanulói áttérés az anyanyelvi oktatásra is nagyon elenyésző adatokat mutat. Az egyetlen járható út a fakultatív oktatás folytatása ott, ahol megszűnt az anyanyelvi, de ez csak rövid idejű köztes megoldás, mert a gyakorlat azt mutatja, hogy 2-3 év múltán ezek a csoportok is megszűnnek.

Az elsajátítástervezés minisztériumi szinten is támogatást nyert, azaz megszületett a *Magyar nyelv és irodalom tanterve román osztályokban tanuló diákok számára* (5097/09.09.2009). Mindezzel együtt egyre több helyen kérdőjeleződik meg a fakultatív rendszerben történő magyartanítás eredményessége.

A fent említett tanterv ugyanakkor lehetőséget biztosítana arra is, hogy a román anyanyelvű diákok számára idegen nyelvként legyen tanítható a magyar például környezetnyelvi összefüggésekben.³ Ez az elképzelés viszont sok ellenszenvet szül a helyi magyar közösségek vezetőiben.

A dolgozat elején jeleztem, hogy arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen túlélési stratégiák léteznek a szórványban élő magyar közösségek számára oktatásstratégiai szempontból olyan esetben, amikor már a nyelvi revitalizációs próbálkozásokon is túl vagyunk, és eredményességük megkérdőjeleződött.

Az utóbbi évek tapasztalata azt bizonyítja, hogy a Temes megyei magyar tannyelvű oktatás kétpólusú lett: egyrészt a fókuszpont dominánsan a Temesváron működő egyetlen magyar tannyelvű elemi, általános és középiskolai szintezéssel működő Bartók Béla Elméleti Líceum, ahova a magyarul tanulók több mint fele jár, illetve megmaradt néhány vidéki iskola (5 általános iskola és 6 elemi osztályokkal működő iskola). A kettősséget külön hangsúlyozza az a tény is, hogy míg a városi iskolában 100%-os a képzett oktatók aránya, addig a vidéki településeken ez az arány alig éri el a 30%-ot.

A „fától fáig” magatartás új dimenzióját nyitja meg az a program, amelyet a 2013-as tanév elején hirdetett meg a magyar tagozatokért felelős szaktanfelügyelő: a képzett pedagógusok „örökbe fogadnak” egy-egy szakképzetlen kollégát. A szaktudás, a módszertani segítség, a folyamatos konzultáció révén igyekszünk segíteni a vidéki kollégákat és velük együtt a magyar tannyelvű iskolába járókat is.

Céлом az volt, hogy egyrészt bemutassam a Temes megyei szóránymagarság oktatási problémáit, másrészt rávilágítsak olyan lehetőségekre, amelyek a túlélésre ösztönöznek. Valóban negatív képet fest a sok fogyatkozó számadat, de a számok mögött emberek vannak: tanárok és diákok, akik nap mint nap megméretettnek egyrészt amiatt, mert szórványban élnek, másrészt mert megpróbálják a lehetetlent, azaz „tovább tovább fától fáig / magad lopva / botladozva / Anyatej / Hangyatej / Ecet”.

JEGYZETEK

- 1 Itt elsősorban olyan diákokra kell gondolni, akik vegyes házasságokban nőttek fel, és otthon egyáltalán nem vagy csak kis mértékben tanultak meg magyarul beszélni. De ide tartoznak azok a tanulók is, akiknek semmilyen magyar vonatkozásuk sem volt, csak szomszédsági alapon vagy gazdasági megfontolásból írárták őket a fakultatív csoportokba.
- 2 A Temes Megyei Tanfelügyelőség 1999–2012-es kimutatásai. Adatközlő: Kiss Ferenc szaktanfelügyelő.
- 3 A temesvári Nyugati Egyetem 2009-ben indított kulturális tanulmányok szakán magyar nyelvet és kultúrát tanultak a hallgatók regionális nyelvként. Négy tanéven keresztül működött ez a program, ahol a magyar mellett környezetnyelvként tanították a németet, a szerbet és a roma nyelvet és kultúrát.

IRODALOM

ERDEI Ildikó, *Nyelvi életkor és iskolaérettség összefüggései többnyelvű környezetben szocializálódó gyerekeknél*, Iskola-kultúra, 2010/10, 17–27.

Magyar nyelv és irodalom tanterve román osztályokban tanuló diákok számára (5097/09.09.2009).

HÓDI ÉVA

NYELVMŰVELÉS ÉS SZÓRVÁNYPOLYARÁNY

Az előadásra készülve megpróbáltam utánanézni a szórvány meghatározásának, másfelől viszont annak, mit is nevezünk kenyérhéjmagyarságnak. A szórványról számos értelmezés él a köztudatban, sok szempontból meg lehet közelíteni, és se szeri, se száma azoknak a törekvéseknek, programoknak, amelyek e népcsoport megmentésére irányulnak. Mindezek alapján a szórvány mibenlétének alábbi ismérveit emelném ki.

A szórványmagyarság fogalmán általában a határon túli magyarságnak azt a rétegét értik, amely a többségi nemzethez képest egy adott településen 30%-nál kisebb arányban él. Hátrányos nyelvi-etnikai helyzete, anyanemzetétől való elszigetelődése, hiányzó intézményei miatt folyamatosan a felszámolódás veszélyének van kitéve, és önerejéből nem tudja saját etnikai értékeit megőrizni.

A kenyérhéjmagyarság szó viszont úgy ragadja meg e népcsoport lényegét, hogy ezek az emberek, mivel a nyelvi világ peremén élnek, „kicsit kemények és érdesek, mert idegen nyelvek gyűrűjében kell megővniük – mint a ropogós héj – azt a puhaságot, életet adó jó-ságot, ami a kemencében sült kenyér sajátja” (*A 2012-es év szavai*. Elhangzott 2013. június 20-án az MTA-n).

Milyenek hát a nemzetiségi sorsba szakadt emberek a nyelvi világ peremén? Összertartják az anyanyelvet, mint a kenyeret a héja, vagy éppen ellenkezőleg: egy olyan etnikai réteg, mely szétmorzsolódik, mert saját erejéből már nem képes nemzeti értékeit megőrizni? Ezek a gondolatok nem hagynak nyugodni. Majd negyven éve élek kisebbségben, Szerbiában. Korábban nem sokat tudtam a kisebbségi élet rejtelméről, nem születtem bele, fokozatosan mutatta meg arcát ez a különös világ, s azt hiszem, körülményeimből adódóan nézőpontom is más, mint aki egész életét kisebbségi sorban töltötte, vagy azoké, akik az „anyaországból” szemlélik határokon túl élő nemzettársaink életének alakulását. Engedjék meg, hogy ez alkalommal saját nézőpontomból láttassam a szórvány- vagy kenyérhéjmagyarság néhány vonatkozását.

A korábban idézett definíciótól eltérően nézetem szerint lényegét tekintve szórványban élőknek nemcsak azok értendőek, akiknek számaránya 30% alatt van egy adott településen. A nyelvi szórvány nem a lélekszámmal van összefüggésben, hanem a nyelv használatának lehetőségeivel. Ha nem használhatom anyanyelvemet teljes körűen az élet minden területén, akkor bizony nyelvi szempontból teljesen mindegy, hogy az adott településen a kisebbség számaránya hány százalékot ér el. Ha az anyanyelv használata az élet bizonyos területeire korlátozódik csupán – s ez elsősorban a privát szféra, a család, a baráti társaság –, a hivatalosság szintjén viszont az anyanyelv használata akadályokba ütközik, az anyanyelv

szempontjából ez bizony a szórványosodást jelenti. Ha az intézményekben csak a többségi nyelven lehet szót érteni, ha hivatalos iratokat csak többségi nyelven lehet benyújtani, ha a járműveken ferde szemmel néznek, netán legorombítanak, ha anyanyelvemen társalgok, ha az üzletekben nem értik a magyar szót, teljesen mindegy, mennyi a kisebbség részaránya, a szórványosodás komoly gondjával kell küzdeni.

Mit értek a szórványosodás gondján? Mindenekelőtt identitásbizonytalanságot. Az identitászavarok a nyelvhasználat korlátozott voltával vannak szoros összefüggésben. Ha nem használhatom anyanyelvemet az élet minden területén, akkor óhatatlanul úgy merül fel a kérdés, hogy anyanyelvemmel együtt énemnek egy része zárójelbe van téve, kevésbé értékes és kevésbé megbecsülendő, mint a többségi nyelv, amellyel minden körülmények között jól tudok boldogulni. Márpedig kisebbségi körülmények között az anyanyelv használata eleve korlátozott – térben mindenképp. Egyébként ebben a vonatkozásban jogi téren komoly előrelépések történtek. Léteznek magyar többségű települések, önkormányzatok, amelyeken belül teljes körű a magyar nyelv használatának lehetősége. Hivatalos iratokat, jelentéseket lehet kisebbségi nyelven benyújtani, s ezekre kisebbségi nyelven választ kapni. Szóban és írásban egyaránt lehet kisebbségi nyelven hivatalos szervekhez fordulni, felszólalni, hivatalos anyagokat megkapni. A köziratokat ezeken a területeken kisebbségi nyelven is ki kell adni, a személyneveket eredeti magyar helyesírás szerint be kell vezetni a nyilvántartásba, utcák, terek nevét magyar nyelven is ki kell írni. A beidegződött reflexek miatt azonban még mindig sokan nem mernek élni ezekkel a jogi lehetőségekkel. Nagy segítséget nyújt e téren a Magyar Nemzeti Tanács brosúrája, melynek címe *Nyelvi jogaimk Szerbiában*, s mely kiadvány igen nagy számban jutott el az érdekeltekhez, és az idén tervezi a Nemzeti Tanács e brosúra szerb nyelvű megjelentetését is. 2003 óta a helységnévtáblákon is fel kell tüntetni azoknak a településeknek a magyar nevét, amelyek területén hivatalos használatban van a magyar nyelv is. Történelmi léptékű, 360 települést érintő tett volt ez, melynek jelentőségét talán még most sem sikerült igazán felfogni.

A szórványosodás folyamata azonban úgy tűnik, nem áll meg. Falvak, kisvárosok néptelenednek el, nincs olyan hét, hogy néhány család ne költözzön külföldre, boldogulását ott keresve távol szülőhelyétől, kultúrájáról, anyanyelvétől. Az önfeladás megállíthatatlanul halad, a kisebbség népességszámának és arányainak csökkenését vonva maga után, és akkor még nem szóltunk a helyben történő szórványosodásról: az asszimiláció következményeinek nyilvánvaló jegyeiről.

Az elmúlt évtizedek statisztikai mutatói, a demográfiai mozgások és tudati változások alapján feltételezhető, hogy a szórványosodást és következményeit jelenlegi lehetőségeinkkel megállítani – vagy éppen visszafordítani – nem tudjuk. Amit megtehetünk, és meg is akarunk tenni az, hogy a folyamatot lelassítsuk. Nem elhanyagolható jelentőségű lépés ez sem – talán addig is időt nyerünk, amíg hatékonyabb eszközök nem állnak rendelkezésünkre. Azok az eszközök, lépések, cselekvési programok és főleg lehetőségek, amelyek jelenleg rendelkezésünkre állnak, tagadhatatlanul kevésnek bizonyulnak a szórványosodás jelentette probléma nagyságát illetően.

Nézzük át nagy vonalakban, inkább csak megemlítve, melyek azok a jelenlegi lehetőségek, amelyek a szórványosodás ellen hatnak? Noha a probléma komplex jellegű, és egyes vonatkozásai nem választhatók el egymástól, a jelenlegi konferencia tárgyköre szerint a nyelvi szórványosodás gondjával, jelenségével szeretnék foglalkozni, és azokkal a szűkös lehetőségekkel, amelyek ennek megállítása érdekében hatnak.

Ebből a szempontból a szórványosodás egyik legszembetűnőbb jele az anyanyelv használati körének szűkülése, az anyanyelv leértékelődése, a többségi nyelv felértékelődése, keveréknyelv használata.

Kiindulásképp mindjárt a jogi lehetőségeket kell megemlítenünk, amelyek szabályozzák a kisebbségi nyelvek használati körét, s mint korábban említettem, a Magyar Nemzeti Tanács tevékenysége révén komoly erőfeszítések történtek, hogy ezek a már létező és fáradságos munkával elért hivatalos lehetőségek eljussanak az emberek tudatáig, és ne legyenek kihasználatlanok. Ebbe a fogalomkörbe tartoznak bele a meglévő magyar nyelvű óvodai és iskolai osztályok (melyek a fogyó népességszámból adódóan drasztikusan csökkenő gyermeklétszámot mutatnak), a Magyar Tanszék, a Magyar Nyelvű Tanítóképző Kar, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, a magyar nyelvű színházak, újságok, folyóiratok, könyvkiadás, továbbá mindazok a hivatalosan, államilag fenntartott intézmények (pl. könyvtárak), amelyekben magyar nyelvű tevékenység is zajlik. Ez alkalommal nincs rá mód, hogy részletesen kifejtsem: a hivatalos, államilag finanszírozott intézetek működésének milyen gyenge pontjai vannak a nemzeti identitás megtartása szempontjából, legfeljebb csak egy-két vonatkozásban utalnék rá. Vegyük pl. az iskolákat. A magyar nyelvű oktatás és a magyar szellemiség két különböző fogalom. Ezt az eddigiek során tudatosítani se nagyon sikerült, annyira beleveszünk a tantervek „anyanyelvűsítésének” kérdéseibe. Az egységes, hivatalos, államilag meghatározott tantervek szerint működő iskolákban érthető módon a szellemiség is egységes, függetlenül attól, milyen az oktatás nyelve. Csak utalni szeretnék arra, hogy a tehetséggondozó iskolákban sem sikerült olyan tagozatokat létrehozni, amelyekben a magyar szellemiség szóhoz jutna, csak természettudományi és nyelvi tagozatok, sporttagozatok, képzőművészeti osztályok megnyitására volt lehetőség.

Ilyen körülmények között a szórványosodás feltartóztatásának tekintetében a civil szervezések nagy feladat hárul – talán túl nagy is a feladat a probléma súlyához képest. Jelen esetben a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesületről és az általa szervezett Szarvas Gábor nyelvművelő napokról szeretnék szólni, s ezek tevékenységéről és jelentőségéről a szórványosodás elleni küzdelemben.

A Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület idén ünnepli megalakulásának 20. évfordulóját. Az utóbbi két évtizedben a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület nevéhez fűződik a Szarvas Gábor nyelvművelő napok megszervezése, de maga a rendezvény immár 43 éves múltra tekinthet vissza. A nyelvművelő napokat 1970-ben szervezték meg először. Méltán tekinthetjük tehát a vajdasági magyarság egyik legnagyobb múltú rendezvényének.

A nyelvművelő napok 43 éves történetét áttekintve igen nagy változásoknak lehettünk tanúi. Lényeges különbség van a rendezvény első és második húsz éve között. A rendez-

vény a 70-es években tömeges, látványos manifesztációnak indult, de már 1976-ban jelentkeztek az első problémák, majd 1981-ben az egész programot letiltották. A 80-as években kérdésessé vált, fennmarad-e a rendezvény egyáltalán.

Az 1990-es évek elején azonban a rendezvény visszakerült Adára, s ebben a megváltozott társadalmi-politikai viszonyoknak is nagy szerepük volt. 1993-tól a Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület vállalta fel a nyelvművelő napok szervezését, méghozzá az előző gyakorlattól eltérően következetesen ragaszkodva ahhoz, hogy a nyelvművelés folyamatossága érdekében a rendezvényt évente megszervezzék. Nagyon örülünk, hogy a '90-es évek elejétől a legnehezebb körülmények közepette is minden évben sikerült megszervezni a nyelvművelő napokat.

Ami a rendezvény tartalmi változásait illeti, az utóbbi húsz évben bővítettük ki a programsorozatot a középiskolások számára szervezett beszédművészeti vetélkedővel, valamint községi szinten az általános iskola negyedik osztályos tanulói számára szervezett nyelvi játékkal. Nyelvi pályázatainkat is szeretném megemlíteni, amelyet minden évben kiírunk az általános iskolák, a középiskolák tanulói számára, valamint a felnőtt pályázók számára is. A tudományos tanácskozások arculatának változására is szeretném felhívni a figyelmet. A korábbi évek gyakorlatától eltérően a tudományos tanácskozásokon nem annyira a konkrét nyelvi vétségek feltárása és az ezek elleni harc kerül előtérbe, hanem ennél sokkal általánosabb nyelvi kérdésekkel foglalkozunk, amelyek megközelítése és feltárása nemcsak a nyelvtudomány, hanem olykor más tudományok, pl. pszichológia, jogtudomány, történettudomány stb. segítségével válik lehetővé. Példaként hadd említsem meg az ideai tanácskozást, melynek témája a gondolkodás és a nyelv volt. E témák nemcsak a nyelvi kérdések iránt fogékony hallgatósághoz szólnak, de más érdeklődésű hallgatóságot is megszólítanak.

Egyesületünk tevékenységének köszönhetően a Szarvas Gábor nyelvművelő napok egyike lett a vajdasági „nagyrendezvényeknek”, melyek jelentősége nemcsak közvetlen környezetünkben, nemcsak Vajdaságban, de határon túl is számottevő. Úgy érzem, hogy tevékenységünkkel az anyanyelvhasználat fontosságának tudatát sikerült erősíteni a kisebbségi körülmények között élő vajdasági magyarok körében. És itt nem csupán a helyes nyelvhasználatról van szó, hanem az anyanyelv mint érték, az anyanyelv mint a nemzeti kultúra hordozója szemléletének megerősödéséről is. Ami a konkrét eredményeket illeti, nagyon fontosnak tartjuk 22 kiadványunkat, melyekben az aktuális évi Szarvas-napok írásos dokumentumait tesszük közzé.

A nyelvművelő munka szempontjából a folyamatosság mellett igen nagy szerepe van a minél fiatalabb korban elkezdett és minél több embert érintő mozgalmaknak. Ezért hirdetjük meg minden évben a nyelvi vetélkedőket a különböző fiatal korosztályok számára. Szerencsés ez, ha a fiatalabb korosztályoknál játékos formában történik, hiszen így a nyelvben rejlő lehetőségek, a nyelv szépsége és gazdagsága nem számonkérészerűen, de magával ragadó játékos, élvezetes módon kelti fel a fiatalok figyelmét. A középiskolások fiatalok önként választott szövegeikkel már önmaguk is törekszenek a helyes, választékos

beszéd bemutatására. Felsorolásszerűen hadd említsem meg, hogy az idei, október 10–12. között tartott diákvetélkedőinken mely vajdasági településekről jöttek versenyezni felkészítő tanáraik kíséretében a diákok: Felsőhegy, Tiszakálmánfalva (Budisava), Csantavér, Ada, Magyarkanizsa, Magyarcsérnye, Óbecse, Mohol, Szabadka, Üményháza, Temerin, Topolya, Zentagunaras, Zenta, Padé, Újvidék, Csóka. A versenyeken részt vett két magyarországi testvértelepülés: Budakalász és Budapest XI. kerületének képviselőjében két-két versenyző is. Reprezentatív felsorolás és részvételi arány, különösen akkor, ha számításba vesszük, hogy egy-egy nagyobb település több iskolával is részt vett a vetélkedőkön.

Befejezésül csak egy gondolatot szeretnék felvillantani abból a szempontból, hogyan lehetne hatékonyabbá tenni az anyanyelv ügyéért való fáradozást. Én a nyelvművelés intézményesítésében látom ennek egyik lehetőségét. Hosszú évek óta fáradozom egy nyelvi intézet vagy nyelvi iroda felállítása ügyében, mely professzionálissá tenné az anyanyelvvé való foglakozást. Erre nézetem szerint igen nagy szükség mutatkozik, többek között a környezetünkben felmerülő konkrét nyelvi kérdések gyors és hatékony megoldása miatt. Ez az intézet szervezen illeszkedne azoknak a magyar szellemiségű intézményeknek a rendszerébe, amelyek kiépítése a kisebbség megmaradása és jövője szempontjából megkerülhetetlen.

PUSZTAY JÁNOS

A FINNUGOR SZÓRVÁNYOK PÉLDÁJA

1. Terminológiai kérdések

A diaszpóra eredeti jelentése: szétszór(ód)ás, főleg a zsidók szétszóródása a babiloni száműzetéstől kezdve a világ minden tájára. Vallási (elsősorban protestáns) nyelvhasználatban a *szórvány* szinonimája. Jelentheti azonban a nép (etnikai közösség) azon részét is, amelyik keletkezésének helyén, az ún. történelmi hazán kívül él. A „történelmi haza” fogalom azonban nem egyértelmű, mert a közigazgatási határok átrajzolása miatt az eredeti etnikai haza részei más-más közigazgatási területhez sorolódhatnak, s lakói így diaszpórába kerülhetnek. Ezért a diaszpóra meghatározásakor figyelembe kell venni a történelmi tényeket is (KUSZJABAEV 2005: 21). A diaszpóra rokon fogalma a *nyelvsziget*, mely azt jelenti, hogy egy adott régióban egy nyelv elterjedésének határain belül egy másik nyelvet beszélnek (VOIGT 2011: 111).

Írásomban az etnikai hazán (köztársaság, nemzeti körzet) kívül élő oroszországi finnugor népek helyzetét vizsgálom, függetlenül azok tömbszerű vagy szórvány letelepedéséről. Értelemszerűen nem esik szó az észtr, a finn és a magyar diaszpóráról és szórványról.

2. Az oroszországi finnugor népek közigazgatási helyzete

A viszonylag nagy lélekszámú, több mint százezer fővel rendelkező finnugor népek közül a mordvinok (erzák és moksák), a marik, a komik és az udmurtok (tag)köztársaságokban élnek. A valamivel százezer fő alatti karjalaiak szintén egy (tag)köztársaság névadói, ám a kevéssel százezer fő fölötti komi-permjákok 2005-ig autonóm (nemzetiségi) körzetben alkották – a finnugor népek közül egyetlenként – a róluk elnevezett terület lakosságának többségét (2002-ben 59%-át). 2005-től azonban összeolvasztották a területet az egykori Perm megyével, így módon létrehozva az orosz többségű Permi tájat (Пермский край), amelyen belül a komi-permjákok létszáma már csupán 4%-ot tesz ki. A finnugor népek az etnikai hazájukban is kisebbségben élnek. A (tag)köztársasági státusz azonban biztosít bizonyos autonómiát: a föderális törvénykezéssel összhangban kialakíthatják nyelv-, oktatási és kultúrpolitikájukat.

Az autonóm körzetben élő tituláris népek (esetünkben a manysik és a hantik, valamint a szamojédok közül a nyenyecsek) a tagköztársaságinál kevesebb autonómiát élveznek (pl. nem rendelkeznek az anyanyelvet védő nyelvtörvénnyel).

A többi finnugor (pl. a balti finnekhez tartozó vepszék) és szamojéd nép helyi – községi és/vagy járási – politikai képvisellel rendelkezik.

3. A diaszpóralét okai és következményei

3.1. A diaszpóralét kialakulásának okai

Az oroszországi példák alapján három okot különböztethetünk meg:

- a) széttelepülés,
- b) betelepülés – betelepítés,
- c) a politikai/közigazgatási határok megváltozása.

A mordvinok mintegy háromnegyed része, a marik fele, az udmurtok és a komi-permjákok 30-40%-a él az etnikai hazán kívül. Közülük a mordvinok sehol nem alkotnak jelentős létszámot kitevő tömböket (LALLUKKA 2004: 556, PUSZTAY 2006: 179).

3.1.1. Udmurtok

Udmurtok élnek a Marij Elben, Tatarsztanban, Baskíriában, Perm megyében, Kirov megyében (KULIKOV 2005: 14). A mai Perm megyébe a 16. században települtek be az első udmurtok (CSAGIN 2005: 53). A tatárföldi udmurtok a 17. század végén, a 18. század elején kerültek új hazájukba (ATAMANOV 2005: 124).

3.1.2. Mordvinok

Baskíriában az első mordvin betelepülők a 17. század második felében jelentek meg, és szórt (diszperz) módon települtek le (SCSERBAKOV 2005: 128). A 18. század utolsó negyedéig a mordvin bevándorlók önként váltak ki az etnikai mordvin területekről. A 19. század második felére kialakultak a mordvin betelepülők alapvető areái: Délnyugat-Baskíria, központi terület, Északkelet-Baskíria (SCSERBAKOV 2005: 129).

3.1.3. Marik

A marik mintegy egyharmada a 18. század utolsó harmadában az erőszakos pravoszláv hitre térítés elől vándorolt ki Baskíriába.

Érdekes adalékkal szolgál a legújabb (2009-es) kazahsztáni népszámlálás. Kazahsztán 16 009 597 lakosából – a 125 nemzet és nemzetiség között – 21 575 fő tartozik valamely finnugor néphez: 8 013 mordvin, 5 824 udmurt, 4 416 mari, 986 észti, 561 komi-permják, 518 karjalai, 429 hanti, 373 finn, 357 magyar, 49 lív, 32 manysi, 15 komi, 1 vepsze, 1 izzór (KOSMAN 2013: 34).

3.2. A diaszpóralét negatívumai

A diaszpóralét alapvetően hátrányos helyzetet jelent, „hiszen a nemzeti nyelv és kultúra művelése, az ezeket támogató intézményi háttér kialakítása nehezebb, mint a szülőföldön”

(PUSZTAY 2006: 179), azaz sérülnek az etnikai hazában – legalább elvben – biztosított jogok. Pozitív kivételként említendő a jelentős mari, mordvin és udmurt kisebbséggel rendelkező Baskíria, ahol a több mint 3300 közoktatási intézmény közül 1400 fölött van a nemzetiségi iskolák száma, s amelyek számára a pedagógusokat baskíriai felsőoktatási intézményekben képzik (PUSZTAY 2006: 179).

3.2.1. Csökkenő létszámok

Kazahsztánban 1989–2009 között a finnugor népek összlétszáma egyharmadára csökkent (KOSMAN 2013: 34).

Az udmurtok létszáma Udmurtiában 1979–1989 között 11 ezerrel, a diaszpórában 17 ezerrel nőtt (HRISZTOLJUBOVA 2005: 217). A rákövetkező időszakban népességfogyás tapasztalható.

1989-ben 22 955 udmurt élt Kirov megyében, 2002-ben 17 952 (78,2%) (NOZDRACSEV 2005: 37).

1989-ben 23 700, 2002-ben 22 625 udmurt élt Baskíriában (95,5%) (PUSKAREVA 2005: 43). A fogyás lassabb, mint Kirov megyében.

2002-ben Perm megyében az udmurtok száma 26 300, 1989 óta 24,7%-kal csökkent (CSAGIN 2005: 53).

A diaszpórában élő mordvinok létszáma mindenütt jelentős mértékben csökkent 1989–2002 között (PUSZTAY 2006: 181).

Baskíriában a 20. század közepéig a mordvinok száma nőtt, a második világháborút követően csökkent. Számuk 1989-ben 31 900 volt, 2002-ben már csak 26 000 (SCSERBAKOV 2005: 129).

3.2.2. Az etnikai tudat

„A diaszpórában élő kisebbségek nemzeti/etnikai öntudata gyakran erősebb a saját közösségben élőknél [sic!]” (PUSZTAY 2006: 179). Megmaradása a finnugor népek körében a létszámtól és a település jellegétől, etnikai összetételétől függ.

A baskíriai mari és udmurtok egyik jellemző vonása az erős etnikai öntudat. Anyanyelvüket és ősi kultúrájukat nagyobb arányban őrzik meg, mint az anyaközösségekben élők (PUSZTAY 2006: 179, JARMINGINA – *kézirat*, LALLUKKA 2004: 559).

3.2.2.1. Udmurtok a diaszpórában

Az udmurtok nem veszítették el nemzeti öntudatukat, identitásukat; gyermekeiket a nemzeti hagyományok alapján nevelik (KULIKOV 2005: 14).

A baskíriai udmurtok „igazi, tiszta udmurtok”-nak vallják magukat, mivel őrzik ősi hitvilágukat, ellentétben az udmurtiai udmurtokkal, akiknek túlnyomó részét erőszakkal térítették meg (PUSKAREVA 2005: 45).

A tatár földi udmurtok jól megőrizték nyelvüket, etnikulturális sajátosságait (ATAMANOV 2005: 124).

A Perm megyei udmurtok identitása gyenge: elsősorban Oroszország állampolgárainak és Perm megye lakóinak tartják magukat (CSAGIN 2005: 55), de a megkérdezettek több mint 60%-a büszke arra, hogy udmurt (CSAGIN 2005: 56). Az anyák 89,2%-a, az apák 82,5%-a vallotta magát udmurnak.

3.2.2.2. Mordvinok a diaszpórában

Az urbanizáció magas foka, a lakosság szétszórt letelepedése, a vegyes házasságok, a saját nyelv elvesztése és a lakosság előregedése az etnikai öntudat entrópiáját segítette elő, az oroszok általi asszimilációt, a saját etnicitás elvesztését (SCSERBAKOV 2005: 129). A gyerekek nemzetisége a homogén mordvin családokban is eltérhet a szülőkétől (erzák körében: 10%-ban, moksák körében: 25%-ban) (SCSERBAKOV 2005: 132).

A baskíriai erzák a mordvinokkal azonosítják magukat („mi erzák, azaz mordvinok vagyunk, ők meg moksák”). A moksák az erzákat mordvinoknak tartják, magukat moksának. A nyelv az etnicitás hordozója, ennek alapján különböztetik meg magukat az erzák és a moksák (SCSERBAKOV 2005: 135).

Az erzák és a moksák etnikai öntudata teljesen vagy részben eltűnik. Többségük nem akarja tanulni nemzetiségének nyelvét, történelmét, kultúráját, nem akarja felvenni a mordvin állampolgárságot (a jelenlegi mellett). 37%-uk a hozzájuk legközelebbi népnek az oroszot tartja, a marit 22,7%-uk (SCSERBAKOV 2005: 136).

3.2.3. Az anyanyelvhez való viszony és az anyanyelv ismerete

3.2.3.1. Udmurtok

A Perm megyei udmurtok anyanyelveként 6,6% adta meg az udmurtot, oroszul 97,5%-uk bírja teljességgel (ír, olvas, beszél). Az udmurt nyelvet 40%-uk teljességgel bírja (ír, olvas, beszél), 15%-uk érti, de nem beszél, 6,7%-uk beszél, de nem ír, 6,7%-uk olvas, beszél, de nem ír, 3,3%-uk rosszul beszél, 28,3%-a nem válaszolt (CSAGIN 2005: 56).

A Marij Elben élő udmurtok előnyben részesítik az etnikailag homogén házasságot. Az etnikailag vegyes családokban a nyelv és a hagyományok továbbadása nehezebb. A viszonylag gyakori udmurt–mari házasságok esetében az adott település többségi nyelve lesz a közös nyelv (POZGYEJEV 2005: 223). Egyéb vegyes házasságokban a házastársak közös nyelve többnyire az orosz, a gyerekek is az oroszot sajátítják el. Ezek a családok könnyebben eloroszosodnak.

Marij Elben az udmurt többségű falvakban többnyire udmurtul beszélnek egymás között. Az idősebb udmurtok többnyelvűek (udmurt mellett mari, tatár, orosz), a fiatalok inkább már csak oroszul beszélnek (POZGYEJEV 2005: 225).

3.2.3.2. Mordvinok

A baskíriai mordvinok közül az erzák 80,4%-ának, a moksák 78,8%-ának az etnosz nyelve az anyanyelve. (Aki nem tartotta magát erzának vagy moksának, az oroszra mondta anyanyelvének) (SCSERBAKOV 2005: 132). Az erza férfiak 69,3%-a, az erza nők 63,4%-a az erzát, a moksa férfiak 26,1%-a, a moksa nők 24,4%-a a moksát tartotta anyanyelvének (SCSERBAKOV 2005: 133).

A baskíriai mordvinok nyelvtudása:

erza	moksa
– 21,6%: beszél, olvas, ír	– 17,6%: beszél, olvas, ír
– 22,2%: beszél, olvas	– 20%: beszél és olvas
– 45,2%: csak beszél	– 50,5%: beszél
– 1%: nem tud erzául	

(A többiek más nyelvet neveztek meg.)

Otthoni anyanyelvhasználatuk: az erzák esetében 76,3%, a moksák körében: 70,5% (SCSERBAKOV 2005: 133). Scserebakov szerint 1989-hez képest emelkedett az anyanyelvet vállalók száma (SCSERBAKOV 2005: 134).

Ugyanakkor a baskíriai mordvinok szinte teljesen elvesztették hagyományos kultúrájukat. Népviseletet az 1940-50-es évektől nem hordanak. Egyedül a hagyományos ételek maradtak fenn, népszokások csak falun őrződtek meg (SCSERBAKOV 2005: 135). (Ez azért érdekes, mert általában inkább a kultúra bizonyos jelenségei maradnak meg és a nyelv tűnik el.)

A Kazahsztánban élő finnugor népek anyanyelvtudása ill. -vállalása:

- manysi 43,8%,
- magyar 28,9%,
- mari 23,3%,
- udmurt 18,3%,
- mordvin 16,4%.

Érdekes a lívekre vonatkozó adat. A 49 lív 16,3%-a (azaz 8 fő) vallotta a lívet anyanyelvének (KOSMAN 2013), miközben a hivatalos – pl. UNESCO – adatok szerint a lív már kihalt nyelv, s Lívföldön sincs ennyi lívül beszélő.

3.2.4. Az anyanyelv oktatása és az anyanyelven való oktatás helyzete

Anyanyelven való oktatás az etnikai hazában is csak az első osztályokban folyik, ha egyáltalán. A diaszpórában sem jobb a helyzet, kivéve Baskíriát. Általános jelenség azonban, hogy nincsenek az anyanyelv oktatásához szükséges módszertani segédletek.

3.2.4.1. Udmurtok

Kirov megyében egyetlen iskolában sem tanítják az udmurt nyelvet – ebben a megyében csökkent az udmurtok létszáma (HRISZTOLJUBOVA 2005: 217).

Baskíriában a 2003/2004-es tanévben 23 iskolában lehetett anyanyelven tanulni, ezt az udmurt iskolások 10,7%-a (372 fő) használta ki, 35 iskolában lehetett udmurt nyelvet tanulni, és az udmurt iskolások 24,7%-a (2178) élt ezzel a lehetőséggel (PUSKAREVA 2005: 44).

Marij Elben az udmurt szülők támogatják, hogy az óvodában udmurtul foglalkozzanak a gyermekekkel, de csak heti két órában vannak foglalkozások, mert nincsenek módszertani segédletek, könyvek. Az iskolában lehet udmurt nyelvet és környezetismeretet tanulni. Ennek ellenére évről évre romlik a gyerekek udmurtnyelv-ismerete, nehezen értik az irodalmi nyelvet (POZGYEJEV 2005: 223–224).

3.2.4.2. Mordvinok

„1957-ben a mordvin diaszpóra iskoláiban áttértek az orosz nyelvű oktatásra [...] Az anyanyelvű oktatás megszűntével számos mordvin falu eloroszosodott” (JERMUSKIN 2003: 23, PUSZTAY 2006: 182).

Baskíriában az anyanyelvű oktatás megszűntével a diaszpórában számos mordvin falu eloroszosodott. A baskíriai mordvinok körében az orosz a munkahely és a tanulás nyelve. A többség a gyermekét orosz nyelvű iskolába íratja (SCSERBAKOV 2005: 133).

Baskíriában a 2003/2004-es tanévben egyetlen mordvin iskola sem volt, tatár viszont 455, mari 120, csuvas 32, udmurt 22 (MOSZIN 2005: 22). A baskíriai Oktatási Minisztérium szerint viszont nő az erza nyelvet tanító iskolák és az erza nyelvet tanulók száma (PUSZTAY 2006: 183).

3.2.5. A kultúra helyzete

Több helyütt is létrehozták a nemzeti kulturális központokat. A soknemzetiségű Kirov megyében sikeresen működik az udmurt, a tatár, a mari és a komi-permják nemzeti kulturális központ (NOZDRACSEV 2005: 36). Baskíriában 1996 óta tevékenykedik a baskíriai udmurtok nemzeti-kulturális központja, amelynek könyvtárában hozzá lehet jutni udmurt nyelvű könyvekhez és sajtótermékekhez.

Azonban általános tapasztalat, hogy kevés a könyvtárakban például az udmurt könyv, nincs pénz előfizetni udmurt újságokra (POZGYEJEV 2005: 224), nincs elegendő tankönyv és szép-irodalom, udmurt–orosz és orosz–udmurt társalgási könyv (HRISZTOLJUBOVA 2005: 216).

A diaszpórát nem érik el az etnikai haza rádió- és tv-adásai, ezért állandóan felmerülő kérés, hogy művészeti együttesek gyakrabban látogassanak el az etnikai hazán kívül élő közösségekhez. Erre annál is inkább szükség van, mert csökken a nemzeti-kulturális rendezvények iránt az érdeklődés. Például a Perm megyei udmurtok 26,7%-a mutat erős érdeklődést a nemzeti-kulturális rendezvények iránt, közel ugyanennyiüknél (25,8%) lan- kad az érdeklődés (CSAGIN 2005: 57).

3.2.6. Kapcsolat az etnikai hazával

„Általános tapasztalat, hogy a diaszpóra igényli az anyaköztársaság figyelmét és támogatását. Szükségük van tankönyvekre, szépirodalmi művekre, újságokra és folyóiratokra” (PUSZTAY 2006: 179).

Udmurtia – egy megállapodás alapján – támogatja a Kirov megyei udmurtok körében folytatott oktatási és kulturális tevékenységet (nemzeti nyelvű tankönyvekkel, tanárok biztosításával az udmurt nyelvű osztályok számára, kulturális programokkal stb.) (NOZDRACSEV 2005: 37).

Azonban nem minden köztársaság fordít kellő figyelmet a diaszpórára, amint azt a Mordvin Köztársaság esetében is tapasztalhatjuk. A mordvinok kétharmada él a köztársaság határain kívül, akik nem jutnak hozzá a mordvin nyelvű televízióhoz és rádióhoz, nehezen férnek hozzá mordvin nyelvű sajtótermékekhez (JERMUSKIN 2003: 26, Pusztay 2006: 184).

Pozitív példaként újfent Baskíria említhető. A baskírok 40%-a él Baskírián kívül. A Baskírián kívüli területek baskír nyelvet és irodalmat tanító pedagógusai számára évente rendeznek versenyt, hogy kiválasszák a legjobb pedagógusokat, emeljék presztízsüket és ezzel a nyelv presztízsét is. Nyelvi-irodalmi versenyeket szerveznek a diákok számára is. A határon túliakat igyekeznek ellátni tankönyvekkel – rendelés alapján (KUSZJABAJEV 2005: 24–25).

3.2.7. Az asszimilálódás okai

Amint erről fentebb (3.2.2.) már szó esett, az asszimilálódás a diaszpórában erőteljesebben nyilvánul meg, mint az etnikai hazában, holott ott sem elhanyagolható mértékű. A jelenség okai:

- a) az urbanizáció magas foka,
- b) a lakosság szétszórótt letelepedése,
- c) vegyes házasságok,
- d) a lakosság elöregedése.

3.2.8. A fiatalok viszonyulása

Ebben a helyzetben kulcskérdés, hogyan viszonyulnak a fiatalok szüleik, nagyszüleik nyelvéhez, kultúrájához. A kép nem biztató. Általánosnak mondható, amit Scserbakov a baskíriai mordvinokról megállapít: a fiatalok körében az első nyelv az orosz, s minél fiatalabb korosztályról van szó, annál inkább (10–19 éves: 67,1%; 20–29 éves: 58,2%) (SCSERBAKOV 2005: 132).

Bár a Karjalai Köztársaság vonzereje elég erős (PUSZTAY 2006: 180), a többi finnugor nép esetében ez nem mondható el. Például a diaszpóra mari fiatalága nem a Mari Köztársaságba megy tanulni vagy élni, hanem a jobb megélhetést biztosító városokba, s ezáltal elveszíti kulturális kötelekeit (PUSZTAY 2006: 188).

4. A jövőkép

„Az anyanyelv és a nemzeti kultúra, de magának a nemzeti kisebbségnek a megőrzése is nagy mértékben függ a gazdasági körülményektől. A fiatalság, amennyiben nem találja meg számítását faluhelyen, beköltözik a városba, az otthon maradók nem vállalják a családalapítás gondját” (POZGYEJEV 2003: 72, PUSZTAY 2006: 179). Ez óhatatlanul felgyorsítja az asszimilációs folyamatot, mivel a városban nem az anyanyelven, hanem oroszul alakulnak a kapcsolatok (HAKIMOV 2005: 87). Ugyanakkor „kedvező gazdasági körülmények között a kisebbségek körében is megfigyelhető a lakosság számának növekedése” (PUSZTAY 2006: 180).

A kis létszámú népek és nyelvük/kultúrájuk jövőképe: az asszimiláció. Még inkább érvényes ez a diaszpórában élőkre. A szórvány – legalábbis az oroszországi finnugor népek példája alapján – nem tud fennmaradni. Esély csak akkor van, ha többen élnek, ha a befogadó nép kedvező politikai környezetet biztosít, s ha maga a diaszpórában élő nép is meg akarja őrizni nyelvét, kultúráját és identitását.

IRODALOM

- АТАМАНОВ, М. Г., *Бавлинская группа южных удмуртов: проблемы заселения = Диаспоры Урало-Поволжья*, Izsevszk, 2005, 124–128.
- CSAGIN, G. H., *Чувство родины, личностная и социальная идентичность удмуртов Пермского Прикамья = Диаспоры Урало-Поволжья*. Izsevszk, 2005, 53–59.
- НАКИМОВ, Е. Р., *Особенности адаптации молодежи из удмуртских деревень в крупном городе = Диаспоры Урало-Поволжья*, Izsevszk, 2005, 87–90.
- HRISZTOLJUBOVA, В. Е., *Удмуртская диаспора в отражении удмуртской прессы в конце XX. в = Диаспоры Урало-Поволжья*, Izsevszk, 2005, 215–220.
- JARMINGINA, A. (kézirat). *Этническая ситуация в Республике Башкортостан*.
- JERMUSKIN, G. I., *К проблеме изучения и функционирования мордовских языков за пределами Республики Мордовия = Проблемы и перспективы развития восточных финно-угорских языков*, Szaranszk, 2003, 22–28.
- KOSMAN, T. V., *Финно-угорские народы в Казахстане: по материалам национальной переписи населения 2009 года*, Финно-угорский мир 2013/2:34, Szaranszk.
- KULIKOV, K. I., *К вопросу о «старых» и «новых» диаспорах = Диаспоры Урало-Поволжья*, Izsevszk, 2005, 14–16.
- KUSZJABAJEV, В. R., *Государственная национальная политика Республики Башкортостан по отношению к национальным диаспорам = Диаспоры Урало-Поволжья*, Izsevszk, 2005, 20–25.
- LALLUKKA, SEPPO, *Финно-угорская дисперсия и региональная диаспоризация на примере восточных марийцев = Формирование, историческое взаимодействие и культурные связи финно-угорских народов*, Joskar-Ola, 2004, 555–559.
- MOSZIN, M. V., *Национальное самосознание мордовского (мокианского и эрзянского) народа: настоящее и будущее = Материалы докладов съезда мордовского (мокианского и эрзянского) народа 22-25 ноября 2004 года*, Szaranszk, 2005, 10–28.
- NOZDRACSEV, V. V., *Межрегиональное сотрудничество и диаспоры = Диаспоры Урало-Поволжья*, Izsevszk, 2005, 35–38.
- POZGYEJEV, I. L., *Об этнической социализации удмуртов в Марий Эл = Диаспоры Урало-Поволжья*, Izsevszk, 2005, 221–226.
- PUSKAREVA, T. A., *Удмурты Башкортостана = Диаспоры Урало-Поволжья*, Izsevszk, 2005, 43–45.
- PUSZTAY János, *Nyelvél hal a nemzet*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006 (A Magyarorsággutatás Könyvtára, 28).
- SCSERBAKOV, A. Sz., *Мордовское население Башкирского Приуралья: особенности современных этнокультурных процессов = Диаспоры Урало-Поволжья*, Izsevszk, 2005, 128–136.
- VOIGT, Vilmos, *Zum Begriff und zum Schutz der Sprachinsel und der Inselkultur = The minorities at the turn of Millennium / Kulturen der Nationalitäten an der Jahrtausendwende / A nemzetiségi kultúrák az ezredfordulón*, Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2011, 111–127.

BALÁZS GÉZA

ÖSSZEOMLÁS ELŐTT...

A nyelvvesztés szinterei és fokozatai

Egy titokzatos rom bűvöli el Shelley-t, aki érzéseit az *Ozymandiás* című versében fogalmazza meg (Tóth Árpád fordítása):

Egy messzi vándor jött, ki ős romok
felől regélt: A pusztán szörnyű két
nagy csonka láb áll. Arrább lágy homok
lep egy kőarcot. Homloka setét.
A vont ajak vén parancsszóktól konok,
s vad szenvedélye még kivésve ég
a hús kövön...

Arany János *Őszel* című versében egy kihalt nép utolsó énekesét szólítja meg:

Jer, Osszián,
A holtakat miért vered fel?
Nincs többé Caledonián
Nép, kit te felgyujts énekeddel.

Összeomlás, önsorsrontás, halmozás

A szórványosodás (vagy ahogy Hódi Sándor még érzékletesebben nevezi), a „szivacsosodás”, a nyelvvesztés és a társadalmak élete szorosan összefügg. A nyelvek felívelése, elterjedése és visszaszorulása párhuzamot mutat a társadalmak felívelésével és visszaszorulásával. DIAMOND (2007) a következő öt okot véli a társadalmak összeomlásában:

- a) ökológiai problémák, a források kimerítése (iskolapéldája a Húsvét-sziget),
- b) éghajlatváltozás,
- c) ellenséges szomszédok,
- d) a barátságos szomszédok csökkenése,
- e) a társadalmi válaszok elégtelensége.

Jared könyve *Összeomlás (Collapse)* címmel jelent meg, de talán még pontosabb lenne az „önsorsrontás” cím.

S vajon miért nincsenek hatásos társadalmi válaszok az összeomlás elkerülésére? Ennek négy oka van: először is a problémák nehezen vehetők észre, másodszor lehet, hogy észreveszik a problémát, de tétlenkednek, azután ok lehet az előrelátás hiánya (a straté-

gák hajlamosak hadseregüket az előző háborúra felkészíteni, főleg, ha győztek), valamint gyakori, hogy irracionális cselekvésekbe menekülnek. Ennek egyik jellemzője az általam „halmozásnak” nevezett jelenség, például valamilyen „fölösleges” cselekvés túlzásba vitele: népviselet (divat) túlzott kivirágzása, pazarló-tobzódó (nép)szokás vagy éppen irracionális mennyiségben építmények halmozása (piramisok, templomok, sztúpák; de későbbi korok jellemző „túlhajszoaltságra” utaló épületeit is sorolhatnánk). A történelem több tucat példát mutat a múlt öngyilkos társadalmaira.

Az összeomlott társadalmak egyik kiáltó emléke a Húsvét-sziget. De a Csendes-óceánban, például Mikronéziában még további, korábban magas fejlettséget elért, majd összeomlott, elfeledett társadalmakról tudunk (Nan Madol csaknem száz mesterséges szigete palotákkal, épületekkel, Tinian szigetén Taga király oszlopcsarnokos palotái – mindkettő egy halott, rejtélyes kultúra emléke). S amikor a maja városok (Guatemala, Mexikó) vagy angkori városállamok (Kambodzsa) titkait kutatjuk, óhatatlanul eszünkbe jut, hogy vajon néhány évszázad múlva a mi öröknek hitt kultúránk nem jut-e ugyanarra a sorsra. Nem kell messzire mennünk, csak az egykor dicsőséges Római Birodalom jórészt széthordott, illetve Pannóniában lábunk alatt lévő emlékeire kell gondolnunk. A fölösleges halmozás mai iskolapéldáját mutatják fel például a hirtelen meggazdagodott „olajországok”. Dubajban sétálva folyamatosan érezzük, hogy itt valami nincs rendben, s mintha érzéketlenek lennének a történelmi tapasztalatok iránt.

Összeomló nyelvek

Az összeomló társadalmak értelemszerűen magukkal rántják a nyelveket is. A Római Birodalom egy korabeli csaknem világnyelvet rántott magával: a latint. A latin lingua franca volt az egész Mediterráneumban, s ha a Vatikánnak nem lenne államnyelve, föltehetőleg már elhamvadt volna. Presztízse így is folyamatosan csökkent, s napjainkban gyakorlatilag eltűnik – igaz, így is több mint másfél ezer évvel élte túl virágzó társadalmát.

Sem az egykor volt, sem a mai nyelvek pontos számát nem ismerjük. Minden valószínűség szerint a történelem folyamán (a monogenetikus nyelvelmélet híve vagyok) egy nyelvből lett nagyon sok, sok ezer (egyesekek még 7000 nyelvet tudni is vélnek), s ezekből napjainkban, századunkban lesz nagyon kevés. Vagyis a nyelvi összeomlás már javában zajlik. A folyamat jóslói szerint a következő évszázadban a nyelvek 90%-a eltűnhet. Ilyen nagy arányú és gyors kulturális (nyelvi) visszaszorulásról nem tudunk a történelemben. A nyelvek visszaszorulása, kihalása nem föltétlenül jár együtt az adott etnikum (csoport, közösség, nép) eltűnésével. A legtöbb esetben csak nyelvfeladás, nyelvcsere következik be. Tehát a kis nyelvek rohamosan háttérbe szorulnak a nagy nyelvekkel szemben. A tendencia egyértelműen egyirányú: az emberi csoportok mindig „fölfelé” tanulnak nyelveket.

Közeli tapasztalataink vannak a nyelvek visszaszorulásáról, kihalásáról. Csak a Kárpát-medencében tucatnyi nyelv tűnt el vagy olvadt be egy másikba. A honfoglalás előtti nyelvek nyomtalanul tűntek el, nem tudunk semmit a hun, az avar nyelvről, s szinte csak a nevét ismerjük a besenyő, jász, kun nyelvnek. Pedig tudomásunk szerint senki nem irtotta tűzzel-vassal a besenyő, a jász vagy a kun nyelvet. Beszélői egyszerűen földadták őket – ráadásul viszonylag rövid idő (pár száz év) alatt.

Még a lehetséges nyelvi összeomlás előtt azért kell erre fölhívni a figyelmet, mert a magyar nyelv esetében is vannak ilyen, a visszaszorulásra és a nyelvváltásra utaló jelenségek – bár a magyar nyelvet egyelőre senki nem sorolja a kihalás útjára került nyelvek közé. Ám éppen a szórványosodás az a jelenség, amelynek el kell gondolkoztatnia bennünket.

Ellentétes mozgások

Kicsiben talán a területi nyelvváltozatok, a nyelvjárások is jelezhetnek valamit. Igazából azonban fogalmunk sincs, hogy hány nyelvjárás van a világon. Különösebben meg nem alapozott becslés szerint 40 ezer. Számos nyelv csak nyelvjárásokban létezik. Köztudott, hogy ott, ahol köznyelv vagy köznyelvek vannak, a nyelvjárások is visszaszorulnak, de az is igaz, hogy ellentétes, „nyelvjárásiadosásra” utaló tendenciák ugyancsak vannak. Ugyanígy a nyelvek „élettanában” a kihalt mellett beszélhetünk stagnáló, terjeszkedő, illetve most alakuló nyelvekről is. De ezek együtt is jóval kisebb számban vannak, mint a visszaszorulók.

És a magyar nyelv?

Ki kell mondani: magyar nyelv egyértelműen stagnáló, de sok jel mutat arra is, hogy már visszaszoruló fázisban van. Folyamatosan csökken a magyar nyelvet beszélők száma. Ennek egyik oka a csökkenő népszaporulat, de ennél nagyobbra becsüljük a magyar nyelvet elhagyók számát. A magyar nyelv ugyanazt mutatja, mint az európai nyelvek túlnyomó többsége: eredeti beszélőik száma csökken, viszont új beszélők jelennek meg a porondon (nyelvet váltók, bevándorlók). Meglehet, hogy az európai nyelveket nem európaiak viszik majd tovább. És az is meglehet, hogy nem viszik tovább.

A szórványosodás: jel

A nyelvvesztés és a szórvány kérdése összekapcsolódik. A szórvány különféle formái végző soron egy irányba mutató nyelvi változást mutatnak: nyelvvesztést, nyelvcserét. A szórványt a kultúrák élettörténete (kulturdinamikája) hozza létre. Végére is a világon mindenki valahonnan jött. A szórványosodás történelmi mozgásokkal van kapcsolatban: vándorlás (migráció), egyes helyekre (különösen nagyvárosokba) tömörülés (agglomeráció). Sokféle szórvány létezik: kulturális, nyelvi, vallási. Tág értelemben a finnugor nyelvű magyarság is „sziget” az indoeurópai nyelvű népek tengerében. Kezdeti szórványoknak tekinthetők a korai határőrvédelem telepítései, a gyepűk. A magyar nyelvben halvány nyomai vannak az ország szélső szögleteiben telepített határőr székelyek emlékének. Az ide-oda költözések, vándorlások etnikai izolátumokat (elszigetelődéseket) hozhatnak létre. Magyar példaként az ún. palóc kirajzást említhetjük erre. Egy korábbi, a hagyományos életmódját és nyelvét őrző közösség: a reliktum (maradvány). Magyar példaként a nyírségi tírjákók, újabban a második világháborús lengyel, majd az ötvenes évekbeli görög menekültek említhetők. A szállásterületét elhagyó, s a világban szétszóródó nép létmódja a diaszpóra (iskolapéldája a zsidó nép), de magyar példákat is említhetünk (észak- és dél-amerikai magyar kivándoroltak/emigránsok lakóhelyei). A helyén maradt, de határokkal mégis szétszabdalt népekre ugyancsak sok példát hoz a történelem. A magyar nép Trianon utáni helyzete az

ún. mozaiknemzet jelenségét mutatja: egy nyelv több országban. A „mozaikosodás” is a szórványosodásnak egy sajátos formája. Hiszen a történelmi időszakoktól függően hol az egyik, hol a másik „mozaik” határokkal, szabályokkal, nyelvvel stb. el van szigetelve a többi nemzetrésztől. Végül említendő az ún. multietnikus társadalmak: újkori népvándorlás eredményeként fejlettebb társadalmakban nagyszámú soknyelvű bevándorló jelenik meg, utódaik, a második és harmadik generációs „bevándorlók” pedig egy összetett kulturális-nyelvi identitást örökölnek. A sokféle kultúra és nyelv eleinte negyedekben, gettókban összpontosul, később szétáramolhat. Magyar viszonylatban is beszélhetünk ilyen kezdeményekről: ide sorolható a kínai negyedek kialakulása.

Szétszórattatás

A magyarság szétszórattatására látnoki erővel hívja fel a figyelmet Ady Endre (*A szétszóródás előtt*, 1914):

És mi nem leszünk majd szétszórva
Árvult, de mégis győzedelmes fajta:
Minket korszakok tűz-dühe nem edzett
S fölolvastt a világ kohója
S elveszünk, mert elvesztettük magunkat.

A kulturális szórványosodás és a nyelvvesztés tehát párhuzamos folyamat. Egy kultúra, egy nyelv általában egy kisugárzó központot, egy tömböt alkot. Erről a tömből valamilyen módon leváló egységek a szórványok (elszigetelődések), a diaszpórák (elvándorlással keletkezett telepek). A folyamat neve: szórványosodás. A szórványban használt nyelvváltozat a nyelv- vagy pontosabb meghatározással: nyelvjárásziget. Kiterjesztve néprajzi nyelv- vagy nyelvjárászigetről is beszélhetünk. A nyelvszigetek pont- vagy foltszerű megjelenésű, zárt nyelvű települések más nyelvű területen.

A szórvány

A nyelvsziget másként: szórvány. Jellemzőit így ragadhatjuk meg: a) egy adott etnikum kisebbségként, szétszóródva él más népek között, de nem elszigetelten, hanem környezetükkel egymásra ható szociális, kulturális kapcsolatban; b) nem reliktum, nem zártság – interakcióban van a környezetével; c) a többségi kultúrához való kapcsolata meghatározó. A szórványokra jellemző a kettős, hármas kötődés/identitás (anyaország, anyanyelv, többségi kultúra, saját/belső kultúra). Ennek kulturális formáit így nevezik: Altgut, Neugut, Lehngut (JUNGBAUER 1930). A hagyományos szórványok s így a szórványosodás kimutatására a nyelvi, nyelvjárási és néprajzi atlaszok a legalkalmasabbak, bár a városok, agglomerációk multikulturális összetettségét már ezek sem képesek kirajzolni.

A szórványosodást hősies metaforákkal is szokták jelezni: sziget, amely küzd a süllyedés, az elveszés ellen, vagy például a nemrég alkotott költői kifejezés: kenyérhéjmagyarság.

A magyar nyelv tehát valószínűleg visszaszoruló állapotba lépett, ám a szórványosodása már egyáltalán nem „valószínűségi” kérdés, hanem nyelvjárási atlaszokkal (kartográfiai

módszerrel), felmérésekkel bizonyítható tény. A magyar nyelvtömről az elmúlt száz évben egyre nagyobb részek szakadtak le, váltak nyelvszigetté. A nyelvszigetek pedig előbb-utóbb felszámolódnak. Az Eszék melletti szlavóniai – kórógyi – nyelvszigetet (szigetmagyarságot) az 1990-es évek jugoszláv háborúja majdnem felszámolta.

A szórvány kultúrája és nyelve lehet erősen hagyományos jellegű, de egy idő után mindennél jobban ki van téve a kulturális és nyelvi áthatásoknak (interkulturális viszonyoknak, interferenciának), bizonyos esetekben a kulturális erőszaknak, amelynek eredménye a kultúra- és nyelvfeladás, besimulás, beolvadás a többségi környezetbe. A szórványok nyelvi helyzetét leginkább a kétnyelvűségi jelenségek mutatják. A kevertnyelvűség rendszerint kétnyelvűséghez vezet. Ezért van valamiféle tartózkodás a közösségekben a nyelvi idegenszerűségek ellen. A kétnyelvűségnek számos formája, lépcsőfoka ismert. Hangsúlyozni kell, hogy a kétnyelvűségben igazából csak egyenlőtlenségek vannak, s rendszerint van egy uralkodó nyelv. A kétnyelvűség a legtöbb esetben a nyelvfeladás előszobája. Más-ként úgy fogalmazhatunk: az akár áldásosnak is tekinthető kétnyelvűség végeredményben a kis nyelvek és kultúrák pusztulásához és a várható kevésszámú nyelvűséghez vezet.

Sokféle szórvány, sokféle helyzet

A szórvány sokféle nyelvi helyzetére a következő példákkal világítunk rá: a) történeti, tömről/anyaországról levált, különfejlődött archaikus egyedi nyelvjárás (nagybörzsönyi német, moldvai csángó); b) egy szórványtömb, több nyelvjárással (Swäbische Türkei); c) egy nagyobb nyelvjárás relikta (palóc kirajzás: szórványok a Bánságban, Bánátban); d) a magyar köznyelvtől elszigetelődött: burgenlandi (felsőőri) magyarok; e) a tömbbel kapcsolatban lévő nyelvjárás (szlovéniai, pl. Lendva környéki magyar); f) egy nyelvjárásból városba költöztek (bukaresti magyarok); g) egy nyelvjárásból más földrészre emigráltak (kínaiak Újpalotán); h) egy köznyelvből más földrészre emigráltak (brazíliai telepések); i) anyaország nélküli szórványok (cigányok).

Szórványstratégiák

A sokféle szórványhelyzet nem kezelhető egyféle nyelvpolitikával vagy nyelvstratégiával. A nyelvstratégiák nagyon fontosak. Ezek a nyelvészetileg megalapozott nyelvpolitikából és nyelvstratégiából következhetnek. A jogi, nyelvjogi kérdések bár jó szándékúak, de a jelenségek kezelésére nem alkalmasak. Fontos feladat a multiethnikus világ sajátos törvényeinek antropológiai feltárása. Számos illúzióval le kell számolni. Például a népek és a nyelvek örökkévalóságának, folyamatosságának illúziójával. Ennek ellenére aligha tagadható, hogy minden egyes nép és nyelv saját maga felelős a saját maga kultúrájáért és nyelvéért. Másra mutogatni felesleges.

Példa a belső összeomlásra

Magyarországon már lezajlott egy nagy társadalmi, majd politikai figyelemmel kísért összeomlás: egy belső szórvány felszámolódása. Az ormánsági etnikumról van szó. Értelmiségiek, Kiss Géza kákicsi református lelkész kiáltásától kezdve sokat foglalkoztak az

Ormánság problémájával: az egykézésből következő kihalással. Drámai metaforákat alkottak, például: halálgóc. Végül is hiába volt minden értelmiségi, társadalmi, sőt politikai akarat, az Ormánság sorsát a környezeti adottságok, a gazdasági-földbirtoklási helyzet, majd sajnálatosan a második világháború utáni, a tiltott határzónából fakadó közlekedési-földrajzi elszigeteltség eldöntötte. Az 1970-es évekre az Ormánság kiürült, az üres falvakba romák költöztek be. Ma az Ormánság már ismét nem üres, és egy magyarul beszélő, de más kultúrájú etnikum lakja. KISS GÉZA (1937/1986) így figyelmeztetett: „Hol az orvosság? Az első az, hogy nyíljanak meg szemeink [...] Holnap meghalunk, ha ma nem cselekszünk [...]. [M]inden program nyomorult dadogás csupán, ha hitet nem tudok kelteni ebben a népben önmaga és jövője iránt.” Az Ormánság esetében a szórványosodás, az összeomlás, a kihalás gyakorlatilag a szemünk előtt ment végbe. S nem voltak megfelelő eszközök annak megállítására. S talán még szerencsének tekinthetjük, hogy jórészt magyarul beszélő romák költöztek a honfoglalás korától folyamatosan magyarok lakta területre, így a magyar nyelv továbbélése egyelőre biztosítva van.

IRODALOM

- DIAMOND, Jared, *Összeomlás: Tanulságok a társadalmak továbbéléséhez*, Typotex, Bp., 2007.
JUNGBAUER, Gustav, *Sprachinselveilskunde*, Zeitschrift für Volkskunde, 1930/3, 143–150.
KISS Géza, *Ormánság*, Gondolat, Budapest, 1986.

TOVÁBBI SZAKIRODALOM

- BALASSA Iván, *A határainkon túli magyarok néprajza*, Gondolat, Bp., 1989.
BALÁZS Géza–TAKÁCS Szilvia, *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*, Pazu-Westermann–Inter–PRAE.HU, Bp., 2009.
BECKER, Siegfried, *Az etnikumok közötti kapcsolat és a kulturális béke*, Néprajzi Látóhatár, 2000/1–2, 45–54.
GYIVICSÁN Anna, *A nyelvszigeti kultúra néhány kérdéséről (a magyarországi szlovákok példáján)*, Néprajzi Látóhatár, 2000/1–2, 63–70.
KEMÉNYFI Róbert, *A nyelvsziget fogalmának ideológiai hátteréről*, Néprajzi Látóhatár, 2000/1–2, 1–10.
LISZKA József, *Újabb szempontok és közelítések az 1920. utáni magyarság néprajzi kutatásában*, Néprajzi Látóhatár, 2000/1–2, 89–95.
LUKÁCS László, *A néprajzi látásmód az ezredfordulón*, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 2006.
ÖLLÖS László, *Emberi jogok – nemzeti jogok: Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?*, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, Somorja (Šamorin)–Dunaszerdahely, 2004.
PÁTRÓVICS Péter, *Nyelv és identitás*, Polisz, 139(2011), 76–81.
PÉNOVÁTZ Antal, *A nyelv mint a hagyományos népi kultúra jellemzője*, Néprajzi Látóhatár, 2000/1–2, 97–106.
PUSZTAY János, *Nyelvével hal a nemzet*, Teleki László Alapítvány, Bp., 2006.
STINGL, Miroslav, *Keresztül-kasul Mikronézián*, Gondolat, Bp., 1979.
VOIGT Vilmos, *A nyelv politikai védelmének kiterjesztése = Jeles jogok – jogos jelek: Nyelvi jogok – társadalmi konfliktusok*, szerk. BALÁZS Géza–VOIGT Vilmos, Magyar Szemiotikai Társaság, Bp., 2000, 215–220.
VOIGT Vilmos, *A nyelvsziget (szigetkultúra) védelme*, Néprajzi Látóhatár, 2000/1–2, 55–62.
WEBER–KELLERMANN, Ingeborg, *A „nyelvsziget-néprajz”-ban jelentkező internetnikus viszonyok kérdéséhez*, Néprajzi Látóhatár, 2000/1–2, 11–25.

FRÁTER ZOLTÁN

JÁTÉK A SZAVAKKAL WEÖRES SÁNDOR VERSEIBEN

A vers létrehozásának alapvető mozzanata, amikor a lírai tartalmat szóra bíró alkotó látványosan elfordul tényleges hallgatóitól, míg a versmondásban megnyilvánuló „lírai én” határozottan odafordul egy vagy több képzeletbeli beszélgetőtárhoz, és megszólítja őket. Az olvasóban olyan képzet alakul ki, hogy a költeményben többé-kevésbé azonosítható, koherens karakterjegyekkel leírható „hang” beszél. Weöres verseiben viszont nincs, legalábbis bajosan körvonalazható egyetlen, a sorok mögül kirajzolódó arc, vagy olyan virtuális középpont, amely minden elemre kiterjedően strukturálná a szöveget. Ha mégis tetten érhető valamiféle működő erő a szinte önmagát teremtő és önmagát mondó szövegben, akkor sok esetben a szavakat felbontó és összevegyítő, sorrendet váltogató *tekhné* hatása érvényesül, amolyan önkényes „kirakós játék” nyelvi megvalósulása. Nem köznapi és nem referenciális beszéd áramlik itt, hanem mesterséges, „csinált beszéd”, sokszor csupán önmagára utaló jelentéssel. Megalkotottságánál fogva még a letragikusabb, legmegrendítőbb vers is őrzi az önkéntes szabályok keretében zajló játék mozzanatát. A legkomolyabb költemény olvasásakor sem tanácsos megfedkezünk arról, hogy mindig is „csak” versről van szó. Különösen jellemző ez Weöres életművére, a sohasem volt világok, sohasem látott színek, sohasem hallott hangok költőjének nyelvi univerzumára.

E rövidke gondolat kísérlet eredete arra a szerény megfigyelésre vezethető vissza, hogy Weöres kötetekben számos helyen található olyan vers, amely nem a szókészlet bámulatos tarkaságával vagy szokatlan metaforáival bűvöli el az olvasót, hanem meglehetősen „takarékos” szókinccsel, csupán a szavak ismétlésével, hangok átcsoportosításával, mintegy önmaga körül keringve-forogva hozza létre önmagát mint szöveget, önmagából, a szövegből. Az előbb-utóbb szembeötlő szabályosságok alapján nem nehéz belátni, hogy az ilyen versek alkotásmódja, költői technikája igen gyakran a matematika tudományának homályából felderengő kombináció, variáció, permutáció eljárására épül. A magyar líra történetében természetesen nem ismeretlen megoldások ezek, de olyan mértékben, mint Weöres alkotásaiban, talán nem is fordulnak elő máshol. Már csak ezért is érdemes szemügyre venni néhány példát a „magyar Orpheus” életművéből, mielőtt a szavak játékának egyéb megvalósulásait említenénk. A *Szűntelen vonalak* című versben, amely a *Tizenegyedik szimfónia* kezdő darabjának, a *Csillagzene* sorainak felhasználásával készült, a négy- és ötszavas sorokban a szavak sorrendje váltakozik:

Szűntelen vonalak zuhatag árama
zuhatag szűntelen árama vonalak
árama zuhatag vonalak szűntelen

forrongó benti éj örvénylő irama
zuhatag örvénylő forrongó vonalak
irama árama szűntelen benti éj
örvénylő szűntelen irama zuhatag
vonalak forrongó benti éj árama

A szavak alakja mindenhol állandó marad, csupán helyük cserélgetésével, a sorrend folytonos összezavarásával keletkeznek új és új sorok, mintha valaki nem szűnő kíváncsisággal tologatna kis mozaikokat mindig máshova, hogy rátaláljon az egyes darabkák megfelelő illeszkedésére. A szöveg alakulásában-alakításában a permutáció jelenségét figyelhetjük meg, ahol a változatok száma, ha nem is végtelen, de több száz lehetne még.

Igen gyakori jelenség Weöres lírájában a verssorok strófabeli helyének elmozdulása, ide-oda mozgása, az elhelyezés variációja, mint a *Mindannyian*, *Gravitáció*, *Kockajáték* című versek esetében, tökéletesen megvalósítva a guruló sor, vándorsor, vándorrefrén rondószerű verstani képletét. De nemcsak a sorok helyének ingadozása, hanem a szavak kiterjedésének módosulása is lehet variáció következménye. Különösen az új, önkényes szóhatárok létrehozása sokszorozza meg a szövegjáték hálóját bogozgató értelmezés lehetőségeit, mint a *Szajkó* című versben:

tanárikari karika
papiripari paripa

karika tanárikara
paripa papiripara

taná rika rika rika
papi ripa ripa ripa
kari kata nári kara
pari papa piri para

tanárikarikarika
papiripariparipa

karikatanárikara
paripapapiripara

Nemcsak gyermeki mondókának is felfogható nyelvgyötrő hangcsoportok ismétlődéséről van itt szó, noha kétségtelenül arról is. Az önmagukban értelmes szavak mondogatása az eredeti jelentést már-már feledtető összeolvadásig, a *rika* és a *ripa* gyökökre vissza-

vezethető alakzatok szajkószerű, értelem nélküli hajtogatása a szajkólét utánzó butaságát is érzékelteti az elválasztáson, szótagokra bontáson, majd az önkényes egybeírás alapuló variáció révén. Az ötletes szófelbontások a variáció újabb változatait eredményezik anélkül, hogy a szavakban bármit is módosítani kellene, maga a szöveg azonban mégis változik:

taná rika rika rika
 papi ripa ripa ripa
 kari kata nári kara
 pari papa piri para

– különösen, hogy ezzel a tagolással mintegy új szavak jönnek létre a szövegben, nemcsak az értelmetlennek mondható *rika*, *ripa*, *nári* és a jelentéssel bíró *kata*, *papa*, *piri*, hanem a gyermeknyelvben a paradicsom megnevezésére használatos *pari*, sőt a paraméter, paranormális, parajelenség, paranoia rövidüléseként a *para* is, amely manapság ráadásul már a félelem jelentéssel is telítődött, lásd a *parázik*, *ne parázz* és ezek egyéb változatait.

Hasonló látványosan játékos költői művelet figyelhető meg a *Tenger felhő...* című versben, amely Weöres többször alkalmazott szószétszedő és szótagösszerakó eljárására épül, valóságos matematikai kombinációra, de nevezhetjük szóösszetolásnak, szóvegyítésnek, szótagjátéknak is.

Tenger felhő csillag szántás
 csilger fellag szánhő tentás
 lagten hőger szánfel csiltás
 felcsil szänger hőten lagtás
 hőszán tencsil lagger feltás
 szánlag felcsil gerten hőtás
 csilfel laghő tenfel gertás

A vers első sorának négy szava – tenger felhő csillag szántás – a vizet, az eget és a földet jeleníti meg. Sajátos átmenetet, mintegy mennyei létrát képez a felhő, mely vizet tartalmaz, mégis az égen van, vagyis a földi és az égi összekötő eleme itt a versben. A szavak felbontásával, illetve a szótagok felcserélésével és összevonásával, vegyítésével új szavak jönnek létre a versben, számunkra értelmetlennek hangzanak ugyan, de épp ez a tulajdonságuk irányítja arra az olvasó figyelmét, hogy valami másról van szó. A szöveg látszólagos értelmetlensége valami beszéden túli tapasztalatot jelez, amit az írás betűi, a beszéd hangjainak egymásba szövése, a szavak szótagjainak egymásba fonása értelmetlen nyelvi jelekkel, mintegy halandzsanyelvűként mégis értelmes tartalomra, épkézláb gondolat felismerésére juttatja az olvasót: a víz, ég (levegő) és föld nyelvi jeleinek, íráselemeknek sokféle szétszedésével és sokféle összeforrasztásával nemcsak az elemek keveredését, hanem egységét is érzékelteti a vers. A világmindenség egylényegű, és a nyelv – ha az értelmes jelentés felüggesztésével és új szóképződmények, még ismeretlen jelentésű, új szavak kialakításával

is – visszaadja ezt az egylényegűséget. Ezt a megoldást már alkalmazta Weöres *Az áramlás szobra* és *A megmozdult szótár* című versekben, sőt prózában is, *Téma és variációk*, valamint az *Összekevert újságcikkek* halandzsázásra emlékeztető soraiban.

Amikor a szavak elvágása a vers kereteinek figyelembe vételével, azaz a sorvégeken történik, a módszer a vers címének (*Szalagvers*) úgy érzékelteti lényegét, a folyamatosságot, hogy a szalagszerűséget nemcsak jelentésében tartalmazza, hanem vizuálisan is megalkotja a vers betűtestével, a folyondárszerű szövegformálással. A vers három szótagos sorokból áll, az első sorokban két és egy szótagú, illetve három szótagú szavakkal. A sorok határai az első négy sorban még egybeesnek az értelmi-nyelvtani tagolás határaival. Aztán felborul ez az egybeesés, és egyre inkább eluralkodik a szó- és szövegszabdálás. A három szótagos sorokba négy, öt, sőt hét szótagú szavak is beletöredeznek a szavak sorvégi elvágásával:

Hídon át,
híd alatt
égre tárt
mozdulat:
fürdik a
nyár özö-
nében a
kikötő,
kövek áll-
nak sora-
kozva, pál-
mák sora
a kövek-
nek felel,
ütemek,
csupa jel,
kusza hul-
lámvarázs
alakul,
áradás,
habcsigák
göngyölőd-
nek a tág
parti föld-
re, homok-
görgeteg,
ős romok
rejlének.
Hajdanta

csacsi, ló
 volt hámba
 fogható
 itt, hol ma
 motoros
 durrog, gya-
 lázatos,
 megszenség-
 telenít-
 ve a rég
 holt csacsit.

Ha csak a következő részleteket nézzük, sorok szerint kiragadva a versből, hihetnénk a *Szalagverset* valamiféle halandzsaversnek is:

nak sora-
 kozva, pál-

[...]

nek a tág
 parti föld-

[...]

telenít-
 ve a rég

Az erőszakos sortörésekkel nemcsak tökéletes rímek alakulnak ki a *sorakozva* szó első két szótagjából – *sora* – és a *pálmák sora* szóból (nak sora- / kozva, pál- / mák sora), hanem olyan négy szótagú szavak is elférnek az egyébként szigorúan három szótagos sorokban, mint a *hullámvarázs* vagy a *göngyölődnek* és a *gyalázatos*, sőt szinte rekordot döntve a hét szótagú *megszentségtelenítve* is.

A szavaknak nemcsak sorvégi elvágása, és ily módon rövidítése lehetséges, hanem bővítése is, mint például az *Ugráló szavak* című versben:

Petőfi strófája:

Temetésre szól az ének,
 Temetőbe kit kísérek?
 Akárki! már nem földi rab,
 Nálam százsorta boldogabb!

I. változat

Temetésre szól az ének fönn,
Temetőbe kit kísérget ön?
Akárki! már nem földi rabló,
Nálam százszoza boldogabb ló.

II. változat

Temetésre szól az ének fent,
Temetőbe kit kísérget kend?
Akárki! már nem földi hapsi,
Nálam százszoza boldogabb fi.

Amellett, hogy fejtegethetnénk az intertextualitás jelenségét, és nemcsak abban az értelemben, Petőfi verse hogyan alakul át Weöres világában, hanem oly módon is, hogy Weöres költészete hogyan hat Petőfire – a Weörest olvasó Petőfi felülmúlhatatlanul izgalmas tanulmány lehetőségét sejteti –, most elégedjünk meg azzal a néhány megjegyzéssel, amely a Petőfi-vers ihlette Weöres-verset jellemzi. Petőfi felező nyolcasát (az *Elindultam szép hazámbul* dallamára énekelhető) Weöres szabálytalan, kilenc szótagos sorra bővíti, mintegy záradékot csatolva a sorok végéhez, akár a *Sárgarépa, zöld uborka, kum* népdalának végén a *kum* szócska. Az eredetileg szomorú, fájdalmas hangulatot árasztó szólam mindjárt jóval vidámabbra fordul. Egyrészt a mögé énekelhető dallam miatt, másrészt a bővítményekkel behozott frivolabb jelentésréteggel is: *rabból rabló* lesz, a második változatban váratlanul a szöveg terébe „nyomul” az argós-szlengetes *hapsi*, s erre rimel a régies, irodalmias *boldogabb fi*. Weöres változatában nincs komor hangulata, súlya a temetésnek, és így a halálnak és az életnek sem, nem úgy, mint Petőfi versében, ahol a halál a szenvedésektől megszabadító kegyként, valóságos megváltásként mutatkozik a beszélő számára, míg Weöres átírata éppen azt mutatja fel a bővítéssel, hogy bármelyik korban, akár a *hapsi*, akár a *fi* szóhasználat korszakában az életnek sincs jelentősége az ő szövegében, ezért a halálnak sincs, vagyis bekövetkezése nem megváltás, csak egy másik állapot létrejötte.

Van Weöres verseiben olyan játékosság is, amelyet csupán a kiejtésben nyilvánul meg, vagy amelyet csak az írásképp tükröz. Ezekben az esetekben a rímhelyzet kényszeríti ki a szavak megváltoztatását, legalábbis kismértékű átalakítását, különösen, ha egy-egy név hívja elő a rímet, amelyet a tiszta rím kedvéért írásmódjában kissé meg is kell változtatni, mint a *Takáts Gyulának* című versben.

Megállapítják, hogy nem vagy zsenyi.
Átélté ezt Somogyban Berzsényi.
Lám, a somogyi sors gyümölcsey!
Csak a te bírálód nem Kölcsey.

A harmadik-negyedik sor a magyar verselésben meglehetősen ritka betűrím szép példája is, hiszen a *gyümölcsey* szót Weöres ipszilonnal írta – mivel *Kölcsey* rá a rím –, s ezzel nemcsak azt érte el, hogy még írásképpen is tökéletes, tiszta rímet faragott, hanem a költészet és a költőt bíráló szavak viszonylagosságát, jelentéktelenségét is érzékeltette a játékos helyesírással.

Régi társaságbeli játék, bár manapság talán már túl igényesnek vélhető szellemi vetélkedő azonos kezdőbetűvel helységneveket gyűjteni. A feladat fokozható azzal, ha nemcsak ugyanolyan hanggal, hanem több betű egyezésével, netán azonos szótaggal kezdve kell a neveket sorolni. A *Házaló* című vers hívószóként, mintegy asszociációs alapként használ magyar falu- és városneveket:

Pásztóra Parádra
 Sárbogárdra sárcsizmába
 Kőszegre köpönyegbe
 Velembe verembe
 Vácra vacogva
 decemberben Debrecenbe
 szombaton Szombathelyre
 egérfogaton Egerbe
 Pécsre persze
 Győrbe győtrelembe
 Veszprémbe veszedelembe
 Szegedre szerelembe

A vers játéka abban áll, hogy ismert magyarországi helységnevek első két betűjével azonosan vagy hasonlóan kezdődő szavakat társít a településnevekhez. Feltűnő viszont, hogy az első sorhoz (*Pásztóra Parádra*) nem csatlakozik határozó vagy módosítószó, így a két helységnevé mintegy egymást értelmezi, s valóban, a máshol érvényesülő kapcsolódás meg is van a két név között: azonos betűvel és csak hosszúságban eltérő magánhangzóval kezdődnek: *Pá/sztóra Pa/rádra*. Ugyanezt a megengedő szabálykövetést láthatjuk a *Kő/szegre kö/pönyegbe*, a *Vá/cra va/cogva*, a *Pé/csre pe/rsze*, *Győ/rbe győ/trelembe* alakoknál. Mégis, ezek rendre követik a helységnevé-határozó összekapcsolódást, nem úgy, mint az első sor két településneve. Alkalmi figyelmetlenség lenne ez, vagy a vers ne talált volna szavakat Pásztóra és Parádra? Úgy vélem, másról van szó. Ha valami hiányzik egy versből, nem véletlenül hiányzik. Annál is inkább, mert mind Pásztó, mind Parád nevére játszi könnyedséggel lel szópárokat még az is, aki nem költő. A *Pásztóra* alakról kinek ne jutna eszébe a pásztoróra, *Parádról* pedig a parádé? Meglehet, a vers éppen ezzel a szabálytalan nyitósorral irányítja a figyelmet az elhagyás (ellipszis) mondatalakzatába kódolt üzenetre. Arra, hogy az olvasó vegye észre a hiányt, mert magától értetődő, nyilvánvaló szavak hiányoznak Pásztó és Parád neve mellől, és az olvasó önmaga, önkéntelenül is egészíti ki, legalábbis értse oda a helynevek mellé a ki nem írt, hiányzó szavakat. Ebben az esetben

viszont az elhallgatás a vers jelenének korszakát is jellemzi, korkritika is, nyelvi rejtvénybe burkolva. Ha ez a nyelvi világ, melyben a házaló az országot járja (települések felsorolásával), nem tartja lehetségesnek, hogy a *pásztoróra* és a *parádé* szavak e világ részesei legyenek, az a megjelenített, felidézett világ milyenségét jelzi. Olyan világét, amelybe nem fér bele a *pásztoróra* és a *parádé*. Noha a *Szegedre* mellé a *szerелеmbe* szó társul, ennek avultabb, régies árnyalatú és konkrétabb kifejezési formáját, a *pásztorórát* a beszélő valamiért elhallgatja, ahogy a *parádét* szintén. Vagy nagyon kevés, vagy nagyon is sok van ezekből a versbeli házaló szerint ebben a korban, s ezért nem említi, vagy pedig felesleges, elhanyagolható tartalmú szavaknak véli őket. Az élet nélkülük is teljes, ezek lényegtelen, felszíni jelenségek, amelyeket megnevezni sem érdemes. Nem tudjuk, nem is kell a mondókaszerű vers mondogatása mögötti szándékot kideríteni, éppen elég pusztán a finom jelzés, hogy ezek nincsenek benne a versben. Hiszen mindez „csak” vers, vagyis játék a szavakkal.

NYIRI PÉTER

„LÉLEK LÉP A LAJTORJÁN”

Harmónia és teljesség Weöres Sándor gyermekverseiben

Esszémben arra keresem a választ, hogy Weöres Sándor gyermekverseiben (játékverseiben: az ismert gyermekversek, illetve a *Rongyszőnyeg* és a *Magyar etűdök* ciklusa verseiben) megmutatkozik-e, benne van-e az a teljesség, tagolatlanság, egység, egységesség, létegyesség, amelyről a költő *A teljesség felé* című munkájában is ír. A szakirodalom természetesen érinti ezt a kérdést, mégis érdemes alaposabban megvizsgálni, a szövegek-narratívák összehasonlításával, egymásba játszásával; különös tekintettel a versek jelentésére, tartalmára. Szokás azt mondani, hogy a játékversek jelentéssége tompább, kevésbé jelentős, mert a főhangsúlyos, az értelemadó elem maga a ritmus. Egységet, harmonikus verset azonban csak úgy feltételezhetünk (s csak úgy beszélhetünk teljességről, egész-ségről mint karakterről), ha a jelentést is hitelesnek és teljes értékűnek ismerjük el. Alapkérdésem tehát az, hogy *A teljesség felé* narratívája-világképe hogyan idéződik fel a játékversekben?

Bár a szakirodalom (pl. KENYERES 2013) ezt részletesen tárgyalja, mindenképpen szólnunk kell a játékversek ritmusáról, zeneiségéről. A játékversek zenei építmények, melyekben a ritmus alapvető jelentőségű. A játékversek a költészet alapformáihoz, a nyelvi érzékelhetőség tiszta alapformáihoz vezetnek vissza, a végtelenséget és a teljességet idézik; azt az állapotot és kort, amikor a beszéd, a költészet a mindenség zenéjére felelt. A játékversek a versszületés, a teremtődés aktusait idézik, amikor a szavak ritmusba szerveződve (szervesülve) verssé, költészetté lényegülnek, s újabb és újabb jelentésrétegek születnek. A ritmus, a szavak és e kettő egysége rétegződik egymásba, s bár a verset készen kapjuk, a vers olvasása során magának a folyamatnak: a születésnek is részesévé válunk. Nem véletlenül említi meg Weöres Sándor *A vers születése* című disszertációjában, hogy a költészet *teremtés és anyaság*: „Mondják, minden művész-tevékenység *teremtés*; és hallottam azt is, hogy *anyaság*” (WEÖRES 1986: 221).

„...a mozgás az élet”, „az élet zenemű” – ezt hirdetik a versek.* Mintha belépnénk a teremtés szent terébe és idejébe, az elrívülés teremtő lüktetésébe, amikor az elemek egymáshoz igazodó, egymásba szervesülő játékában, a teremtő, újat alkotó oldás-kötésben születik meg a szöveg. „... az időtlen dereng át az időbeli világba”, élénk tárul „a vers belső, igazi szépsége, testtelen tánca”.

A vers „az állandó és változó játékából”, az egyszerre kötetlen, szabad, végtelen és mégis zárt, „öntudatos” ritmus és a szavak egymásra találásából születik meg. Elmosódnak a határok, megszűnik a különlét és a kettősség, és egység lesz belőle; valósággá válik, hogy

* Azok az idézetek, amelyeknél nem tüntetem fel a forrást, *A teljesség felé* című kötetből valók.

„a külső és belső lényegében ugyanaz”. Jól érzékelhető mindez a *Szán megy el az ablakod alatt* (vagy *Száncsengő*) című versben:

Éj-mélyből fölzengő
– Csing-ling-ling – száncsengő.
Száncsengő – csing-ling-ling –
Tél öblén halkan ring.
Földobban két nagy ló
– Kop-kop-kop – nyolc patkó.
Nyolc patkó – kop-kop-kop –
Csönd-zsákból hangot lop.
Szétmálló hangerdő
– Csing-ling-ling – száncsengő.
Száncsengő – csing-ling-ling –
Tél öblén távol ring.

A ritmus és tartalom játékában válik eggyé, olvad át egymásba finom átmenetekkel a csönd és a hang, miközben mindkettő megtartja önállóságát is. A mélységes csöndben halkan fölzengő száncsengő hangja fokozódik, lódobogásba vált át, e hang azonban mint-ha magából a csöndből születne, mintha a csönd nyílna meg; majd szétmállik a hangerdő, behullik, visszapereg a hang a csönd-zsákba. S a hang és ritmus szelíd, mégis határozott dinamikájában, a látszólag egyszerű tartalomban benne van a várakozás, a téli adventi izgalom érzelmi íve is: az ünnepi várakozás az öröm átélése után gyöngéden átgördül a havas-fagyos, karácsony utáni mindennapokba. S a vers megjeleníti ezt a történést, folyamatot, de egyszersem mind megragadja magát a „csönd-hang-együttélés” pillanatot, azt a szent időt, amikor a kettő (s általuk minden) eggyé válik, a minden belekristályosodik s felragyog a pontban (az itt és most állapotában). Megidézve valamit az emberi létezés nagy titkából: „Az egyéniségétől megszabaduló ember [...] [ú]gy mindenütt-jelenvaló, hogy elér a létezőig, a kiterjedéstelen pontig, mely mindent magába-foglal.”

Az a világban, teremtésben való jelenlét, mely a játékverset olvasónak-átélőnek megadatik, a mindenségben való aktív jelenlét lehetőségét is kínálja. A ritmus szövegszervező és értelemrétegző dinamikája az ősi játékosztont mozgósítja, a szabadságba vezet, a jelenségvilágon túli világot idézi. Egy gyermekien tiszta közegbe visz, melyben ragyogva tárul fel az anyanyelv (a magyar nyelv) géniusza, szelleme, a jézusi „Engedjétek, hogy a kis gyermekek én hozzám jöjjenek, és ne tiltsátok el őket; mert ilyeneké az Istennek országa” (Lk 18:16) parancsának isteni igazsága: a gyermeki világra csodálkozás életadó fénye; de benne vannak ebben a közegben a zene ősi formái is.

A „dalolni és dallá válni” ősi vágya (Weöres *A teljesség felé* mottójában idézi ezt egy apokrif János-evangéliumból) teljesül a versekben: „Három egész napon át / Faragtam egy furulyát, / Vadrózsából tündérsípöt csináltam” (*Furulya*). A versek azt a pillanatot rögzítik – miközben, miként már utaltam rá a *Száncsengő* kapcsán, magát a folyamatot is megjelenítik –, amikor a világ, a mindenség ritmussá, dallá válik. S ez nemcsak a köl-

tészetnek-művészetnek, hanem magának a harmonikus létezésnek is a jellemzője, titka.

A versek ritmusukkal harmóniát adnak, egységet, tagolatlanságot közvetítenek, s így mítoszi küldetést is teljesítenek: rendet, harmóniát teremtenek a káoszban, megmutatják az összhang-, a teljességteremtés egy módját, az élet titkaira is rámutató költészet teremtő erejét.

A játékversek a nyelvi mágiát: a ráolvasások, varázsigék (l. *Varázsnének*) világát is felidéznek, azt, hogy a nyelvnek mintha lenne egy megnyitó funkciója: a nyelv cselekvés, és a maga zeneiségével és tartalmával, e harmóniával a mindenséghez való csatlakozásnak, az együttrezgésnek is eszköze. Hasonlóan az imához, melyről az írja Weöres Sándor, hogy „rácsatlakozás az élet-fölötti erőre”. Nézzük csak az *Olvadás* című verset, mely voltaképpen ráolvasás: maga a szöveg ösztönzi, serkenti az olvadást.

Csipp,
csepp,
egy csepp,
öt csepp
meg tíz;
olvad a jégcsap,
csepereg a víz.

Ennyit a ritmusról. És a jelentés? Benne van-e ezekben a versekben *A teljesség felé* világképe? Van-e harmónia a két szöveg(csoport) között? Egyáltalán: milyen világot idéznek a játékversek?

A teljesség felé egyik passzusában ezt olvassuk:

Tündérek, manók

Az állat-, növény-, ásvány-fajok angyalai és ördögei: a tündérek, manók. Nem lények; nem az időben, hanem a változatlanban vannak. Figyelj meg egy fölrebbenő verébcsoportot: ami a szárny-zízenésükben nem a természeti hang, de valami édes együgyűség: ez a verébcapat tündére. Vagy figyelj meg egy diófát: ha tépázod, kelleetlenül és viszolyogva adja gyümölcsét; s ha szeliden, tisztelettel közeledsz hozzá, szívesen adakozni kezd és megpillantod a lefosztottnak látszó alsó ágakon a leg-elérhetőbb és addig észre nem vett diókat: ez a diófa tündére.

Mintha ezt a világot idéznék a játékversek, a lélek világát, azét a lélekét, amely egyesült a világgal, amely érzékeli az érzékfelettit, a jelenségvilágon túlit, a valót, a tagolatlant. Amely tudja, hogy az összefüggő maga a létező, tudja, hogy „a himes föld, lánghabos-ég / csak láz-tünemény, csak híg buborék” (*Tavaszi virradat*); a lényeg, a teljesség másban és máshol van.

Ez a világ a görccsteléség, a megfeszített akarat nélküli lét, a szemlélődő lét eredménye: „Mihelyt nem kell: mindenem a tiéd – ez az élet vásárcsarnokának felirata.” A szemlélődő mindenhol és mindennel azonosulni tud, s meglátja, hogy az érzékfeletti világ színek és alakzatok játéka. Életképek tárulnak elé, finom benyomások, hangulatok lesznek jelentőssé. Gyermeki nézőpont ez: a gyermek mindent lát, és mindenben látja a mindenséget. Ilyen értelemben is gyermekversek a játékversek: nemcsak azért, mert gyermekeknek (is) szólnak, hanem mert gyermeki (de nem gyerekes) nézőpontot érvényesítenek

A játékkersek ennek a szemlélődőnek, az összefüggőbe beleolvadni vágyónak a néző-pontjából mutatják meg a világot. Megmutatják a változatlan a változóban, az időtlent az időbeliben. Meglátja, megtapasztalja ez a szemlélődő a világban folyton megtörténő átlényegülést, mert a világ mozog, a harmónia folyamatos egymásba-szervesülés, egymáshoz rendeződés. Egységgé lesz minden, láthatóvá válik az is, ami láthatatlan, feltáru, egymásra talál a két (a látható és láthatatlan, az ismert és a titkos) világ. „...én s nem-én közt nem volt mesgye-hegy” – ezt érzi a szemlélődő; megszólal és látni kezd benne a nem időbeli lélek. Minden az összhangra, a kapcsolódásra törekszik, s a világ ezért boldog, mert „aki összhangot kíván, boldog”. Erre nézzünk néhány idézetet!

„Hogyha a Hold rá / fátylat ereszt, / lánnyá válik, / sírni kezd.” (*Galagonya*)

„Tálad a rózsa, / tükröd a Hold, / ajkodon alkonyok égnék.” (*A paprikajancsi szerénádja*)

„... az angyal, ha leröppen, / küszöbünkön vacsorázik.” (*Ha vihar jó a magasból*)

„Amikor paripám ballag, / odanéz valahány csillag. / Amikor paripám táncol, / odanéz a nap is százszor.” (*Paripám csodaszép pejko*)

„Füstös rajkók zenéltek / szépeket, / szittyós lápnak szépeket zenéltek. / Vízi lánynak titkot súgtak, édeset, / hujjogattak a szélnek.” (*Füstös rajkók*)

„Bóbita, Bóbita épít, / Hajnali köd-fal a vára, / Termeiben sok a vendég, / Törpekirály fia-lánya.” (*A tündér*)

„Nádi csibe fészken hál. / Kel a szellő, suttog már: / »Szállj te, szállj – velem égre szállj, / arany-ág a holdban vár!«” (*Nádi csibe*)

Ebbe a világba illik a *Rongyszőnyeg*-ciklus mottójaként, Shakespeare nyomán megidézett Mab királyné is, a „tündéri bába”, „ki nem nagyobb [...], mint egy gyűrű agátja”, s kicsiny kocsijának „küllője pókcomb [...], ernyője szöcskeszárny”.

Tökéletesen rímel erre az, amit Weöres Sándor *A teljesség felé* című munkájában az Aranykorról ír: „Az emberekben a változatlan alap-rétegük tiszta, világos és a változó tényezők minden nehézség nélkül, önkénytelenül köréje-rendeződnek. Az emberélet csöndes-derűs, egyszerű, titok-nélküli, teljes összhangban a testtelen erőkkal és a természettel.”

A játékkersekben ezek a testtelen erők válnak láthatóvá, s azok a titkok, amelyek mindig itt vannak velünk-előttünk, de csupán a teljesség felé haladók számára tárulnak fel.

„Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.” Mit tesz a lélek, amikor „lép a lajtorján”? Halad az ég, a teljesség felé. A játékkersek ennek az útnak az örömét és harmóniáját idézik fel.

IRODALOM

KENYERES Zoltán, *Weöres Sándor*, Kossuth, Budapest, 2013.

WEÖRES Sándor, *Egybegyűjtött írások*, Magvető, Budapest, 1986, I.

WEÖRES Sándor, *A teljesség felé*, Tericum, Budapest, 2000.

NAGY L. JÁNOS

„RÍM, BÓLINTÓ TILINKÓ...”

Születésnapján emlékezünk a huszadik század magyar költőjére. Előadásom középpontjában a vershangzás áll. Több alkalommal magának Weöresnek a hangján szólalnak meg a versei a Hungaroton hangkazettájáról: *Weöres Sándor saját verseit olvassa*, 1992 (MK 13918, első kiadása: hanglemezzel, 1982, SLPX 13918).

A cím a költő diákkori versesfüzetéből való: „Rím, bólintó tilinkó / csöpögj szivemre, vers / és oldj ki szépen onnan / mindent, mi fás, mi nyers” (*Invokáció*).

A szövegek írásképe általában követi a megjelölt forrásokat (főként LATOR szerk. 1996 szerint), a *Táncdal*, a *Barbár dal*, a *Gravitáció* egymás mellett adja a versszakokat; zárójelben a keletkezés éve és a lapszám.

1. Először prózában írt lüktetést hallgassunk meg Weöres olvasatában, aztán az olvasó is ritmizálhatja a szöveget.

ROBOGÓ SZEKEREK

Mennek a fuvarosok, a fekete dobosok a kerekeken éjszaka – a tanyai kutyaugatásokon át, tova! s a falusi zárt kapuk álmain át, tova! az uton a kétfele meredeken árny-hegyü jegenyesor innen is onnan is árkaik mentén.

A gyerekek alszanak, elviszi őket a fuvalom az égbe, hol érik a csillag, e gömbölyü, de tövises alma, s a hold-fele kanyarog a hintafa bársonya, cifra szalagja, de virrad, a kicsi öcsik és hugok álmai hajnali légcsga fonatain újra le, földre pörögnek.

Súlyos muraközi ló dobog, a kövön a pata kopog, a paripa fölnyihog – a falon a ló feje, hó-szinen a fekete, tovasuhan – ablakon és puha keszekusza mennyei álmokon átfut az árnyék.

Mennek a fuvarosok, aluszik a köpönyegük, ők maguk éberek – az uton a kikeleti lombokon a szekerek erezete iramodik – ágyban a kisfiu és huga mennyei hintafa ágain ezer üvegizmu, salátabokáju, kakukkfejű tarka lovat lát.

(1967; LATOR szerk. 1996, II: 238)

A vasi magánhangzók röviddek, ez feltűnő: a szóvégi **-u** és **-ü** mellett a *hó-szinen*, *kisfiu*, *huga*, *uton* nyomán a lüktetés kissé a szekerek robogásának utánzása, az ütemekből fél-sorok és sorok épülnek. A mechanikus súlyok érvényesek akár a névelők „szabálytalan”

kiemelésével is: **Mennek a fuvarosok, a fekete dobosok...** A sorokból, mondatokból épült bekezdések lezárása a hexameter sorvégeire emlékeztet: *árkai mentén – földre pörögnek – átfut az árnyék – tarka lovat lát* hosszú magánhangzós vagy daktilikus: **tá-ti-ti – tá-tá.**

Fontos megfigyelni, hogy a határozott névelők milyen pontosan szolgálják a lüktetést. A fentebb idézett kezdést követően a második bekezdésben így kapnak/nem kapnak súlyt: *A gyerekek **alszanak, elviszi őket a fuvalom az égbe, hol érik a csillag, e gömbölyű, de tövises alma, s a hold-fele kanyarog a hintafa bársonya, cifra szalagja, de virrad, a kicsi öcsik és hugok** stb.* A nyomatékos szótagot hol két, hol három nyomatéktalan követi (ezért tagolódik ketté a *szalagja* szó), nem bántó a *de* vagy az *és* súlya sem: uralkodik a lüktetés.

2. Mit jelent a vers? Mit jelent az értelmetlen vers? A gyakori kérdésekre Weöres sajátos válaszokat adott. Nyilatkozatai általában meghökkenteni kívánták az olvasókat/hallgatókat, szövegeiben pedig szokatlan eljárásokhoz folyamodott.

TÁNCDAL

panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü
panyigai panyigai panyigai
ü panyigai ü

kudora panyigai panyigai
kudora ü
panyigai kudora kudora
panyigai ü

kotta kudora panyigai
kudora kotta ü
kotta panyigai kudora
panyigai kotta ü

ház panyigai kudora
ü kudora kotta ház
kudora ház panyigai
ü panyigai ház kotta

(1942; LATOR szerk. 1996, I: 175)

A szöveg a hétköznapi szavak és a nemigen használatos szavak ritmikai együttese, címe utal arra, hogy lényege önnön hangzása. Ismert hangfölvételen Latinovits Zoltán olvassa, emlékezetes módon kiemelve az önmagában álló **ü** elemet. Érdektelen, hogy ismerte-e Weöres Panyigai Sándor szombathelyi fuvarost; a szó négy rövid szótagja a fontos ennek a szövegnek a számára. Magától értetődik, hogy a köznyelvi *ház* és *kotta* sem a jelentésével, hanem a hangzásával járul hozzá a szövegatháshoz.

BARBÁR DAL

(Képzelt eredeti és képzelt fordítás)

Dzsá gulbe rár kicsere áj ni musztasz emo áj ni mankütvantsz emo adde ni maruva bato! jaman!	Szél völgye farkas fészke mért nem őriztél engem mért nem segítettél engem most nem nyomna kő! ajaj!
Ole dzsuro nanni he ole csilambo ábábi he ole buglo iningi he lünlel dáji he! jaman!	Könnyemmel mosdattalak hajammal törölgettelek véremmel itattalak mindig szerettelek! ajaj!
Vá pudd shukomo ikede vá jimla gulmo buglavi ele vá leli gulmo ni dede vá odda dzsárumo he! jaman!	Földed tüskét teremjen tehened véres tejet adjon asszonyod fiat ne adjon édesapád eltemessen! ajaj!

(1944; LATOR szerk. 1996, I: 194)

Az ismert képzelt nyelvű szöveg (és fordítása) Weöres Sándor olvasatában a kazettán számos ponton átértékeli a szótaghosszúságot, pl. ejtésében *ëmo, jamán, hé, dzsúro, kicsére* hangzik.

A lexikai anyagban – maga Weöres is utalt erre nyilatkozataiban – az *Arany és forog* frázisaihoz hasonlóan azonosíthatók a magyar megfelelők számos esetben. Ilyen a *vá* felszólító funkciója, a *he* 'téged', *áj* 'mért', *ni* 'nem' stb.

A képzelt eredeti nyelv vokálisai (97) között a legtöbb az *a* és *á*: 12, illetve 19; *e* 22, *é* 8; jelentős számban hallunk *i*-t (16) és *o*-t (15), az *u*-k száma 11. Ezzel szemben a képzelt fordítás magyar magánhangzói (93) között 38 (!) az *e* és 10 az *é*; 23 az *a*, 7 az *o*, ugyanennyi az *ö/ő*, az *i/i* csupán 6. A képzelt eredetinek 57 mély vokálisával szemben 40 magas áll, a képzelt fordításban ez az arány: 31 mély, 63 (!) magas. A jelentős különbség az egész hangzást befolyásolja.

A nyomatékok közül a képzelt eredetiben feltűnő a 'téged' jelentésű *he* mindenkori hangsúlya. Fentebb említettük az írásmódtól eltérő szótaghosszúságot; nincs közvetlen összefüggés szótaghosszúság és nyomaték között: ugyanúgy lehet hosszú szótag nyomatéktalan, ahogyan rövid kaphat nyomatékot.

3. A Weöres-szövegek egyik típusában minden egyes szónak a köznyelvi jelentése használatos, ugyanakkor maguk a mondatok képtelenségek. (Ilyen a Rongszönyeg LATOR szerk. 1996, II: 73 is; kezdete: *Kopasz nagyapó a haját igazítja...*) Már a *Marionett* cím is utal erre. A mottó külön figyelmet érdemel (túl azon, hogy a befejező sor ismétli a második részét): ez a hexameterpélda diákok sok generációjának idézte az *a* névelő rövid és hosszú szótagként ejtését a verslábak igényeinek megfelelően, egészen a 20. század '50-es éveig.

MARIONETT

Bömböl a váci torony s a fák füttyörészve legelnek
(Régi magyar diák-hexameter)

Hüvös folyosón toronyóra szalad:
„Késő van, aludni, cselédek!
Bontsátok erős szép kontyotokat,
csattogjon a fogkeféték!”
Hogy hallja Irénke, a karcsu ladik,
már peng a cipője csatja;
de Rózsika még kicsit habozik,
mert karddal kergeti atyja.
Szöszkén lesik ágy mögül, asztal alól
utódai, nyolc zabigyermekek.
Csönd van, csak a házi gorilla dalol
s a fák füttyörészve legelnek.

(1949; LATOR szerk. 1996, I: 223)

A zsinóron rángatott bábok mintájára a versbe „rángatott” elemeknek egyetlen funkciójuk van: a mértékek szótagigényének kielégítése. Ezért s a mottónak választott hexameternek megfelelően szintaktikailag jól formált szerkezetek szemantikái össze nem illése okozza a komikus hatást, s ezt az ironia kedvéért komolyan vett poétikai eszközök is növelik.

Megjegyzés: a befejező sor első szótagja (s a fák) a mottóban is, itt is hosszú; a mottó elején (**a** váci torony kifejezésben) rövid.

4. A fentebb említett Weöres-hangkazetta indította azt a vizsgálatot, amely a költő olvasta változatot szembesítette az *Egybegyűjtött írások* nyomtatott variánsával (és *A kő és az ember* 1935-ös változatával). Húsz éve publikált cikket Török Gábor arról, hogyan juthatunk el a véglegesnek tekinthető hiteles szövegekhez: „[A]z irodalmi műveknek, köztük a verseknek általában az a véglegesnek tekinthető hiteles formája, amelyet a szerző maga tekintett át, maga korrigált, s ha több kiadásban jelent meg a költemény, akkor közülük az, amelyet legutoljára javított, nézett át az alkotó. Ez az általános nemzetközi minősítési gyakorlat is, lényegében ezt követte »A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata« (Bp., 1962: 5–22), s ennek javítása is” (TÖRÖK 1993: 40). A kérdés az, Weöres jóváhagyó „ultima manus” változatának higgyünk az *Egybegyűjtött írások* kiadásából, vagy fogadjuk el „ultima manus” variánsának Weöres olvasását? Illyés Gyula reflexióját idézve: „Én úgy írom a verset, ahogyan hallom.”

Anyanyelvi változat szólal meg a zenei rondó kompozíciójában a hangfölvételen: a legföltűnőbb vonása a következetesen ejtett zárt (középső nyelvállású) ě. Ennek a hangnak a jelölésében az alábbi variáns eltér a megjelölt forrástól.

VALSE TRISTE

Hüvös és öreg az este.
Remög a venyige teste.
Elhull a szüreti ének.
Kuckóba bujnak a vének.

Ködben a templom dombja,
villog a torony gombja,
gyors záporok sötétén
szaladnak át a rétén.
Elhull a nyári ének,
elbujnak már a vének,
hüvös az árny, az este,
sörög a cserje teste.

Az embër szíve kivásik.
Égyik nyár, akár a másik.
Mindëgy, hogy rég volt, vagy nëm-rég.
Lyukas és fagyos az emlék.

A fákon piros láz van.
Lányok sirnak a házban.
Hol a szádról a festék?
Kékre csípi az esték.
Mindëgy, hogy rég, vagy nëm-rég,
nem marad sëmmi emlék,
az embër szíve vásik,
égyik nyár, mint a másik.

Mëgcsörren a cserje kontya.
Kolompol az ősz kolompja.
A dér a kökényt mëgeste.
Hüvös és öreg az este.

(1932–1935; LATOR szerk. 1996, I: 29)

Az eredmény: az itt közölt, a hangfölvételt rögzítő variáns különbözik mind *A kő és az ember*, mind az *Egybegyűjtött írások*, mind a vasi tájnyelv változatától. (Részletesebben l. NAGY L. 2014. Köszönöm Balogh Lajos nyelvjáráskutató szíves segítségét.) Megállapítha-

tó, hogy a fölolvastott variáns vasi ízekkel rendelkezik (*Hüvös, bujnak, sirnak*), mindenütt a zárt *ě* hangzik (még a rím ellenére is: *sötéten – rétén!*). Ezt a nyelvváltozatot a dialektológusok Deme László 1957-es javaslatára regionális köznyelvnek nevezik. A modern pszicholingvisztikában és szociolingvisztikában az egyén gyermekkorában elsajátított nyelvi variánsát vernakuláris változatnak mondják. Péntek János gondolataira hivatkozom:

A vernakuláristól senki nem képes szabadulni, de feltehetően az írókban és a költőkben nincs is ilyen szándék. Számukra bizonyára ez a biztos háttér és a tartalék. Az erdélyi irodalomban minden fellelhető, ami a beszélt nyelvben transzszilván jellegű. Ez nyilvánvalóbb a prózai szövegekben (képekben, jelentésekben, sejtésekben és sejtetésekben, hangulatokban) és a szókincsben, némelyeknél erőteljesebben, másoknál kevésbé, de mindig szervesen, nem külsőségként. Az is természetes, hogy a költőknél ez az inspiráló háttér, forrás a hangzásban vagy a hangzásban is feltételezhető. A vernakuláris többnyire inkább hangzásában válik nyilvánvalóvá, és az a maradandó („artikulációs bázis”), feltehető, hogy a költők általában is a vernakuláris hangzására építenek.

Még annyit: én a vernakulárist általánosan értem. Annak is van vernakuláris nyelvváltozata, akinél ez sztenderdközele. Kérdés, hogy nyelvi inspirációban vagy a nyelvi gátlásban mi jelenti a többletet, a „hátrányt” vagy az „előnyt”. De mindenképpen másságot jelent, más hangot. És ez lényeges.

(Levél, 2013. április 1.)

Kimondható: Weöres olvasatában a képzett, művelt édesanyától, Blaskovich Máriától tanult regionális köznyelv szól: ez a költő vernakuláris változata, anyanyelvjárási változata. (A mai amerikai szakirodalomban ennek a *personal variant* felel meg.) Föltűnő a *nëm* zárt *ě* hangja; nem hangzanak a költő szájából a vasi *dombgya, kolomptya* alakok.

Érdeemes volna részleteiben a keringő lüktetését is elemezni a nyelvi anyagban. Néhány példa: a szótagok rövidségét-hosszúságát felülírja a metrikai-ritmikai igény mind a nyolc szótagos, mind a hét szótagos sorokban (az első sorban rövid az *és*, a másodikban az *Elhull* mindkét szótagja, a *gyors záporok sötéten* hangzása *tá-i – ti-ti-ti – ti-ti-ti*; a *Mindegy, hogy rég volt vagy nem-rég* összes szótagja hosszú volna, de így hangzanak: *ti-ti ti – ti ti ti – tá-ti* stb.); a *Hol* értéke itt *tá*.

A magánhangzók rövidsége-hosszúsága megmarad ugyan, de a lüktetésnek oly módon engedelmeskedik: A *fákon piros láz van* ritmikai értéksora a *ti ti-ti – ti-tá – tá ti*; az *egyik nyár, mint a másik* soréi a *ti-ti ti – tá ti – tá-ti* stb.

5. Ismert Weöres-szöveg a *Kuli*: a pidzsin nyelvváltozat magyar lehetőségeit alkalmazza.

KULI

Kuli bot vág.
 Kuli megy
 megy
 csak guri-guri
 Riksa
 Autó
 Sárkányszekér
 Kuli húz riksa.
 Kuli húz autó.
 Kuli húz sárkányszekér.
 Kuli gyalog megy.
 Kuli szakáll fehér.
 Kuli álmos.
 Kuli éhes.
 Kuli öreg.
 csak guri-guri
 Kuli babszem mákszem kis gyerek
 ver kis Kuli nagy rossz emberek.
 csak guri-guri
 Riksa
 Autó
 Sárkányszekér
 Ki húz riksa?
 Ki húz autó?
 Ki húz sárkányszekér?
 Ha Kuli meghal.
 Kuli meghal.
 Kuli neem tud meghal!
 Kuli örök
 csak guri-guri

(1931/1967; LATOR szerk. 1996, II: 224)

Ismétléseivel (*megy megy*, *Riksa Autó Sárkányszekér* stb.) és tömondataival (*Kuli álmos*, *Kuli éhes*, stb.), mindig általános/alanyi ragozású (a tárgyat megnevező, de az igén alakilag jelöletlen) szerkezeteivel (*húz autó*, *ver kis Kuli*, *bot vág*), jelöletlen birtokos szerkezetével (*Kuli szakáll fehér*), az alany–állítmány egyeztetés hiányával (*ver – emberek*), az infinitívusz képzőjét elhagyó szerkezettel (*nem tud meghal*), a négyszer is megjelölő szóként és egyben predikátumként álló ikerszóval (*csak guri-guri*) a magyar nyelv töredékes tudása jelzéseit olvashatjuk. Erre utalhat a központozási jelek rendhagyó használata. A lexikai anyag a tulajdonnevesített *Kuli* világát jelenítheti meg.

A szövegjelentés fontos eleme a tördelés. Az egymás alatt elhelyezett kezdések párhuzamokat alakítanak, ismétlésekkel is (kivéve a *ver kis Kuli* sort); legbeljebb kezdve a *csak guri-guri* frázist. A monoton hangzás, a lexika monotonitása visz a zárás poénjához: a „neeem tud meghal! / Kuli örök” az örökkévalónak tűnő robotra utalhat. Ezt nem zárja le írásjel, hanem újra a *csak guri-guri* következik. (Jegyezzük meg: a ’meghalni sem ér rá’ jelentés sajátos variánsa is lehet az előbbi sor.)

6. Sajátos együttese a hangzásnak, az írásképeknek és a fogalmi jelentésnek a *Gravitáció*.

GRAVITÁCIÓ

csillagpályák metszése ének
(ha csillagpályák metszenek)
mintha kristályként csengenek
(szinte kristályok csengenek)

mintha kristályként csengenek
(szinte kristályok csengenek)
csillagpályák metszése ének
(ha csillagpályák metszenek)

ha csillagpályák metszenek
(mintha kristályként csengenek)
szinte kristályok csengenek
(csillagpályák metszése ének)

ha csillagpályák metszenek
(csillagpályák metszése ének)
szinte kristályok csengenek
(mintha kristályként repednének)

(1984; LATOR szerk. 1996, III: 303)

A világűrben értelemszerűen nincs lent és fent, a négysoros strófák gyakorlatilag ugyanazt a négy sort más és más sorrendben hozzák, vagy zárójelek között, vagy azok nélkül. Ez a sorokat mindig egymáshoz képest teszi meghatározhatóvá: ikonikus lehet a megvilágítás és annak hiánya a zárójelezéssel és hiányával. A sorok kicsengése mindig palatális, kezdésüket pedig a kijelentés természetessége, a föltételezés kötőszava (*ha*), a föltételes hasonlat kötőszava (*mintha*) és a bizonytalanságot kifejező határozószó (*szinte*) variálja.

Ez a négy strófa ellenpéldája a fentebbi szövegeknek: hangzásában az említett ikonicitás fontos, de a szöveg jelentésében az írásképek sorrendi tényezői mellett másodlagosnak tűnik.

7. Az *Elhagyott versek* (STEINERT szerk. 2013) néhány darabja felidézheti az egysoros verseket is, a kéziratos könyv (ÁCS szerk. 1981) darabjait is.

HATÁR

Az Itt és Sehöl közti határ a Majdnem és a Szinte

(STEINERT szerk. 2013: 50)

Az ímént kommentált szöveg egyik pontjára utalhat a *Határ* című szöveg. Az egysorosokhoz hasonló, de címmel közölt sor a meghatározatlanság meghatározására vonatkozhat. Weöres a költészet hazájának nevezte a *posse* világát a létezésével (*esse*) szemben.

TALÁLÓS KÉRDÉS

Nincs megfejtése, mi az?
(STEINERT szerk. 2013: 655)

„Csak egyetlen színt elgondolni tudnék, / amilyet nem látok soha” – a Rongyszőnyeg (105, I: 140) egyik darabja hasonló meghökkentésre törekszik.

TÜKÖR

Hogy tetszem neked?
Hogy tetszel nekem?
(STEINERT szerk. 2013: 386)

A színe és a visszája egymásra vonatkoztatása, szembesítése ikonikusan az oldalak (itt: a személyek) megfordításában történik: helyet cserél az első és a második személy a kérdésekben.

8. A századik születésnapon óhatatlanul felvetődik a művészi lét és az örökkévalóság viszonyának kérdése.

ÖRÖK PILLANAT

Mit málló kőre nem bizol: mintázd meg levegőből. Van néha olyan pillanat, mely kilóg az időből,	Mint fürdőző combját ha hal súrolta s tovalibbent – így néha megérezheted önnön-magadban Istent:
mit kő nem óv, megőrzi ő, bezárva kincses öklét, jövője nincs és multja sincs, ő maga az öröklét.	fél-émlék a jelenben is és később, mint az álom. S az öröklétet izleled még innen a halálon.

(1935; LATOR szerk. 1996, I: 62)

A szöveg keletkezését *A vers születése*, Weöres doktori értekezése tárgyalta. Benne az idő egyszerűsége, pillanatnyisága és örök volta kivételes jelenetben valósul meg: *kilóg az időből*. Ez a jelenet *fél-émlék*-hez, *álom*-hoz hasonlít: *jövője nincs és multja sincs*. Fölfigyelhetünk a jelző *ő* hangjainak és a jelzett szó *i-a-a*-jának hangzaskülönbségére, hasonlóképpen a *málló kő* és a *levegő* ellentétére a kezdésben; hangrendi ellentét nyomatékosítja a szemantikai szembeállítását a *jövője* palatális, a *multja* veláris rendjében. Erre szolgáltak a valóság elemei Weöres költészetében: hangzásuk rendjével a harmónia igényére és igénylésére törekedtek – a diszharmonikus világban.

9. Befejezés helyett a költő diákkori versesfüzetének említett darabjával zárul ez a rövid emlékezés: „Rím, bólintó tilinkó / csordulj szivemre, vers / és oldj ki szépen onnan / min-

dent, mi fás, mi nyers” (*Invokáció*). Verseivel nyilatkozata szerint a lélek izmait igyekezett erősíteni: ebben az „edzésben” felhasznált fogalmi jelentéseket és képzelt nyelveket, nonszensz tartalmakat és meghökkentő kijelentéseket. Egyik jellemzője a vershangzás határozott lüktetése.

IRODALOM

- A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata*, szerk. HORVÁTH Károly, Akadémiai, Bp., 1962.
- Elhagyott versek*, szerk. STEINERT Ágota, Helikon, Bp., 2013.
- NAGY L. János, *Vasi keringő = Valse triste*, szerk. FÜZFA Balázs, Savaria University Press, Szombathely, 2014.
- PÉNTÉK János, *A vernakuláris változatról* (levél, 2013. április 1.).
- TÖRÖK Gábor, *Azonos-e a hiteles végső és a ritmikailag hiteles versforma?*, Magyar Nyelv, 1993/1, 40–48.
- Wöres Sándor kéziratos könyve*, szerk. ÁCS Margit, Szépirodalmi, Bp., 1981.
- Weöres Sándor saját verseit olvassa*, Hungaroton MK 13918, 1992.
- Weöres Sándor válogatott versei*, szerk. LATOR László, Unikornis, Bp., 1996 (A magyar költészet kincsestára, 48–50), I–III.

MINYA KÁROLY

WEÖRES SÁNDOR EGYSZAVASAI

Örkény István egypercesei nyomán egyszavasoknak neveztem el Weöres Sándornak azokat a verseit, amelyek a harminchárom egysorosai között szerepelnek. Nem sok, mindössze hat. Mindenekelőtt ismerkedjünk meg velük, azaz az egész ciklussal.

I.

Áldott az első meztelenség.

II.

Szemednek szegzett lándzsák: csillagok.

III.

A dal madárrá avat.

IV.

Isten rajtad: végtelen könny; Isten benned: végtelen mosoly.

V.

Szárnyötét.

VI.

Tojáséj.

VII.

A mindenség a szemedben fészkel.

VIII.

Tetteid medre: életed.

IX.

Húsvetés csontaratás.

X.

Liliomszörny.

XI.

Csak kerete vagy magadnak.

XII.

Szőnyegevő sötétség.

XIII.

Őrült minden fűszál.

XIV.

A világ Isten szakálla.

XV.

A szépséget férgek viselik, a jóságot a férgek ismerik, az igazságot férgek etetik.

XVI.

Vajudik a sírásó felesége.

XVII.

Remetebál.

XVIII.

Jasoni szántás az ürességben.

XIX.

Hiány teste, árnyék.

XX.

A múlt a jelen alakja; a jövő a jelen illata.

XXI.

Sugárpehely.

XXII.

Koldus: akinek van valamije.

XXIII.

Az eleven mind víztől részeg.

XXIV.

A termékenység meddő.

XXV.

Lábunkat vinni.

XXVI.

Koporsót faragsz magadból.

XXVII.

A dolgok árnyéka halhatatlan.

XXVIII.

Istent látjuk, mint saját szemünket.

XXIX.

Fény a lámpában, lámpa a fényben.

XXX.

Tigrissel alszunk.

XXXI.

Királyország.

XXXII.

A bolond a saját fejével, a bölcs a te fejeddel ítél rólad.

XXXIII.

Igazán jóllakni az ebéd emlékével lehet.

Az alábbiakban a hat egyszavas közül néhányat kívánok foglalkozni különböző szempontból. Ezek a következők: *Szárnyösötét*, *Tojáséj*, *Liliomszörny*, *Remetebál*, *Sugárpohely*, *Királyország*. Előjáróban annyit meg kell jegyezni, hogy Weöres Sándor sokat kísérletezett a magyar nyelv lehetőségeivel. A *Tojáséj* tehát nem a vers címe, hanem maga a vers. Vélhetőleg a magyar irodalom egyik legrövidebb költeménye. Tehát a cím és a vers egy és ugyanazon kifejezés. Az egyszavasokat, különös tekintettel a *Tojáséj*-re, a következő szempontok alapján kívánom bemutatni: stilisztikai, jelentéstani és grammatikai szempontból.

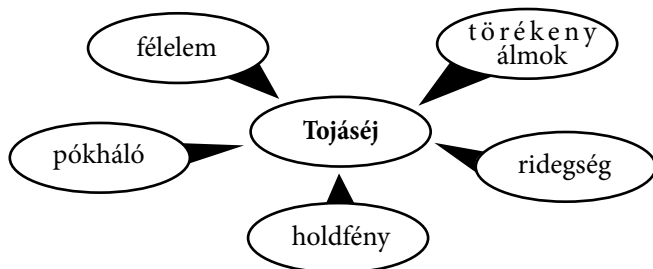
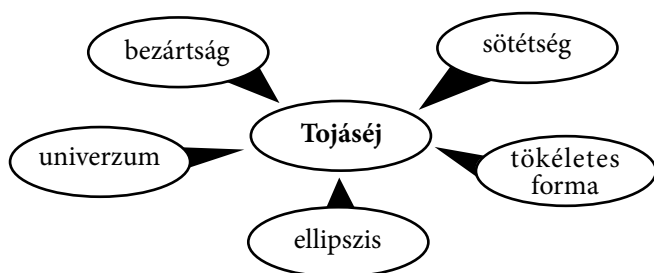
Stilisztikai szempont

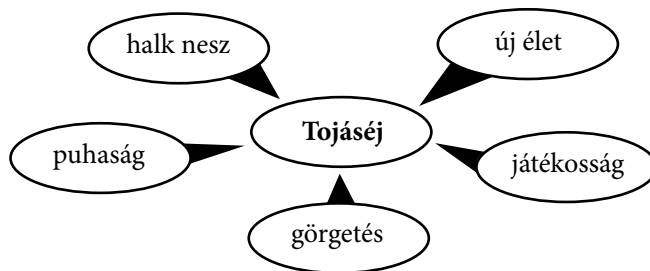
Ezek az egyszavasok mind hapax legomenonok, azaz olyan kifejezések, amelyekre csak egyetlen példa akad valamely nyelv irodalmában. A hapax legomenon görög kifejezés, szó szerinti jelentése 'egyszer olvasott', 'egyszer mondott'. Tágabb értelemben neologizmusnak is tekinthető ezen versek mindegyike. Egy általam felvázolt neologizmusrendszerben a gyakoriságuk alapján alkalmi vagy egyszeri neologizmusoknak, a létrejöttük célja szempontjából stilisztikai neologizmusoknak tekinthetők. Azok a kifejezések sorolhatók ide, amelyek nem kerülnek be a nemzeti nyelv szókészletébe, a pillanatnyi tartalmi és stiláris szükségesség hozza létre őket. Az expresszivitás érdekében megalkotott költői, írói, újságírói szóalakok; megalkotásukkor a cél az egyediség, az egyszerűség, a szuggesztív kifejezőmód, ritkán a mehökkentés. Nyilvánvaló, hogy egyéni alkotások, az őket létrehozó írón, költőn kívül más nem használja fel, így nagyon jellemzőek az egyéni stílusra. A kifejezendő tartalmat szemléletesebben, erőteljesebben éreztetik meg, s elmélyítik az érzelmi hatást. (A rendszerezésre l. MINYA 2011).

Jelentéstani szempont

A hapaxokra, illetve a stilisztikai neologizmusokra az jellemző, hogy szövegkörnyezet nélkül a jelentése igen képlékeny, sokrétű, értelmezése egyénenként változó, hiszen a szót, esetünkben az egyszavas verset olvasó egyén teljes szociokulturális háttere szerepet játszik a jelentésmegadásban. (A magyar irodalom legismertebb hapaxa a *rözsedalok* mellett a *sárkányfogvetemény*, ezek természetesen szövegkörnyezetben könnyebben értelmezhetők.)

Hogy kiben milyen asszociációt indít el az egyszavas vers, milyen jelentésmező adja az interpretációja alapját, az úgynevezett fürtábra elkészítésével, illetve elkészíttetésével mérhető fel. Az elemzések eszköze – természetesen – az asszociáció. Ha valaki a *Tojáséj*-ről gondolkodik, nagyon sok minden jut eszébe. Például a következő fogalmak: új élet, titokzatosság, örök körforgás, múlt – jelen – jövő, a kérdések és válaszok megfogalmazhatósága vagy megfogalmazhatatlansága. Mindez az asszociációs tartalom a pókhálóábra segítségével írható le.

A három általam megkérdezett személy értelmezése között nagy különbségek fedezhetők fel. Ezt az ábrát természetesen mindenki kitöltheti. Ugyanilyen asszociációs „próba” nemcsak szavakkal, hanem képzőművészeti alkotással is elvégezhető.

Viszonylag egyértelműen megragadható a *Remetebál* és a *Liliomszörny* vers, ezek olyan szóösszetételek, amelyeknek a tagjai, az előtag és az utótag együttesen paradoxont, oximoront alkot. Lehetetlent kifejező szóösszetételek. Például *Remetebál* nem lehet, hiszen a remeték egyedül élnek valahol a természetben, elkülönülve a világtól, lemondva mindenféle szórakozásról. Nyilvánvaló, hogy nem rendeznek bált. A *Liliomszörny* is hasonló képes képtelenség. Képes, mert rögtön elképzelünk egy szép fehér liliumot, amely egyben a szüzességnek, tisztaságnak, bájnak a jelképe, de képtelenség, mert sehogyan sem lehet szörny.

Weöres Sándor egysorosának, a *Tojáséj*-nek törekeny szépségét GERLICZKI ANDRÁS (2009) mutatta be a legjobban.

Talán a legrövidebb magyar vers, címe sincsen, csak törekeny teste. Ha kimondom, mindenki hallja a „h”-t. Pedig az nincsen. Innen bentről embrió álma, első ébredés előtti éj. Költésláz, testmeleg mindenség, fészekre boruló pihetollak. A kotlós elszánt ragaszkodása. Feltétlen hűség. Fekete öntudatlanság itt belül. Amíg az osztódó sejtsomóban formát nem ölt a szem, nincsenek színek. Teremtés éjszakája. Koccanás odakint, terjedő kocsónyás remegés idebent. A héj erős. Karmos ujjak sürgölődnek, fordul a tojás, hidegebb szélről melegebb középre gördül. Éj van, alszik a fészek, rajta-fölötte kitaró eleven sátor. Itt belül lüktető pirosság, valahol a nyálkás mélyben, nyugtalan éjközépből. Önmagába záruló tér, héj alatt a hártya, keménység alatt a lágyság. Felépült vércörök, eleven áram. Madármagzat csukott szeme. Alvó fiókák éjjele.

Grammatikai szempont

Mint már Gerliczki is említette, gyaníthatjuk egy [h] hangzó, illetve betű eltűnését. Ha ez így van, a szó, azaz a vers szándékos szóferdítéssel keletkezett, amely egy ritkább szóalkotási mód, és napjainkban elsősorban a sajtónyelvben találkozhatunk vele. Az így létrehozott kifejezés hatása az eredeti és az elferdített kifejezés jelentésének az összekapcsolódása, összevibrálása által teremődik meg. Például: *számítástechnika* – *ámítástechnika*, *bizonyítvány* – *bizony hitvány* stb.

Némiképp erre utal SCHEIN GÁBOR (2007: 47) műelemzése is:

Weöres Sándor harminchárom egysoros verse közül az egyik a „Tojáséj”. Ennyi a teljes vers. [...] Értelmezhetőségének feltétele, hogy a kép létrejöttéről gondolkodjunk, magáról a nyelvről tehát, arról a hihetetlen sebességű kereszteződésről, amely a tojás és az éjszaka képzetét a nyelv történetében először állította ilyen, minden háttérről leválasztott kapcsolatba, ráadásul úgy, hogy az így létrejött szó tulajdonképpen már benne volt egy hétköznapi másik szóban, a „tojáshéj”-ban, amelyből önmaga materialitására utalva, egy betű, egy több nyelvben hangtalan hangot jelölő betű kiejtésével, nem nyom nélküli kitörlésével íródott le, mintegy önmaga születését, tojáshéjból való kilépését anyagszerűen bemutatva.

A fent bemutatott egysorosak elemzése elvégeztethető a diákokkal, hallgatókkal, ez a fantáziájukat és a kreativitásukat is jelzi, ugyanakkor némileg személyiségük megismeréséhez is hozzásegít. A diákok közelebb kerülnek a vershez, illetve versekhez, elemzési hozzáállásuk javul, ez irányú képességük fejlődik.

IRODALOM

GERLICZKI András 2009. *Tojáséj*, www.avorospostakocsi.hu/2009/12/17/tojasej/ (2014. 03. 08.).

MINYA Károly 2011. *Változó szókincsünk*, Tinta Könyvkiadó, Budapest.

SCHEIN Gábor 2007. Velörözsa, tojáséj, szívhattyú, *Magyar Lettre Internationale*, 2007/1.

POMOGÁTS BÉLA

EGY ÉLET ÉS EGY ÉLETMŰ TANULSÁGAI – SÓTÉR ISTVÁN

Száz esztendeje született Sótér István – a huszadik századi magyar irodalomtörténet-írás bátran „klasszikusnak” mondható személyisége: megkerülhetetlen irodalomtörténeti munkák és figyelemre méltó szépirodalmi művek létrehozója, akinek gondolkodása és munkássága, mondhatni, rányomta bélyegét a mögöttünk álló korszak szellemtudományi tevékenységére. A szegedi piarista gimnázium, majd a budapesti Eötvös-kollegium neveltje volt, széleskörű ismeretei és tudományos igényessége mutatja, hogy a mögöttünk álló diktatórikus évtizedekben is lehetséges volt magas színvonalú tudományos és szépirodalmi alkotásokat létrehozni. Akár oly módon, hogy a tudósnak, az írónak meg kellett alkudnia a körötte kialakult világ nem igazán emberséges és ésszerű viszonyaival.

Kritika és méltányosság

A mindinkább távolinak tetsző történelmi korszak értelmezése mára szinte megoldhatatlan feladatokat ró arra, aki egyszerre szeretné képviselni a kritikát és a méltányosságot. Vagyis el kívánja utasítani a zsarnokságot és ennek szervezőit, ugyanakkor méltányolni akarja azokat a kulturális és nemzeti értékeket, amelyek a kommunista korszakban általában a hatalom törekvéseivel szemben létrejöttek, és így fenn tudták tartani a magyar kultúra folytonosságát. A közelmúlt kiegyensúlyozó értelmezése ugyanis (különösen a „jobboldalon”) többnyire elmarad. Mert miként is ítéljük meg annak az elbeszélőnek a munkásságát, aki 1951-ben *A szegedi textilkombinát* címmel jelentetett meg lelkendező kisregényt a kétkezi munka szovjet mintára tevékenykedő sztahanovista „hőseiről”? Miként értelmezzük annak az irodalomtudósnek a tevékenységét, aki rendre a kommunista korszak legfontosabb tudománypolitikai posztjait töltötte be, 1956-ban mint felsőoktatási miniszterhelyettes vállalt szerepet a kulturális irányításban, és tartalmas élete során egymás után vagy éppen egy időben viselt politikai tekintetben is meghatározó tisztségeket?

Megkerülhetetlen szerepek

Természetesen Sótér Istvánról beszélek, aki mint a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének igazgatója, az Eötvös Loránd Tudományegyetem rektora, a Magyar PEN Klub elnöke, a budapesti egyetem tanszékvezető tanára és még számos igen fontos tisztség viselője hosszú évtizedeken át töltött be megkerülhetetlen szerepet a hazai tudományos és irodalmi életben. Ennek a szerepvállalásnak a megítélése, meggyőződésem

szerint, nemcsak kritikai hozzáállást, hanem méltányosságot is kíván, mint ahogy egész közelmúlt történetünk megítélése is ezt kívánja, és megvallom, igen kínosan érzem magam, amikor a múlttal szemben olyan figurák öltik magukra az erkölcsbíró szerepét, akik korábban nyakig beásták magukat a zsarnokság elvtelen kiszolgálói közé.

Az ötvenes évek

Való igaz, hogy Sötér István igen tartalmas életrajzának vannak olyan mozzanatai (az imént utaltam az ötvenes években közre adott kisregényére), amelyeket talán szerencsésebb lett volna elkerülnie. Azonban éppen akkor: a kommunista diktatúra felépítésének első éveiben, ha valaki egyáltalán a felszínen kívánt maradni, és nem akart a Németh Lászlók, Hamvas Bélák, Weöres Sándorok, Pilinszky Jánosok (és mások) sorsára jutni, az igen komoly és igen szomorú engedményekre kényszerült. Persze jobb lett volna, ha ezeket az engedményeket nem teszi meg, mindazonáltal avégett, hogy néhány évvel később folytathassa eredeti életstratégiáját, mi több, hogy támogatni tudja az irodalmi és tudományos életből kíméletlenül kiszorított pályatársai (így a legjobb magyar írók) visszatérését, korábban jóformán szükségszerű volt megtenni ezeket az engedményeket. Néhány esztendő múltán Sötér István írói, tudományos munkásságának folytonossága is helyreállott, és az életmű egésze (az imént említett, mára inkább mulatságos, mint elszomorító kisregény és néhány irodalomkritikai írás kivételével) beilleszkedett abba a szellemi és morális rendszerbe, amelyet a közelmúlt magyar kultúrája (mindenekelőtt irodalmi kultúrája) kialakított és hagyományosan képviselt.

Az „ötvenes évek”-ről nem keveset beszéltek a mögöttünk lévő két-három évtizedben, a korszak értelmiségi világának igazi, kritikai, ugyanakkor méltányosságra törekvő elemzése azonban lényegében elmaradt, vagy csak töredékesen készült el. (Ahogy például a határainkon túl élő és nemzeti közösségük túléléséért küzdő kisebbségi magyar kultúrák elemző bemutatása is egyelőre adósságot jelent.) Az 1948-ban bekövetkezett diktatórikus fordulat ugyanis nemcsak Sötér István pályáját tekintve hozott meglepő és szomorú fordulatokat, hanem még számos már korábban tekintélyes tudós (és író) munkásságában is – olyanokra gondolok, mint Tolnai Gábor, aki első és kitűnő könyvei után a rákosista, majd kádárista mítoszok propagandistája lett, Trencsényi-Waldapfel Imre, aki európai színvonalú és hírű klasszika-filológusból lett '56 végén a kádárista ellenforradalom munkásörnek maszkírozott elkötelezettje és még igen sokak – egykori egyetemi tanáraink közül. Bóka Lászlónak is volt néhány nehezen értelmezhető éve, midőn költőként és tudósként Lenin és Sztálin mellett tette le a garast, ő azonban hamarosan visszatért régebbi önmagához, és az ötvenhatos forradalom idején és után egyértelműen a diákmozgalom és a magyar demokrácia mellett foglalt állást.

Nemzet és haladás

Sötér István, ennek magam is tanúja voltam, minden hivatalos tisztsége ellenére egyike volt azoknak, akik sokat tettek annak érdekében, hogy nemzeti kultúránk megsza-

baduljon a zsarnoki rendszertől. Magam mindenekelőtt az Irodalomtudományi Intézet munkatársaként szerezhettem minderről gazdag és meggyőző tapasztalatokat – hasonlóan azokhoz, például Klaniczay Tiborhoz, Bodnár Györgyhez, Béládi Miklóshoz, Rába Györgyhez, Nyirő Lajoshoz, Kenyeres Zoltánhoz és Rónay Lászlóhoz, akik ugyancsak a magyar irodalom folytonosságának és hitelességének helyreállítása érdekében tevékenykedtek. Sőtér mindent megtett annak érdekében, hogy ez a folytonosság és hitelesség érvényesüljön, egyrészt irodalomtörténet-írói munkássága során, hiszen tekintélyes művei: Eötvös Józsefről írott monográfiája, a Világos utáni irodalmi fejlődést bemutató *Nemzet és haladás* című nagymonográfiája (amelyben sokatmondó áthallásokat lehetett találni az ötvenhatos forradalom után tapasztalt viszonyokkal kapcsolatban) és nagy irodalomtörténeti tanulmányai talán mindenki másnál többet tettek annak érdekében, hogy irodalmunk múltjáról hiteles képet lehessen kapni. Másrészt szépíróként, minthogy *Az elveszett bárány*, a *Budai oroszán* és a *Bárányt szoptató oroszán* című, elsősorban önéletrajzi motívumokból építkező regényei igen tartalmas: analitikus és olykor lírai jelenetekben mutatták be annak az útját kereső nemzedéknek a történetét, amelyhez ő maga is tartozott.

Munkásságának egyik igen karakteres és fontos területe volt az Irodalomtudományi Intézet megszervezése és irányítása. Ezen a poszton határozottan és nem egy alkalommal bátorságról tanúságot téve használta ki azokat a lehetőségeket, amelyeket a hivatalos tudományos életben betöltött irányító szerepe adott. Az Intézet munkája igen gyakran találkozott a hatalom ellenszenvével, mi több, adminisztratív eszközeivel. Sőtér ilyenkor mindig helyt tudott állni, ki tudta védeni a politikai támadásokat, sőt abban is elszántnak mutatkozott, hogy távol tartsa magát attól az Aczél Györgytől, aki kedvvel és olykor erőszakkal szervezett maga körül hódolóit a szellem embereiből. Jól emlékszem arra, hogy valamikor a hetvenes években az állami vezetés és a pártirányítás erős támadást folytatott az Intézet tudományos stratégiája: a modern értékeket elismerő tudományos nyitottság és méltányosság érvényesítése ellen. Szigeti József miniszterhelyettes, aki a szélsőjobbról lavírozott át a szélsőbalra 1945 után, és különösen a Lukács György ellen vezetett akcióival hívta fel magára a figyelmet 1956-ot követően, egy alkalommal a pártközpont által összehívott intézeti értekezleten meglehetősen agresszív módon szidalmazta a Sőtér István vezetésével végzett munkát. Ekkor, mint értesültünk róla, az is felvetődött, hogy az Intézet három munkatársát (Karafiáth Juditot, aki Karafiáth Jenő egykori budapesti főpolgármester unokája volt, mint „horthystát”, Rónay Lászlót mint „klerikálist” és engem mint „ellenforradalmárt”) távolítsanak el a Ménesi útról. Nos, akkor Sőtér István határozottan kiállt mellettünk, és nem engedte, hogy a pártközpont szabja meg az Intézet munkatársainak sorsát.

Olimposzi felhőben

A későbbiekben, azokkal a kollégáimmal együtt, akikre az imént hivatkoztam, valamelyest baráti kapcsolatba is kerültünk Sőtérékkel – különösen akkor volt szüksége az emberi-baráti közelségre, amikor leánya, akit imádozt, fiatal laboratóriumi orvosként egy fertőzés

áldozata lett. Kialakult körülötte, nála ifjabbakból egy kisebb baráti kör, vendégeskedtünk nála, élveztük szakácsmesteri produkcióit (ezekre különösen büszke volt), és megismer-tük, megszerettük kedves állatait, először Vitézt, a komondort, majd Edét (aki onnan kap-ta nevét, hogy Sötérék Edelénynél találták az országúton), a macskát. És persze Sötérék is meglátogattak bennünket és megsimogatták a mi macskáinkat, akiknek füle, tudós bará-tunk megítélése szerint, „nem volt olyan ropogós”, mint az ő kedvencüké.

Sötér István, hadd fejezzem be ezzel, nagyszabású irodalomtudós volt, nem véletlenül adatott neki az a szerep, hogy az európai (a nyugati) tudományos életben őt tekinték a magyar tudományosság hiteles képviselőjének, és Párizstól New Yorkig ő öregbítse a hazai tudományosság, egyszersmind a magyar irodalom tekintélyét. Nagyszabású tudós volt, emellett figyelemreméltó szépíró, akinek művei ma is felkelhetnék az olvasók és az irodalomtörténészek figyelmét. Végül szeretetre méltó ember volt, aki, úgy tetszett, szinte áthatolhatatlan olimposzi felhővel védte a maga integritását, ennek ellenére meg tudta nyitni szívét kollégái és tanítványai, mindenekelőtt a fiatalabb kutatók előtt. A tudomá-nyos Olimposznak valójában melegszívű lakója volt, aki igényelte a barátságot, és barátsá-gába tudta fogadni azokat, akik mögött nem állott ott a hatalom. Emlékét és műveit min-denképpen meg kell őriznünk – főként mostanában, amikor szinte hisztérikusan folyik a közelmúlt átrajzolása és a hiteles értékek lecserélése egy távolabbi múlt talmi értékeivel.

BALOGH FERENCNÉ

LŐRINCZE LAJOS EMLÉKEZETE

Kedves Vendégeink, Lőrincze Lajos Családtagjai, Barátai, Tisztelői!

1993. október 11-én (ma 20 éve), életének 78. évében, hosszas betegeskedés után elhunyt Lőrincze Lajos nyelvész. November 4-én kétezer ember állt a ravatalánál: bakonyi népdalok és református zsoltárok kísérték utolsó útjára a Farkasréti temetőben. Gyászolták mindenütt, ahol magyarok élnek a világon. Szentgáltól Debrecenig, Hegyeshalomtól Sárospatakig, Erdélytől Amerikáig egyaránt szíven ütötte az embereket a halála.

A búcsúztatókban és a hamarosan napvilágot látott emlékezésekben kirajzolódtak Lőrincze Lajos sokszínű életművének, gazdag munkásságának színterei. A szülőföld (Tamás Márta polgármester) „Magyarország első emberétől” búcsúzott, (akit egy bukovinai fiatal pásztor nevezett így, mert hiszen őt hallgatta mindenhol, mindenki), attól, aki a cselédsorról küzdötte fel magát szakmája és a társadalom legmagasabb fokára, miközben egy percre sem feledte, honnan jött és mit köszönhet szülőföldjének. Hálából beemelte Szentgált a magyar emberek tudatába. A pályatárs Grétsy László azt elemezte, hogy a nyelvjáráskutatás és névtan jeles alkotó egyéniségéből miként vált az anyanyelv védelmezőjévé. Mátyás István újságíró „örökös nyelvőrsegen” látta mesterét. Valóban: kitartóan, fél évszázadon keresztül, nappal és álmatlan éjszakáin gyűjtötte a köznyelvi fordulatokat, a sajtóban elkövetett vétségeket, a költők, írók szép nyelvi találatait. Minden érdekességet, különlegességet, hibát fel- és megjegyzett. Szürke dobozaiban gyűltek a „fél-cédulák”, hogy aztán megszülessenek belőlük a nyelvművelő ötpercek, majd előadásai és könyvei.

„A nemzet tanára”-ként írtak és beszéltek róla. Mind a két szónak hangsúlyos jelentése volt Lőrinczével kapcsolatban. A tanárság szívéből fakadt és lenyűgöző tudással párosult. Soha nem oktató hangnemben beszélt, írt, hanem komoly, szép szóval. Tárnyilagosan mutatott rá a hibákra, és célja az elgondolkodtatás volt. Maga mondta: „A mai nyelvművelés ostorozás helyett inkább tapintatosan nevelni óhajt, sértegetések helyett inkább magyarázza a hibát.” Megszámálhatatlan sok levelet kapott, melyekre többnyire válaszolt, és mindig türelmesen meghallgatta azokat is, akik nem értettek egyet vele bizonyos kérdésekben. Ezért lehetett eredményes pedagógus. Édes anyanyelvünk című rádiós ötperceivel

Elhangzott 2013. október 11-én Veszprémben, az Eötvös Károly Megyei Könyvtárban, a Lőrincze-emlékszoba megnyitásán.

négy évtizeden keresztül folyamatosan ébren tudta tartani az emberek érdeklődését az anyanyelv iránt. Sokáig és sokan éreztük úgy, hogy a déli harangszó és Lőrincze Lajos összetartoznak. Iskolázottságra és földrajzi határokra való tekintet nélkül sok-sok magyar emberben ébresztette fel a nyelvi lelkiismeret-furdalást. Igen sokan „lőrinczéztek” abban az időben, beszéltek és vitatkoztak a helyes nyelvhasználatról, beszédéről.

Erősen hiányzik nekünk vasárnaponként Lőrincze tanár úr prédikációja (Benkő Samu). Jelenség volt, ő volt A LŐRINCZE. Szelíd, kedves hangja ma is fülünkben cseng: ízes, dunántúli kiejtését szülőföldjéről, Szentgálról hozta, és mindvégig megőrizte. A nyelvi ismeretterjesztés visszatérő alkalmai voltak számára a magyar nyelv hetei, de könyvei: a *Nyelv és élet*, az *Édes anyanyelvünk*, a *Nyelvőrségen*, az *Emberközpontú nyelvművelés szintén* ezt a tevékenységet szolgálták. Keveseknek és ritkán adatik meg olyan ismeretterjesztő, szervező és kapcsolattartó képesség, mint az övé volt, és olyan természetes otthonosság az Akadémián és a falusi művelődési házakban, az amerikai vasárnapi iskolákban és az erdélyi falvakban egyaránt. Népszerűségét szerénységgel, emberi és tudósi visszafogottsággal élte meg. Bár a határidőkkel gyakran meggyűlt a baja, könnyen, élvezettel és nagyon tudatosan dolgozott. Így vallott erről: „Öröm, élvezet egy-egy nyelvi jelenséget bogozni, sorsának alakulását felderíteni, értelmét, értékét meghatározni, jövődjét megjósolni. Az alkotás örömét érzi néha az ember egy-egy kis öt-perc megírásakor is, hiszen mindegyik téma új kérdéseket vet fel. Az meg külön öröm, hogyan is kezdje az ember, aztán hogyan építse fel mondandóját, védő- vagy vádbeszédét, s végül: mivel fejezze be, hogy valami kis kedves, elgondolkodtató emléket kapjon a hallgató. Maga a felolvasás is gond és öröm. Különösen akkor, ha irodalmi idézet is kerül a fejtegetésbe. Bevallom, igen szívesen fejezem be öt-perceimet egy-egy szép verssorral” (*A betű megöl, a lélek megelevenít*). Csodálatos memóriájában mindig készen álltak az irodalmi idézetek, példák. Különösen közel állt szívéhez Arany János és Áprily Lajos, de a kortárs irodalomban is naprakész volt. Hatalmas irodalmi műveltséget szerzett, és számtalan kötetet dedikáltak neki a szerzők mint eszme- és harcostársuknak. Ő maga is könnyed, természetes íráskészséggel, szépírói vénával rendelkezett. Csodáltuk szellemes, finom humorát is.

Sokan – talán Pomogáts Béla és Czine Mihály a leggyakrabban – azt a hatalmas és eredményes munkát hangsúlyozták, melyet a külföldön élő magyarok felvilágosításáért, összefogásáért, a magyar hazához és az anyanyelvhez kötéséért tett. Népből, nemzetben gondolkodott. Illyés Gyulával együtt vallotta, hogy létezik egy „haza a magasban” (ma úgy mondanák: virtuális haza). Czine Mihály írta róla, hogy „ő jelentette évtizedeken keresztül a kisebbségben és a szétszórtságban élőknek az együvé-tartozás tudatát és a számon-tartottság reményét. A nemzettudat ápolásában, a nyelvi ízlés nemesítésében történelmi jelentőségű a munkássága”. Számtalan előadást, fárasztó utazásokat, komoly diplomáciai egyezkedéseket igényelt, jelentett ez a munka. Írókkal, nyelvészekkel, egyházi személyekkel közösen teremtették meg a Magyarok Világszövetségében az Anyanyelvi Konferenciákat mint a kapcsolattartás visszatérő keretét és lehetőségét. Külföldön és idehaza sem tetszett akkoriban ez a törekvés mindenkinek, mégis, ezekben a nehéz politikai időkben is

tudott eredményeket elérni. Ma – amikor szabadon lehet utazni, a külföldön élő magyarok állampolgárságot és szavazati jogot kapnak – ennek jelentőségét a fiatalabb generációk fel sem tudják fogni.

Nyelvművelése „emberközpontú” volt – ezt a fogalmat és jelenséget is ő hozta be a köztudatba – a korábbi nyelvközpontú nyelvművelés helyett. Azt hangsúlyozta, hogy a beszélő ember és mondandója az elsődleges, ehhez kell a helyes és hatásos nyelvi formákat megtalálni. Tudta, hogy „a nyelvi kultúra egy általánosabb kultúra és magatartásmód szerves eleme” (Kováts Dániel). Jogosan emlegetik az elmúlt fél évszázadot a nyelvészetben Lőrincze-korszaknak. Halála után az Anyanyelvápolók Szövetsége Lőrincze-díjat alapított azok elismerésére, akik folytatják a munkáját, az ő szellemében tevékenykednek. Graf Rezső pedig Lőrincze-breviáriumot állított össze, hogy fontosabb írásaihoz újra hozzá lehessen férni.

Nem tisztem és nem vagyok hivatva rá, hogy itt és most Lőrincze teljes életművét felvázoljam, a Lőrincze-jelenséget értékeljem. A nyelvésztársaknak sem sikerült még egészen. Mint ahogy a nyelvápolás méltó helyét sem találták meg egyelőre a nyelvtudományban. Én úgy érzem, hogy az anyanyelvápolás ügye ma rosszabbul áll, mint korábban, pedig nyelvünk állapota komoly aggodalomra ad okot, és újabb Lőrinczék után kiált.

Mi ehhez képest ez a mi kis kiállításunk, enteriőrünk? Emlékezés, emlékeztetés, a figyelem felkeltése? Készülődés a 100. születésnapra? Talán mindegyik. Mert ahogy a családnak, úgy a szülőföldnek a legfájdalmasabb a veszteség, hiszen a tudós, a nyelvápoló, a közéleti ember ráadásul a szívünkhöz oly közel álló személy volt. Egyenes tartása, kicsit félrehajtott feje, halk, de határozott, meleg hangja emlékezetünkben él. Hiszen „ha az ember valakit nagyon becsül, tisztel és szeret, annak arcában, szemében, mozgásában is felfedez valami kedveset, vonzót” – mint ahogy ő mondta Keresztury Dezsővel kapcsolatban. De a veszteség mellett a büszkeségünk is nagyobb, erősebb a másokénál, hogy a miénknek mondhatjuk.

Vessünk egy pillantást a kiállítás tárgyaira: íróasztala mellett állt ez a kis kerek asztal a karosszékkel: itt fogadta vendégeit, beszélgetőtársait. A fogason orkáncabátja lóg, a vállfa Eötvös-kollégista korából való. Háta mögött, keze ügyében a teljes nyelvészeti szakirodalom: könyvek, bekötött folyóiratok, dossziék. Csak meg kellett forgatni ezt a könyves állványt, hogy a legfontosabbakat kézbe vehesse. Komoly Biblia-gyűjteménye volt, itt azt az Új-testamentumot állítottuk ki, melyet konfirmációjára kapott Pápán. A Biblia nemcsak református hitének mindennapi kísérője, hanem kiapadhatatlan nyelvi példának forrása is volt. A bicska: mert falusi legény hogyan lehetne bicska nélkül! De nyelvjárásgyűjtő útjainak is nélkülözhetetlen segédeszköze volt. Szépen tudott faragni vele, és a rendszeresen fogyasztott almákat is ezzel darabolta fel. Sokan tudták, hogy gyűjti őket, ezért gyakran kapott ajándékba is egyet-egyet. Itt csak jelzésszerűen érzékeltethettük óriási szépirodalmi könyvgyűjteményét, amely egy egész szobát megtöltött. Képek és szobrok, faragások vették körül, köztük az itt látható Erzsébet-díj és az a padlóváza, melyet 1986-ban, 70. születésnapján Veszprém megyétől kapott. Diplomataatáskája sok érdekes

utazásról tudna mesélni... Könyvek, fényképek, oklevelek, a diákkori kockás füzetecskék, gyakran gyorsírással, szentgáli, almádi, veszprémi találkozások meghívói, programjai – mind utalnak sokszínű kapcsolataira, kapcsolatainkra.

Mert mint a föl-földobott kő, mindig visszahullott a szülőföldre (Ady). Innen vette példáit, innen eredeztette egyéniségét, emberi tartását. Megismert egy érdekes közösségi életformát, s az emberi magatartás szabályait, törvényeit, vonzó példákat, egész életére kiható érvénnyel. „Szülőföldem nyelvét ízlelgetem ma is” – írta, és arra figyelmeztetett Pápára visszatekintve, hogy „a jó iskola egy életre feltarisznyál”. Gyakran emlegette „hű felnevelőit, a dunántúli dombokat”. Egész életében úgy érezte, hogy „tartozik a nemes vármegyének”. Amikor csak tehetette, hazajött. Velünk volt a magyar nyelv heteiben, az 5. anyanyelvi konferencián és amikor híres megyei nyelvészeinkre (Simonyi Zsigmondra, Nagy J. Bélára, Somogyi Gedeonra) emlékeztünk. Gyakran hívtuk, mindig vártuk és szívesen fogadtuk. A fiatal korában Szentgálon összegyűjtött 18–19. századi szavakat idős korában újra elővette, kiegészítette, és a gyűjteményt *Bilingérezés* címen 70. születésnapjára a megyei könyvtár kiadta. *Megnől az ember szíve* című utolsó könyvét Veszprémben szerkesztettük, és az Új Horizont (és szerkesztője, Raffai István) pásztorolta. Magam *Emlékezés és bibliográfia* címen gyűjtöttem össze írásait. Tevékenységét és tudását számos országos kitüntetéssel, díjjal ismerték el, szülőmegyéje 1983-ban a Veszprém megyéért kitüntetés arany fokozatát, 1993-ban pedig Veszprém megyéért emlékérmét adományozott hű fiának (ez utóbbit már csak felesége vehette át a temetés napján). Három általános iskola (Szentgál, Hegyeshalom és Mikóháza) viseli a nevét, és ápolja rendszeresen emlékét a fiatalok körében.

Én osztozom Szende Aladár bizakodásában, aki Arany János szavait hívta segítségül, amikor Lőrincze Lajos emlékezetéről írt, hogy ugyanis „nőttön nő tiszta fénye, amint időben, térben távozik”. Megérdemli. Mi pedig féltő szeretettel ápoljuk emlékét és hálásak vagyunk, hogy kortársai lehettünk.

Befejezésül varázsoljuk ide közénk Lőrincze Lajost, szeretett Lajos bácsinkat, nézzünk meg egy videórészletet, melyben kedves arcával, meleg hangjával, megfontolt, okos szavával szembesülünk.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

SZÓRVÁNYOK NYOMÁBAN – ÉLŐ TÖRTÉNELMÜNK DZSUNGELÉBEN

*Margittai Gáborral, a Magyar Nemzet Magazin társszerkesztőjével
Balázs Géza beszélgetett*

BALÁZS GÉZA: *Úgy is említik, mint a szórványmagyarság riportere. Honnan ered a szórványmagyarság iránti érdeklődése?*

MARGITTAI GÁBOR: Egyetemista koromtól járom az úgynevezett határon túli területeket, s már első alkalommal a mély vízbe estem: a rendszerváltás környékén – egy sötét romániai éjszakán átszelve mindazokat a területeket, amelyek később olyan fontosak lettek számomra – a gyimesi csángók földjére utaztam. Kezdő néptáncosként, táncokat, dalokat, meséket gyűjtögető zöldfülűként csodálkoztam rá arra a világra, amely még akkoriban is szinte az Árpád-kor „hangján” szólalt meg. Pogány-keresztény, vad, nyers és erőteljes világ volt ez, amely torkon ragadott. Újpestiként, szegedi egyetemistaként olyan kultúra volt ez, amelyről könyvekben is alig lehetett olvasni. Ennek az egyetemistának egyébként sokkal mélyebben gyökereztek az indíttatásai. Nagyszüleimet 1947-ben útzék el Kassáról, s családomnak ott maradt töredékei mára elszlovákosodtak. Akiket átvagoníroztak, azok pedig rettenetesen deklasszálódtak, minden értelemben. Apai dédszüleim a Partiumból telepedtek Újpestre a múlt századfordulón, egyik kisebbségből a másikba, őket a második világháború sodorta el. Ez persze tipikusnak mondható Kárpát-medencei sors, amely tankönyvekben, statisztikákban olvasva természetesen máshogy fest, mint saját bőrön érezelve.

Családtörténetem annak története is, hogy miként üldöznek, pusztítanak embereket az identitásuk miatt. Ennek értelmét először Erdélyben fogtam föl, tizennyolc éves koromban, Gyimes felé félúton.

A még nagyobb sokk Dél-Erdélyben és a Szepességben ért tíz évvel később, amikor megláttam a magyarokat sokszor már nyomokban sem „tartalmazó” régi Árpád-kori falvainkat, ahonnan kiirtották vagy elzavarták az őslakosságot. Tornyukból fákat nevelő templomok, házakba épített sírkövek, leradírozott nevek az emlékművekről, szitává lőtt obeliszkek – nagyjából ezek a megismerés mérföldkövei e tájakon.

B. G.: *Milyen utakat járt be a szórványmagyarság nyomában? Kik tekinthetők szórványnak?*

M. G.: Kisebb és nagyobb sugarú koncentrikus köröket Erdély, a Felvidék, Kárpátalja, Órvidék, Délvidék szórványvidékein. De izgalmas utakat tehetünk feleséggel és kutatótársammal, Major Anitával Afrika és Ázsia elfeledett tájain is, ahol olyan népcsoportok élnek, amelyeknek az a rögeszméjük, hogy ősiknek közük volt a magyarsághoz. Így a núbiai magyaráboknál, a törökországi Macarköy, azaz Magyarfalva félnomádjainál, a szép,

de kevésbé egzotikus, mégis kalandos Provence-ban, Illyés Gyula *Hajszálgyökereinek* és állítólagos rabszolga magyarjainak nyomában vagy éppen a kazak sztyeppéken.

Hogy ki tekinthető szórványnak, azt nyilván lehet tudományos eszközökkel definiálni. És mégis van valami innen és túl ezeken a definíciókon. Az én képem talán kissé irodalmiasnak hangzik, pedig nem az. Régi református templomban, a hatalmas térben egyetlen lelkipásztor tart istentiszteletet egyetlen lehajtott fejű öreg magyarnak, majd hamarosan már temeti ezt az embert, akivel ki is halt a falu magyarsága. Ez nem irodalom, jártunk ilyen helyen, több ízben is. Persze vannak fokozatai a szórványosodásnak; de ez a lényegen nem változtat, akár hatan, akár hatvanan vannak a szórványmagyarok. Szórványban lenni annyit tesz, mint hírmondónak maradni; ám azt is jelenti, hogy reményt nyújtani, mert amíg egyetlen ember is van, aki az adott kultúrát, történelmet és anyanyelvet képviseli, megszólaltatja és továbbadhatja, addig az a vidék nem veszett el. Igaz, ez már nem kis részben hitkérdés is, amelyet nem mindig lehet statisztikákkal és pozitív folyamatábrákkal alátámasztani.

A szórvány végleg elszakadt a központtól, a hidak is többnyire leomlottak közöttük, idegen műveltségek veszik körül, sokszor ellenségesen és támadóan, és a leggyakoribb forгатókönyv szerint ezek a támadások annyira sikeresek, hogy végül csak az épített örökség: templomok, iskolák, kastélyok, kúriák, parasztházak, temetők jelzik – bizonyítják! –, hogy egykor ott magyarok éltek. De ma már vannak ígéretes kezdeményezések, és nemcsak a Csángóföldön, hanem Közép-Erdélyben is, egyházi és világi berkekben egyaránt, amelyek legalább a hidak visszaépítését megkezdték.

S azt sem ártana látni, hogy a szórvány kitűnő stratégiai, turisztikai és esetenként gazdasági lehetőség is az anyaországnak, amelyet nem szabad elkótyavetyélni. Mert a szórvány nem feltétlenül egy nemzet öregkora...

B. G.: *Szóképeket is alkotott: kenyérhéjmagyarság, mélyszórvány... Mit is jelentenek ezek? Hányféle szórvány van?*

M. G.: A mélyszórvány lehet olyan is, mint a mélyűr: már szinte beláthatatlanul messze van, s aki ott él, az távcsővel sem elérhető. Ám lehet kihívás is, hogy „visszahozzuk” a Földre, az anyaország magkultúrájába azt, akit a centrifugális erő kivetett. A „kenyérhéjmagyarság” Duray Miklós metaforájából táplálkozik: a szórvány a kenyérhéj, mely védi a kenyér belsejét, s ha levágják a héjat, elromlik a „bél” is. A szórványosodás határait nem mi szabjuk meg, és illúzió lenne azt hinni, hogy ha az utódállamok sikeresen fölszámolják a magyar szórványokat, elégedetten fognak hátradőlni. Ezért nagyon nagy felelősség szórványaink védelme. De nemcsak az élőké, hanem a halottak szórványáé is. Hamarosan megemlékezünk az első világháború kitörésének centenáriumáról s azokról a hősi halottakról, „megalázottakról és megszorítottakról”, akik legtöbbször jelöletlenül és elfeledve fekszenek a régi harcmezőkön, amelyekre manapság kirándulni járnak a magyarok. Ilyen például az Isonzó (Soča) folyó völgye. Ez a szórvány már nem tud szót emelni magáért, még annyira sem, mint az élőké, így a mi felelősségünk őket is visszahozni a köztudatba, közgondolkodásba.

B. G.: *A látottakról a Magyar Nemzet Magazinban riportokban számolt be, de ezekből könyvek is születtek...*

M. G.: Igen, az *Utazás a végeken* először nem sokkal a rossz emléké 2004-es népszavazás után jelent meg, és a fogadtatása azt mutatta, rendkívüli az érdeklődés a téma iránt. Addig jóformán alig szerepeltek a sajtóban a magyarságnak ezek a peremterületei, és lefojtva, lappangva élt bennünk, hogy az egy-két magyarul faluban, amely máskülönben festői helyen fekszik, volna keresnivalónk. Például a rogyadozó műemlékeken kívül azt a hősiességet is tanulmányozni, amellyel pap és gyülekezete talpon tud, akar maradni. Ahogy a dél-erdélyi Magyarigenben Gudor Botondék, vagy Nagyenyeden a Bethlen-kollegium védelmében a tanulóifjúság, vagy a Szepességben a kettős kötődésű cipszer-magyar arisztokrácia, melyet ugyancsak megkínzott a történelem. De ilyen téma volt a ma már szerencsére polgárjogot nyert délvidéki vérbosszú kérdése, az 1944–45-ben lemészárolt magyarok tízezreinek elhallgatott ügye is. Ezt a kötetet többször kellett és kell utánnomni. A *Trianoi menyecske* e könyv folytatása volt, néhány éves távlatból mutatva meg, hogy milyen ütemű a pusztulás a korábban felkeresett helyeken, illetve hogy mi a helyzet első világháborús frontvonalainkkal, temetőinkkel. A *Mi a madzsar?* a tágabb köröket járta Afrikában, Ázsiában és Dél-Európában: a magyar tudatú, magyar kötődésű népcsoportokat keresve fel.

B. G.: *Újabban honlapot is nyitott a témának.*

M. G.: Ma már internetes felület nélkül nem lehet elérni a fiatalabb nemzedékeket, tetszik, nem tetszik, ez a helyzet. Nagyon érdekes, ha felkerül egy-egy téma, hogyan járja be Thaiföldtől Alaszkaig a virtuális teret. De a honlap arra is kitérő lehetőség, hogy a nagyvilágba szakadt emberek segítsék egymás kutatását, és megosszanak olyan dokumentumokat, amelyek máskülönben elérhetetlenek.

B. G.: *Hogyan foglalná össze útjainak legfontosabb tapasztalatait?*

M. G.: Ha ülünk a babérjainkon, sopánkodunk vagy az asztalt püföljük, ki-ki vérmérséklete szerint, az a tehetetlenség beismerése. Lehet statisztikákkal takarózni, kifogások vagy szónoklatok mögé bújni... De én azt láttam, hogy amikor fölkerekedünk, bevetjük magunkat élő történelmünk dzsungelébe, akkor a „felfedezések” szinte maguktól jönnek eléink. De le kell hajolni a földre ehhez, le kell menni a romba dőlt kúriák pincéjébe, lekaparni tíz körömmel a földréteget a felírt kövekről, amelyeket traktorok tapostak a sárba. Nyomozni kell! Ezzel nem nagyozni akarok, csupán rámutatni arra, hogy a szórvány védelmét az biztosítja, ha odamegyünk személyesen, megszorítjuk a szórványban élő emberek kezét, meghallgatjuk történetüket, amelyeket aztán továbbadunk, hogy tényleg Thaiföldtől Alaszkaig tudják a magyarok, miért és hogyan érdemes visszaépíteni, amit leromboltak.

„BENNÜNKET IDE ÁLLÍTOTTAK. ÁLLUNK”*

Szakály Gyula ny. középiskolai tanárral Bencze Lóránt beszélgetett¹

Hagyjunk fel az egyetlen veszedelmes válsággal, tudniillik
azzal a tragikus helyzettel, amikor nem is akarunk harcolni azért,
hogy felülkerekedjünk.
(Albert Einstein, 1935)

BENCZE LÓRÁNT: *Gyula bátyám, egyszer úgy jellemezted magad, hogy benned rejlik egy személyben a szórványság, a határontúliség és az anyaország. Mit értettél ezen?*

SZAKÁLY GYULA: Tudod, hogy apai ágon vastagnyakú kálomista vagyok, lutheránus zsidó rokonsággal. Anyám révén felvidéki pápista, de bácskai szlovák, szerb és magyar rokonsággal. Feleségem révén meg lengyel, horvát és besenyővidéki ősökkel, székely rokonsággal. Pár éve cigány unokáim is születtek amerikai unokáim mellé. Régész barátaim mérései szerint koponyafelépítésem kelet-balti-dinári. Genetikai vizsgálatot is megejtettek rajtam. Ennek alapján tízezer évvel ezelőtt a mai Baltikumban kóboroltam, ötezer évvel ezelőtt pedig már obi-ugorként halásztam-vadásztam. Tízéves koromig kizárólag ö-ző déli nyelvjárásban tudtam mögyszólalni, 14 éves koromig csak bécsi akcentussal beszéltem németül. Egyetemistaként folyékonyan olvastam a középkori magyarok második anyanyelvén, középkori latinul. Első angliai előadásomat egy cambridge-i arisztokrata így adta hírül a bátyjának: „Itt van egy magyar, ugyanolyan, mint mi, szőke hajú, fehér bőrű, és arisztokrata kiejtéssel beszél angolul”. A svájci állam ösztöndíjával tanulmányoztam a testileg-lelkileg súlyosan fogyatékosok gyógyításában alkalmazott metaforikus kommunikációt a königsfeldi pszichiátriai klinikán, amelyet az utolsó Árpád-házi királynak, III. Andrásnak az özvegye alapított ispotályként az 1300-as évek elején. Eltűnődtem, vajon hogy is tudnánk mi, magyarok megérteni egymást a svájciakkal, amikor nálunk nincs hétszáz éve szakadatlanul működő intézmény ugyanabban az épületben. Életmű-tanulmányom a montreali építészeti intézet és egyetem meghívására született, Kanadában jelent meg, magyar témájú. Nincs meg magyarul, mert nem volt rá igény. Német nyelvű előadásaimat német kiadó jelentette meg. A mai Magyar Köztársaságban ismeretlen vagyok, és kisnyugdíjasként boldogan élek nagyszerű, gobelintervező művész feleségemmel eredetileg Árpád-kori, ám a 18. századtól 1946-ig sváb faluvégen. Magyarinak vallom magam, mert magyarnak lenni nem származás, hanem gondolkodásmód, érzület és sorsvállalás,

* Az idézet Sík Sándor *Az acélember (Ének a sürgönypóznáról)* című verséből való.

és mert Arany János, a legmagyarabb költőnk a legeurópaibb – mondom az utóbbit Babits Mihály nyomán. A magyar kultúra kizárja a rasszizmust, hiszen akkor Zrínyi Miklós, Petőfi Sándor, József Attila és Radnóti Miklós nem volnának magyar költők. A szerb apa és a szlovák anya gyermeke képes volt leírni: „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én”.² Nincs és nem volt és nem lesz hasonló a világon. De azt már elmebajnak tartottam vagy négy évtizeddel ezelőtt is, hogy Szigetváron szobrot állítottak a török szultánnak, aki a hős Zrínyit meg magyar, horvát és szerb vitézeit legyilkolta, most meg öntelt elégedettséggel török kegyhellyé akarják kiépíteni. Elképzelhetetlen horror, hogy Elzász-Lotaringiában Hitlernek szobrot állítsanak a franciák, és német neonáci zarándokhellyé nyilvánítsák.³

B. L.: *Kérlek, Gyula bátyám, szorítkozzunk a konferencia témájára!*

Sz. Gy.: Ahogy elnézem a konferencián előadók névsorát, jobban tennéd, ha nem állnál be közéjük! Ezek mind hozzáértők, te meg csak belekaptál az egészbe. Ne foglalkozz „egy hosszú kísérletezés történetével”,⁴ se konkrét helyzetértékeléssel. Bevált, jelenleg is futó megoldásokkal sem, mert azokat megtalálsz alapos, gondos és megbízhatóan hozzáértő és lelkes szerzők, jelenlévők és távollevők több tucat jobbnál jobb cikkében, könyvében, mint például Bodó Barna írásai. Ne vesződj a Bindorffer Györgyi, Gereben Ferenc, Lőkös István, Szilágyi N. Sándor, Péntek János és mások által jól feldolgozott kettős identitás kérdéseivel sem! Ne téj ki az etnikum, a származás, a népesség, a nyelv kérdéseire, például miért írta L’udovít Štúr szlovák nacionalista, hogy „szlovák anyanyelvű magyar vagyok”, miért folytatta magánlevelezését fiával, Lechner Ödönnel magyarul a született osztrák édesanyja, és Hümpfner pékmester ötéves unokáját, az ugyancsak Lechner Ödönt Nagyszombaton miért szidta ékes németességgel, mert egy büdös szót sem tudott magyarul, hogy „egy magyar ne segítsen a németnek”, mármint az unoka, és miért van a magyarországi sváb faluban az első világháborús síremléken a német felirat, hogy „Gestorben für die Heimat”, ahol is a Heimat Magyarország, tehát a világon leginkább a magyar kultúrában érdektelen a származás. Ismétlem, az ilyen kultúra nem lehet sem rasszista, sem idegengyűlölő.

Tudod mit, általános helyzetértékelést és új, jövő megoldást keress konkrét példákkal és analógiákkal megvilágítva!

B. L.: *Hát akkor ebben segíts ki engem, Gyula bátyám!*

Sz. Gy.: Amerikai antropológiai nyelvészek szerint kéthetenként kihál egy nyelv a világ mintegy három-, hat-, tízezer nyelvéből. Kéthetenként szegényül az emberiség kultúrája, gondolkodásmódja és világlátása. Nem zokog értük a média. Ezért nem értem az állat- és növényfajok kihalásáért aggódó zöldeket és az állatvédőket. Különben is Hitler alkotta meg az első környezetvédelmi törvényeket, párhuzamosan a zsidóság kiirtásának a megtervezésével.

A magyar körülbelül a 30. helyen van a beszélők számát illetően. Kihalása tehát sok száz év múlva esedékes. A két világháború között az a mondás járta, hogy a magyarságnak nem kell félni a kihalástól, amíg itt vannak a svábok. 1946-ban elűzték őket idegen hatalmasságok. Még ma sem kell félnünk a kihalástól, amíg vannak magyar cigányok. „Az ország azé, aki gyermekekkel teleszüli” – biztatott a nemrég elhunyt református püspök. Időnk bőséges.⁵

„A válság a legnagyobb áldás, amely megeshet az emberekkel és az országokkal, hiszen a válság fejlődéssel jár. A kreativitás a szorongásból születik, ahogy a nap a sötét éjszakából. A válság szüli a találmányokat, a felfedezéseket és a nagy stratégiákat. Akinek sikerül túljutnia a válságon, felülmúlja önmagát és nem szenved vereséget. Aki a válság számlájára írja saját inségét és bukásait, önnön tehetségét törli meg, a megoldásoknál pedig jobban kedveli a nehézségeket. Válság nélkül nincsenek kihívások, azok nélkül az élet rutinná, lassú haldoklássá válik. Válság nélkül nincsenek érdemek sem. Hagyjunk fel az egyetlen veszedelmes válsággal, tudniillik azzal a tragikus helyzettel, amikor nem is akarunk harcolni azért, hogy felülkerekedjünk.” Majd így folytatta: hátha ők, a külvilágtól a lehető legegyszerűbben élő karmelita szerzetesek Einsteinnel gondolkodnak, mennyivel inkább kell nekünk Einsteinbe karolnunk magyarságunkkal! A belső kishitűség és reménytelenség öli meg nyelvünket, kultúránkat, nem a külső kalamajka.⁶ *Imagination is more important than knowledge* – „a képzelet fontosabb, mint a tudás” – ez is Einstein jó tanácsa. Paradox módon éppen a képzelet lendít át „a válságból a valóságba” – ezt meg a Beton püspök írta nekem.⁷ Mert a képzeletből találmányosság fakad. A találmányosság pedig mindig az adott történeti, földrajzi, szociokulturális körülmények szülötte.⁸ Nincs recept. A képzelet és a találmányosság képes még a hátrányból is előnyt kovácsolni. Einstein hozzáállásával a magyarság szétszórátása is, meg Trianon is a legnagyobb áldás. Pesszimizmusunk makacs erődítményeit a földdel tegyük egyenlővé és sóval hintsük be, mint a rómaiak Karthágót!

Nem te írtad valahol, hogy vegyük tudomásul, vannak dolgok, amelyeket nem tudunk „meggátolni”? A hátrányt, a szétszórátást, Trianont képtelenség leküzdeni. Fordítsuk hát előnyünkre. A helyzet átértelmezése megváltoztatja a helyzetet. A kérdés tehát az, hogy melyik értelmezés alakítja jobban a valóságot, nem pedig az, hogy mi is az igazság. Rá kell eszmélnünk: létezik más értelmezési modell is, mint amelyikhez hozzászoktunk vagy végzetesen egyedüli lehetőségnek, kizárólagosnak gondolunk. Csébfalvi Károly matematikus barátommal együtt haragszom nagy költőinkre nemzetalál jóslataik miatt. Valamilyik ősemler rájött arra, hogyha különböző hosszúságú nádcsöveket fújdogál, zenélni tud vele. Ebből lett azután az orgona. De már 40 ezer évvel ezelőtt rájött valaki, hogyha lukakat fúr egy lábszárcsontba, akkor egy csövön szólaltathat meg különböző hangokat. Végül is zseniális mindkét megoldás. „A szórvány halmozottan hátrányos helyzet”⁹ – fordítsuk előnnyé! Ehhez is találmány képzelet szükséges.

Induláskor mérjük föl, min változtathatunk, és min nem. Min nem változtathatunk?

A krokodilt nem lehet szénaevésre szoktatni. Csak egyetlen bankár volt a világon, aki négyyszeresen többet fizetett vissza azoknak, akiket becsapott. Ő lett az egyik evangélista. A nyugati demokráciákban – Brüsszelben, Strasbourgban, Washingtonban – a törvényeket bűnözők hozzák vagy hozatják. Nyugdíjas alkotmánybíró a fülembe súgta egy fogadáson: „A törvényeket mindig az erősebb hozza.”¹⁰

A média pedig a globális tőke kezében van. Galád lárma, és nincs tovább. Magyar akadémikus biológus szerint a sötét középkor napfényes nyári délelőtt ahhoz képest, hogy mennyi a babona az információs és tudástársadalomban. Ezek miatt nem érdemes becsavarodni. Inkább előszámlálok neked néhány fejbe kólintó példát arra, hogy min változtathatunk. Saját gondolkodásmódunkon és kultúránkon.

Először is az abortuszok 90%-ának nem a nők, hanem a férfiak az okai. Annak a gyermeket váró nőnek, akit a férfi szeret, eszébe sem jut az abortusz. Az elmúlt fél évszázadban 7 millió magyar a szemétként végezte, több, mint amennyit tatár, török, osztrák, német, orosz pusztított. Férfikultúra, hátra arc, 180 fokos fordulat!

Másodszor: a 80 milliós németiség népdalkincsét tízezerre becsülik. A 10-15 milliós magyarság Zenetudományi Intézetének archívumában háromszázezer tétel szerepel, amelynek az egész világon kimutatható a kapcsolatrendszere Juhász Zoltán kutatásaiban. Mégis nyugati moslékzene ömlik vörös iszapként nap mint nap a magyar médiából. A washingtoni magyar cserkészek magyar népdalokat énekelnek, magyar néptáncot táncolnak,¹¹ itthon meg már az óvodában mazsorett riszálására tanítják a kislányokat. Ezen lehet változtatni – itthon.

Harmadszor: ne terjesszük, hogy a magyar nyelv megtanulhatatlan, hogy a világ legnehezebb nyelve stb.! Nem igaz. Badarság. A magyar nyelv nyelvtana rendkívül könnyű, egyszerű, logikus rendszer. De..., de..., de... nem indoeurópai rendszer. Chicagóban doktorált fiatal amerikai matematikus megkérdezte professzorát az 1980-as években: hogyan tovább? „Ha többet akar tudni matematikából, menjen Budapestre” – hangzott az amerikai jó tanács. Megfogadta. Ösztöndíjjal idejött, és elkezdett magyarul is tanulni. Az első három hónapban vért izzadt, és sehogy se ment. Ekkor matematikus gondolkodásmódjával rájött, hogy az angol nyelv rendszeréből át kell lépnie a magyar nyelv rendszerébe. Átlépett, és kilenc hónap alatt előadóképes lett magyarul, pedig már harmincéves múlt. Különbözik meg a magyar nyelvi és kulturális rendszer indoeurópai vagy más nyelvi és kulturális rendszerekkel szembesítve igen termékeny gondolkodáshoz vezethet. Lásd a Nobel-díjasainkat, Charles Simonyit és a többieket!

Negyedszer: a magyarság nyugati megítélése is változtatható. A 9-10. századi nyugat-európai krónikások azon háborogtak, hogy a magyarok kicsik, csúnyák és ugatnak. Érthetetlen, hogyan adott nekik a Teremtő oly tejjel-mézszel folyó földet, mint a Kárpát-medence! Bölcs Leó bizánci császár szerint a magyar vezetők „állhatatlanok” és „haszonlesők”. „Sok törzsből tevődtek össze, s hogy éppen ezért nincsenek tekintettel rokonokra és az egymás közti egyetértésre”.¹² Pontos leírás a mai magyar kül- és belpolitikáról. Ősi magyar kultúra, de változtatható.

Amerikai professzor kolléga mesélte, hogy az amerikai nagy kölcsönkönyvtárakból román, szlovák stb. professzorok és hallgatók kiviszik a magyarokat vonzóan bemutató könyveket, majd elvesztik és kifizetik a könyvtárnak az árát. Magyar követségek, tessék pótolni ezeket a könyveket!

Ötödször: „A kisebbség lét alapját a hagyomány, a történeti és kulturális múlt határozza meg. Torzul viszont a jelen, a szórványban hiányoznak azok az intézmények, amelyek ezt a létet működtetni hivatottak.”¹³ „A múltunkkal a rendesenél jóval többet foglalkozunk, mindig [...] gyászos hangulatban.”¹⁴ A hagyomány, a történeti és kulturális múlt ismerete is egyre gyakrabban hiányos és torz a magyar kultúrában. Eklatáns példája ennek a magyar *Himnusz* születése és napjainkig tartó szenzációs pályafutása. Az amerikai, professzor-

nak titulált hölgyemény kifogásolta a *Himnusz* első sorát az új magyar alkotmány elején, mondván: „nem mindenki katolikus Magyarországon”. A riporter nem világosította föl – műveletlenségéből vagy gonoszságából, ki tudja –, de a középkorú EP-képviselőnk és a fiatal országgyűlési képviselőnk sem az amerikai bizottságot – minden bizonnyal műveletlenségéből –, hogy a *Himnusz* szerzője nem katolikus volt, hanem protestáns, ráadásul liberális politikus. Költeménye azért kapta a *Himnusz* címet, hogy megtévessze a cenzúrárt, középkori vallásos műfajnak álcázza, amire az alcíme is utal, „himnusz a magyar nép zivataros századaiból”, tehát nem nemzeti himnusznak szánta avagy tüntette föl, akkor viszont az álcázásban az „Isten, áldd meg a magyart” kezdés pusztán toposznak, azaz régies klisének tekinthető, mint utána a „jó kedvvel”, azaz mai megfelelője szerint „kegyelemmel”, és abból is „bőséggel” – valójában appozíciós határozói szerkezet, tehát joggal mondhatnánk, hogy elsősorban az ateisták énekelhetik mint költeményt, és csak másodsorban a hívők, mert hát Kölcsey hívő keresztyén volt. A 19. század második felében a katolikus egyház tiltotta a *Himnusz* éneklését a templomokban, mert a hiperbolikus hendiadioin költői alakzatot („megbűnhődte már e nép a múltat s jövőndőt) újabb műfajtévesztéssel teológiai kifejezésnek vélte, akkor pedig eretnokség. 1948 után a kommunista-szocialista-ateista rendszer tiltotta a *Himnusz* éneklését, hiszen „isten nem létezik”, ettől kezdve viszont csak azért is a templomokban énekeltek – megjegyzem, hogy meglepően azonos volt ez az ateista prűdség a mai belföldi, washingtoni, brüsszeli és strasbourgi ellenzőkével. Rákosi Mátyás személyesen kérte Illyés Gyulát és Kodály Zoltánt, hogy írjanak új himnuszt új szöveggel, új dallammal, de erre sem Illyés, sem az újszövetségi Szentírást rendszeresen eredeti görög nyelven olvasó Kodály nem hajlott. A magyar tévéadásokat előzőnlőtték az amerikai filmek, a tárgyalóteremben a bíró feje fölé oda van kanyarintva: „In God we trust” (‘Istenben bízunk’), mégsem vágtak vissza a magyar képviselők, hogy ez meg minek, hiszen nem minden amerikai istenhívő. Nem is szólva arról: az amerikai elnök beiktatásán több tucatszor elhangzott, hogy „Isten áldja meg az elnököt”, „Isten áldja meg Amerikát, Isten áldja meg az amerikai népet”... Utoljára, de elsősorban pedig elővehettek volna egydolláros érmét – itt van ni, nézd meg –, és felmutathatták volna, mint Jézus a farizeusoknak, hogy mi is van rávésve ezerszer, milliószor és sok milliárdszor: „In God we trust” (‘Istenben bízunk’).

Ez a történet kijózanító pofon, hogy még az anyaországban is, még a saját kultúrkörben is, nemhogy a másokban, eltűnt a „biztonságos mozgás”, és „a laza, bizonytalan vallási elkötelezettség vonzza a hasonlóan fogyatékos kulturális elkötelezettséget”.¹⁵

„A 20. századot Budapesten írták” – jelentette ki az 1990-es években a cseh nevű amerikai fizikus. Jelenleg London, Párizs, Berlin, Lisszabon veszi át sutyiban az általuk és Brüsszel meg Strasbourg által elítélt jelenlegi magyar gazdasági megoldásokat, amelyek valójában egy német jezsuita közgazdász hagyatékából valók, aki Adenauer és a német gazdasági föllendülés mögött állt a második világháború után. A németországi szórvány-magyarok fordítsák le nyugatnémetről keletnémetre a kancellár asszonynak Oswald von Nell-Breuning írásait. Gondolatai végül is innen, közülünk térnek vissza hazájukba.

Eget verő butaság tehát, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának olvasójában a szabad polcról leemelheted a cambridge-i reprezentatív Európa-történetet, amelyben a magyarok barbárok, semmit sem adtak az európai kultúrának, csupán szétvágták az északi és déli szlávokat.

Ellentétes példám is van. A napokban tüntette ki a magyar külügyminiszter Sir Bryan Cartledge egykori budapesti brit nagykövetet, oxfordi történészt. Idézem Sir Bryant: „megvagyunk, mindenkit túlélünk, most pedig a jövőnket tervezzük”.¹⁶

Miért nincs ez lefordítva németre, franciára, spanyolra, portugálra, olaszra, kínaira, japánra és így tovább? És miért nem küldik meg ezrével az amerikai, angol, francia, német stb. nagy egyetemi és közkönyvtáraknak? Nincs erre tíz-húsz-harminc millió forintja a magyar államnak?¹⁷ Lehet-e élni kidobva a jelenbe a múltra való emlékezés nélkül? A vágy nélkül, hogy jövőt építsünk?¹⁸ Tehát miközben a félművelt múltba zárkózást fel kell váltania a tárgyilagos emlékezésnek, párhuzamosan ki kell nyílni a jövő felé. Hagyjuk, hogy „új gondolatok ébredjenek, új igények fogalmazódjanak meg bennünk [...], és haladjunk az általunk jónak vélt jó felé. [...] „Mindig is kisebbségben voltunk, de ma nem ez a probléma. Személyesen úgy vélem, az, hogy kisebbségben vagyunk, egyenesen erőt ad. [...] Újra reményt kell öntenünk a fiatalokba, fel kell karolnunk az öregeket, meg kell nyílnunk a jövő felé, és árasztanunk kell [a nemzet] szeretetét. [...] Be kell fogadnunk a kirekesztetteket, s hirdetniük kell a békét. [...] Sokat kell tárgyalnunk [...], el kell ismertetnünk magunkat [...], netán jelentős változtatásokkal és kompromisszumokkal. [...] Világosan lássuk, milyen hosszú és fáradtságos utat kell még ebben az irányban végigjárni. Körültekinthetően, ám határozottan és eltökélten. [...] [A] politika az első a polgári tevékenységek közül [...] Azon munkálkodjunk, hogy a politikai életben részt vevők [...] magukban hordják magyar kultúránk értékeit, de azzal az érett tudattal és szakértelemmel is rendelkez[ze]nek, hogy annak erejével érvényre juttassák őket. [...] Szükség van viselkedési szabályokra és közvetlen állami beavatkozásokra is – ha szükség lenne rájuk.”¹⁹ Nem áruolom el, kit idéztem, mert elájulnál.

A leglényegesebb, közvetlen és gyakorlatias teendő, jövőbe irányulás a folyamatként kezelt hálózatépítés az interneten. Ismétlem: folyamat és hálózatépítés – folyamatban gondolkodás és hálózatépítésben cselekvés. Az internet a hálózatépítés korlátlan eszköze. Új „haza a magasban”.²⁰ „Az egész folyamatelméletnek, szabályozásnak az egyik legfőbb érdekessége – legalábbis számomra – a hihetetlen sokoldalúsága. A filozófiától a társadalmi folyamatokon keresztül a politikáig, az emberi szervezet működésétől a komplex épületek és egyéb folyamatok szabályozásán át a csoport- vagy csapatépítésig, vállalatirányításig és a legalapvetőbb keresztény tanításig” – írta nekem egy volt tanítványom, világcég londoni igazgatója. A gyökér önmagában lassan, de elkorhad. Kell az élő törzs, ág, levél, virág, gyümölcs: ez hosszan összetartja és szervezi a kapcsolatrendszert.²¹

Néhai András Imre jezsuita barátom szavaival kívánom, hogy konferenciátok váljék „az együttgondolkodás és józan mérlegelés által az »idők jeleit« tükröző üzenetté.”²²

JEGYZETEK

- 1 Lejegyezte Bencze Lóránt nyugalmazott egyetemi tanár 2013 októberében. A teljes interjú 55 perces volt, ebből lett kivágvá mintegy 20 perc. Ezért ha zökken valahol a gondolatmenet, az nem Gyula bácsi szenilitása miatt van. Egyébként átlagos magyarnak címkézhető, tipikus idős ember, amilyenek Arisztotelész, Molière és sokan mások lefestették: morgoló, zsörtölődő, kötekedő, fősvény, nagyothalló stb. Ezt mindenképpen le kell vonni tanulságos nyilatkozataiból.
- 2 Petőfi Sándor: *Élet vagy halál*.
- 3 Itt durván elakasztottam Gyula bácsi véget nem érő dohogását, pedig tudtam, hogy van még jó néhány elgondolkodtató bakafántoskodása.
- 4 SZILÁGYI 2003: 5. A szakirodalmat az interjú után gyűjtöttem össze Szakály Gyula segítségével, és iktattam be az ő szövegébe.
- 5 Ekkor megdöbbenésemre kiturkálta az íróasztalán lévő könyvhalmazból a *Kármel* című folyóirat 2012. évi utolsó számát, kinyitotta a 93. oldalon, és még nagyobb megdöbbenésemre nem Avilai Nagy Szent Teréz imádságot olvasott föl belőle, hanem Einstein idézetet 1935-ből (l. a mottót).
- 6 Vö. SZILÁGYI 2003: 8–9, 17.
- 7 Balás Béla kaposvári megyés püspök népszerű neve.
- 8 Vö. SZILÁGYI 2003, 34–35.
- 9 BODÓ 2009: 162. Vö. SZILÁGYI 2003: 44.
- 10 Vö. még SZILÁGYI 2003: 41–44, 54.
- 11 L. GERESEN 1999: 138, GERESEN 2005.
- 12 MORAVCSIK 1988: 21.
- 13 BODÓ 2009: 13–14.
- 14 SZILÁGYI 2003: 46.
- 15 GERESEN–TOMKA 2000: 37, 105.
- 16 Ekkor kezembe nyomta Sir Bryan könyvének egy példányát, amelyből felolvasott.
- 17 Ismét papírt vett a kezébe, és fel-felnézve, kommentálva felolvasott belőle.
- 18 *Uo.*, Ferenc pápa.
- 19 *Uo.*, Ferenc pápa.
- 20 Fölkapott egy másik cédulát, és olvasta.
- 21 Vö. GECSÉNYI Lajos, *Előszó = Szórvány magyarság – Szervezettsége és kapcsolatrendszere: Tanácskozás Innsbruckban 1994. szeptember 24–25.*, szerk. GECSÉNYI Lajos, Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége, Bécs (Wien), 1995, 7.
- 22 András Imre előszavából (GERESEN–TOMKA 2000: 8).

SZAKÁLY GYULA ÁLTAL IDÉZETT ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

- BALÁS Béla, *Szigorúan nyilvános: Nyílt beszéd papjainkról*, Kairosz, Bp., 2013.
- BENCZE Lóránt, *Mikor, miért, kinek, hogyan: Stílus és értelmezés a nyelvi kommunikációban*, Corvinus, Bp., 1996, I–II.
- BENCZE Lóránt, „A kicsi szép”, *Ökotáj*, 2000/23–24, 53–60.
- BENCZE Lóránt, „...hanem tanulok, mert dolgozni akarok” = *Romológiai ismeretek újságíróknak*, szerk. BALÁZS Géza, DUE Médiahálózat, Bp., 2010, 83–92.
- BENCZE Lóránt, *Genocídium – asszimiláció – integráció – koegzisztencia – interkulturalitás: Egy nép vagy népcsoport és nyelvének, kultúrájának lehetséges sorsa = Nyelvi modernizáció: Szaknyelv, fordítás, terminológia*, szerk. HELTAI Pál, MANYE–Szent István Egyetem, Pécs–Gödöllő, 2007, II., 53–66.
- BENCZE Lóránt, *A Noé-effektusról, a Tom Sawyer-effektusról és az el nem avuló ismeretekről a digitális korban*, 2013. http://epa.oszk.hu/02200/02263/00015/03_a-noe-effektusrol-a-tom-sawyer-effektusrol-es-az-el-nem-avulo-ismeretekrol-a-digitalis-korban.htm (2014. 03. 10.).

- BINDORFFER Györgyi szerk., *Változatok a kettős identitásra: Kisebbségi léthelyzetek és identítasalakzatok a magyarországi horvátok, németek, szerbek, szlovákok, szlovének körében*, Gondolat–MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2007.
- BODÓ Barna, *Szórvány és nyelvhatár*, Ligidus, Bp., 2009.
- CARTLEDGE, Bryan, *Megmaradni: A magyar történelem egy angol szemével*, Officina, Bp., 2008.
- CARTLEDGE, Bryan előadása a Lánchíd-díj átadása alkalmából, Budapest (Kézirat).
- GEREBEN Ferenc–TOMKA Miklós, *Vallásosság és nemzettudat: Vizsgálódások Erdélyben*, Kerkai Jenő Egyházsociológiai Intézet, Bp., 2000.
- Kármel, 2012/6–2013/1.
- MORAVCSIK Gyula, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Akadémiai, Bp., 1988.
- SZILÁGYI N. Sándor, *Mi-Egy-Más*, Katota, Kolozsvár, 2003.
- Szórvány magyarság – Szervezettsége és kapcsolatrendszere: Tanácskozás Innsbruckban 1994. szeptember 24–25.*, szerk. GECSÉNYI Lajos, Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége, Bécs (Wien), 1995.

RÓVOTT MÚLTUNK

Mi a rovásírás?

Mandics György íráskutatóval, korunk legnagyobb rovásmonográfiájának szerzőjével Balázs Géza beszélgetett

Miközben egyre több település, kerület névtáblája bukkan elénk rovásírással is, a rovásírás ismerete, művelődéstörténete és számítógépes sztenderdizálása körül óriási a nézetkülönbség és a kavarodás. Mivel Mandics György nemrégiben jelentetett meg egy háromkötetes, kétezer oldalas könyvet a rovásírásról (Róvott múltunk), fontosnak tartottuk, hogy nagyobb közönségnek is elmondhassa gondolatait. Föltettük a legegyszerűbb és a leginkább vitatott kérdéseket is, amelyekre a kutató világosan és kendőzetlenül válaszolt.

BALÁZS GÉZA: *Mióta foglalkozol rovásírás-kutatással? Mi volt a kiváltó oka?*

MANDICS GYÖRGY: A rovásírással gyermekkoromban találkoztam, s egy magyar művelődéstörténetben olvastam először róla. A kutatást 1981-ben kezdtem, amikor régi írásrendszerek gyökereit keresve számba vettem a magyar rovásírást is.

B. G.: *Mi is konkrétan a rovásírás?*

M. Gy.: A magyar rovásírás egy ősi magyar alfabetikus írásmód, amelyet a magyarok s a hozzájuk kulturális értelemben rokon népek, illetve népcsoportok használtak. A székelyek és az avarok egy része biztosan, talán a hunok egy része, a kunok, az úzok és a csángók.

B. G.: *Hányféle rovásírás van?*

M. Gy.: Aszerint hogy minden tipikus rovástechnikával készült írást ideillesztünk-e vagy sem, csak Európában mintegy harminc többé-kevésbé kifejlett írásrendszert találunk a nagy latin rendszer megjelenése előtt. Ázsiában is van fél tucat, főként a régi türk népek körében.

B. G.: *Mi a közös a rovásírásokban?*

M. Gy.: A rovásírások legfontosabb közös jegye a technika: az írásokat fába metszették, majd némelyiket kőbe is. A fába rovásból eredően az írásokat természetesen jobbról balra írták, mivel így lehetett csak írni balkézben tartva a bot végét, s jobb kézzel tartva a metszőkést. A harmadik általános tulajdonság, hogy a helymegtakarítás miatt, különböző fokon mind használták az összerovást, azaz több jel egyetlen jellé formálását, hiszen az alapanyag csak akkora volt, amekkora, ezért gondosan, tömörítve kellett a mondanivalót leírni. Ezt még a régi latin írás is átvette, amikor köfeliratokat készítettek a régi időkben.

B. G.: *Hányféle magyar rovásírás van?*

M. Gy.: Alapjában egyetlen rendszer, de a rendszeren belül elég sok ábécévariáns létezik. Régebben a helyi, regionális hagyományok különbsége eredményezett egyes jelekben eltérő ábécéket. Később az egyes szerzők újító szándéka, hogy a jeleket szimmetrikusabbá tegyék, avagy jobban írhatóvá. Az elmúlt évszázadban pedig zömmel hiúságból alkottak új

jeleket, hogy nevükhöz is köthető legyen egy jelsor. Ezek száma több mint ötven. Ennek ellenére rövid gyakorlással az egyik rendszerből könnyen át lehet állni egy másik rendszerbe.

B. G.: *Van külön székely és van külön magyar rovásírás?*

M. Gy.: Nincs. Ezért helyes a rendszert székely–magyar rovásrendszernek nevezni, mivel az első kéziratok hagyományok már így nevezik meg.

B. G.: *Hány biztosan, kimondottan magyar rovásírásos emléket tartunk számon?*

M. Gy.: Minden számlálás alapja az, hogy mit tekintünk rovás emlékeknek. Ha azt, amit valaki az elmúlt évszázadok alatt megpróbált magyar rovás emlékként elolvasni, akkor ez több mint 1500 emlék. Ha levágjuk a bizonytalanokat – a prehistória s az antikvitás emlékeit –, akkor valahol 1000 körüli a szám. De ha levágjuk ezekből az újkori rovásanyagokat is, akkor néhány száz emlékünknél marad aszerint, hogy az 1780, 1800 vagy 1900 utáni emlékeket zárjuk ki.

B. G.: *Melyik a legkorábbi magyar rovásírásos emlék?*

M. Gy.: Bizonyosan olvasható több avar–magyar kori emlék. Ezek 600–700 körüliek, s érdekességük, hogy gyakran kétnyelvűek. Harmatta János megfigyélései óta világos, hogy ebben a korban három írásrendszert (magyar, türk, szászánida) használtak, és ez így volt s maradt a honfoglalás korában is.

B. G.: *Milyen korszakai, fejlődési fázisai vannak a magyar rovásírásnak?*

M. Gy.: A magyar rovásírás leghosszabb és leghomályosabb része az előtörténete, amikor kialakult a jelkészlet, de nem maga az írás. Itt az alapvető baj az, hogy a jelek zöme hatalmas területen foltokban maradt meg, ezért nem világos az sem, hogy hol volt az írás őshazája. A következő korszak az ábécé első változatának születése. A kínai krónikák alapján csak annyit tudunk, hogy a hun birodalom népei számára egy kínai renegát hozta létre az írást i. e. 175-ben. A kínai és a szibériai régészeti ásatások azonban még nem tártak fel olyan perdöntő feliratcsoportokat, amelyeket a türk írások esetében ismerünk. Az avar–magyar kor és honfoglalás kora csak azt igazolja, hogy ekkor is legalább három párhuzamos nyelv és írás is használatos volt. Ekkor az írás megmaradt része zömmel a tulajdonnal kapcsolatos, a más jellegű szövegekről csak közvetett információink vannak. Ezek elpusztultak. István korával kezdődik a rovásírás visszaszorítása központi helyéről, mivel a hatalomváltás (a katonai demokráciáról a nyugati típusú feudalizmusra: a rováspálcás árpádi birtokrendszer helyére a királyi adománylevelek állítása) a rovást kiiktatta a hivatalos adminisztrációból, csak az adóbegyűjtés eszközeként maradt meg a nép körében. Kiszorult a kultusból, sőt a krónikákból is, s helyette a keresztény papok szentírásváltozatai és krónikái jelentek meg. Ekkor vált a rovásírás „rövott múltunkká”. Az Árpád-ház alatt jelentek meg a ferences szerzetesek, akik visszacsempészték a rovást a kultuszba, rovásírásokkal látva el a katolikus templomokat. Mátyás udvarában a rovás fellendült, mert a népből származó püspökök megpróbálták a rovásírást a megfelelő helyre tenni a magyar kultúrában, ám ez nem valósult meg, s innen új korszak kezdődött, amelyben a rovásírás egyre élesebben a regnáló hatalommal szembeni ellenállás eszköze és szimbóluma lett. 1920 után 1945-ig rövid fellendülés következett be, amikor felvirágzott a művészi ellenállás a rovásírás jegyében. 1945–1948 között ez a folyamat visszaszorult, még inkább csak

búvópatak lett, s 1989 után indult el a reneszánsz, az addig mesterséges elfojtások után a lényeg megnevezése: a rovásírás alapvető magyar ellenzéki, nemzeti jelkép.

B. G.: *Tudomásom szerint az egyik módszertani nehézség a rovásírással kapcsolatban az, hogy nem tudjuk, milyen nyelven írták, és milyen nyelven olvassuk. Sokszor egymásnak gyökeresen ellentmondó olvasatokkal állnak elő...*

M. Gy.: Valóban vannak párhuzamos (magyar és más nyelven íródott) szövegek. Egy- más alatt, avagy egymás mellett. Például a szarvasi tűtartó két oldalán türk nyelvű, a másik kettőn magyar nyelvű felirat áll Harmatta szerint. A Tihany téri kelyhen szogd és türk feliratok olvashatók bockharai, heftalita s Talas vidéki türk ábécék használatával. De sírkö- vön, valamint sok személyes tárgyon is hasonló az eset. Minden használt nyelven meghir- dették a tulajdont. Ugyanez a helyzet a nagyszentmiklósi leletekkel is. Szerintem egyedül a Vékony Gábor-féle szemlélet lehet igaz, mely szerint itt italnevek jelennek meg magyarul, türkül (ősbolgárul) s szlávul. Ez reális többnyelvűséget jelent Harmatta szerint. De nincs olyan jelsor, amelyet tisztán lehet olvasni két nyelven is, csak akkor, ha e két nyelv egy- mással azonos. A honfoglalási leletek esetében erre jut Győrffy György is. Nem azt állítja, hogy László Gyulának igaza van, hanem azt, hogy az avarok egy része biztos magyarul beszélő vagy magyarul is beszélő volt, a másik része türk. Árpáddal is hasonló kombináció érkezett, türk nyelvűek és magyarok is. Ezzel a régi honfoglalás-elméletek kora tudomá- nyos szempontból leáldozott. A kérdéses tanulmányokkal még egy elutasítás erejéig sem mernek szembesülni, mert a paradigmával senki sem mer szembemenni.

B. G.: *Ezek szerint nincs módszertani probléma bizonyos rovásírásos feliratok kétféle olva- sátával kapcsolatban, mert a kérdés feketén-fehéren eldönthető.*

M. Gy.: Semmiféle különleges módszertani probléma nincs, csak az, hogy a két meg- oldás közül az egyik módszertani szempontból folyamatosan csúsztat, hogy a megfelelő eredmény előálljon. Ha nemcsak a végeredményeket nézzük, hanem a megfejtés minden lépését, akkor világos, hogy az egyik fél csúsztat, vagy ha durvábbak akarunk lenni: mani- pulál, csal. Ha mindezt egy védendő hamis, ám politikailag támogatott nézet védelmében teszi, akkor hivatalosan senki sem fogja megmondani, hogy a bizonyítási eljárás becstelen. A kérdés nem módszertani, hanem erkölcsi. Meg főként politikai. Ha a hatalom nem bizo- nyos eredményt akar a tudósokra kényszeríteni, hanem hagyja, hogy minden megoldást csak tudományos vita döntsön el, nem lesz ugyanazon szövegnek két egyenértékű meg- oldása. Lesz viszont egy jó s egy hibás megoldás, akkor is, ha az, aki elbukik, akadémikus lesz, a másik „amatőr”.

B. G.: *Melyek a leginkább naiv vagy dilettáns nézetek a magyar rovásírással kapcsolatban?*

M. Gy.: A leginkább dilettáns és naiv nézetek azok, amelyek buta preconcepciókhoz való ragaszkodásból erednek. Ilyen Varga Géza nézete arra vonatkozóan, hogy a magyar rovásírás egy szimbolikus-ideografikus írás, s nem alfabetikus. Vagy Varga Csaba elmélete a 40 000 éve változatlan magyar ősnyelvről és ősrásról. Vagy Magyar Adorján koncepci- ója, mely szerint a magyarság mindig itt volt, s itt született az ősidőkben a rovásírása is. Vagy az Arvisura-elképzelés, amely szerint a Magyarság Mu földrészén született, és így került ide, őrizve a manysi sámánok rovástudását. És Plessa Elek elképzelése az űrhajós

ősmagyarok „tűzírásáról”. Ugyanilyen naiv a koszorús tudósok elképzelése a Mátyás-kori humanisták által kitalált rovásírásról, akkor is, ha támogatói közt akadémikusok (Róna-Tas András) és ELTE-katedrafőnökök (Horváth Iván) vannak. Dilettáns a leghosszabb rovás emlékek hamisítványként bélyegzése, csak azért, mert egyszer valaki azt mondta (Sebestyén Gyula), s utána minden tudós, Németh Gyulán át a szegedi katedra számtalan kutatójáig. S mindezt azért, mert 140 évig senki sem vette magának azt a fáradságot, hogy e szövegeket elolvassa! Naiv és dilettáns Hajdu Péter és Domokos Péter elképzelése, amely szerint eleink olyan ősnyelvet beszéltek volna, mely ismerte a holdat és a csillagokat, de a napfényt nem; nyers húst ettek, mert nem ismerték a tüzet. Nem folytatom. Könyvem 2000 oldalán hasonló egetverő ökörségeket sorolok fel szép számmal, a megfelelő cáfolattal és kemény kritikával.

B. G.: *Melyek a leginkább tudományos nézetek a magyar rovásírással kapcsolatban?*

M. Gy.: A leginkább tudományos nézetek azok, amelyek ellenőrizhető tényeken alapulnak. Olyan evidenciákon, mint a honfoglalás kori rovásírás. Ott álltak eddig is a bizonyítékok a szemünk előtt (például a bezdédi tarsolylemez), de Harmatta János kellett hozzá, hogy leakassza s a hátoldalán megtalálja a hiányzó első rovásfeliratot.

B. G.: *Az alsóbüi lelet Vékony Gábor interpretálásában komoly tudományos vitát váltott ki, Vékony Gábor magyarázatát eléggé erőteljesen elutasította a szakma. Te hogy látod a kérdést?*

M. Gy.: Vékony megoldása nem hibátlan, mivel olyan jelet lát (rovás F), amelyet más nem látott vagy csak alig. Az én szemem nem túl jó, így nem tudom eldönteni, hogy ott van-e. De a többi jel nagyrészt korrekt. Így felirat van, akkor is, ha hiányos.

B. G.: *Hogyan foglalnád össze rovásírás-monográfiád legfontosabb állításait?*

M. Gy.: A rovásírás hatalmas hagyomány, amelyet politikai okokból alaposan sanyargattak az elmúlt századokban. Az anyag majdnem egynegyedét csak töredékekből, illetve hivatkozásokból, szerencsés esetben másolatokból ismerjük. Ijesztő az ismert és akarattal elpusztított emlékek száma. Az emlékek legnagyobb részét kitevő hosszú szövegeket hazug vádak alapján zár alá helyezték, s mindent elkövettek a mindenkori idegen hatalmak kiszolgálói, hogy a rovás jelentőségét egy kuriózum szerepére szorítsák vissza. Csak egy valóban teljes korpusz alapján lehet és szabad elemezni, elméleteket alkotni – ha meg akarunk felelni a tudományos kutatás erkölcsének.

B. G.: *Mit szólna a rovásírás reneszánszához? Ma rendeznek rovásírás-versenyeket, s egy sor település neve rovásírással is fel van tüntetve.*

M. Gy.: Az elmondottak jelezték, hogy a rovásírás reneszánsza politikafüggő dolog. Amíg a kutatókat elzárták a forrásoktól, nem engedték meg a gondolatok szabad áramlását, a rovásírás sorvadozott. Most elnyerte méltó helyét a magyar kultúrában.

B. G.: *Mi az, amit nem tudtál megfejteni a rovásírás-kérdésben? Melyek a nyitott kérdések?*

M. Gy.: Ez hosszú. Szinte nincs kérdés, amihez ne igényelnék egy új monográfiát. Tessék elolvasni a kötetet, s utána munkára fel... A következő pár száz évre lesz munka mindenkinek.

MENNYIRE VÁLTOZIK A MAGYAR HELYESÍRÁS?

A magyarországi közélet fölbolydult: állítólag elkészült az új magyar helyesírási szabályzat, és nem lehet róla sokat tudni. Mi lesz most? A kérdésekre Balázs Géza egyetemi tanár, az ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszékének vezetője, a Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport alapítója válaszol, aki 2011-ig a helyesírást is gondozó MTA Magyar Nyelvi Bizottságának alelnöke volt. A kérdezők: a Magyar Nyelvi Szolgáltató Iroda (Manyszi) munkatársai.

MANYSZI: *Miért zajlik titokban az új szabályzat előkészítése?*

B. G.: Nem zajlik titokban. Kb. 2003 táján indult a munka, rengeteg nyilvános ülés, vitanap, sokszorosított előtanulmány született. A munkát az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága tagjai társadalmi munkában végezték, s valamikor 2006 táján létrejött egy szűkebb helyesírási munkabizottság is. Az elnökök Nyomárkay István akadémikus és Keszler Borbála professzor emeritus voltak. A szabályzatot az MTA-nak kell kihirdetnie. Mivel ez nem történt meg, ezért nem nyilatkoznak róla.

MANYSZI: *Helytállóak-e az internetes fórumokon megszellőztetett értesülések a várható változásokról?*

B. G.: A tervezett változtatások nem lényegiek. Az előtanulmányok és a lista soha nem volt titkos. Nálam vagy tízféle változat van. Mivel 2011-től nem vagyok a bizottság tagja, a végső változatot nem ismerem.

MANYSZI: *Miért nem tagja a bizottságnak?*

B. G.: Nem tudom. 1992-ben választottak taggá, vagy tíz évig titkár, 2005-től két cikluson át alelnök voltam, de a helyesírás munkálataiban nem vettem részt. 2011-ben értesítettek, hogy már nem vagyok tag.

MANYSZI: *Mi az új szabályzat kiadásának menetrendje?*

B. G.: Az MTA-nak kell jóváhagynia. A magyar helyesírás nem törvény, nem jogszabály, hanem akadémiai ajánlás.

MANYSZI: *Indokolt lenne-e szélesebb körben, nagyobb nyilvánosság előtt végezni az előkészítést, és ha igen, kiket kellett volna mindenképp bevonni?*

B. G.: Igen, indokolt lett volna. A munka indulásakor, 2003 táján felszólaltam, azt mondtam, két út áll előttünk: vagy egy részletesebb, az új világ nyelvi jelenségeit jobban leképező, bonyolultabb szabályzat készül, vagy egy egyszerűsítő, megengedőbb – de mindenképpen szükséges közvélemény-kutatást és felméréseket készíteni. Az 1984-es szabályzat előkészítése széles megkérdezésen (kérdőíven) alapult. Például én mint középiskolás kaptam kérdőívet, kitöltöttem, és érdekes, egy-két éve egy kollégám visszaadta a 18 éves Balázs Géza válaszait. Ma is tökéletesen egyetértek vele, a kitöltött kérdőív megvan. Ám 2003-ban és azóta senki egyetlen forinttal sem támogatta ezt a munkát. Egy kérdőíves felmérés sok pénzbe kerül, intézményi háttér is kell hozzá. Igaz, nem kerül többbe, mint egy éppen aktuális felmérés

arról, hogy hány százalékon áll egy párt támogatottsága vagy arról, mennyi az államadósság. Őszintén mondom, egyetlen fillért nem kapott a Magyar Nyelvi Bizottság, amelynek egyébként sincs költségvetése. Mindenki hobbiból dolgozott, dolgozik. Ezt tudva nem csodálkozom, hogy nem volt lehetőség széleskörű igényfelmérésre. De nyelvészeket, könyvkiadókat stb. megkérdeztek, s véleményük beépült az új helyesírásba.

MANYSZI: *Tapasztalja-e egyetemi tanárként, hogy romlik az új generációk helyesírása, és érzi-e ebben helyesírási szabályaink „bonyolultságának” felelősségét?*

B. G.: Nagyon romlik a helyesírási műveltség, kultúra. Pedig 1984 óta nem változott a helyesírás, és a mostani új változat sem bonyolítja a helyzetet. Az egyetemre kerülő mai korosztály alig ír, alig fogalmaz. Azt írja, hogy „Ötvös Lóránd” és azt, hogy „Tanárúr”... Oka lehet az alapkészségek (ilyen az olvasás-írás) rossz, hanyag elsajátítása, a kevés és felületes olvasás és írás, valamint nyilván az új technológiák hatása. Nem felelős ebben a magyar helyesírás, mert 1984 óta nem változott, s korábban jobb volt a helyzet. A magyar helyesírás egyébként csak „felsőbb” (szaknyelvi) szinten bonyolult (pl. a több szóból álló összetételek, összetett tulajdonnevek és szakmai kifejezések leírásában). De a hibázás már a „tanárúr”-nál megjelenik...

MANYSZI: *Egyetért-e azzal, hogy „bonyolultak” és „elavultak” a szabályok?*

B. G.: Sokáig én is úgy véltem, hogy a szabályok bonyolultak. Az egyszerűsítésre is akartam javaslatot tenni. Hozzá is láttam, de hamarosan elakadtam. Tudni kell, hogy a magyar helyesírás minden pontja összefügg. Ha valahol egyszerűsíteni akarunk, bomlik az egész – grammatika alapú – rendszer. Ötven szabály vonatkozik az egybe- és különíráásra. Ezeket a szabályokat most pontosabban fogalmazzák meg, de a szabályok mögötti logika marad. Nem elavult a magyar helyesírás! Nem tudok egyszerűbb rendszert elképzelni. De aki tud, álljon elő vele! Volt egy ötlet, hogy a külön- és egybeírás bonyolult szabályait töröljük el, s csak azt kelljen egybeírni, amely szókapcsolatnak az élen nyomaték van. Tessék kipróbálni, hogy működik-e! Én kipróbáltam, káosz lenne. Soha nem felejttem az előző helyesírások „atyjának”, Fábíán Pálnak a kérését: „Ne hagyjátok szétszedni a magyar helyesírást!” Bevallom, tíz éve ezt az idős nyelvész érzelmi kitérésének véltem. Ma már tudom, hogy logikailag is meg volt alapozva.

MANYSZI: *Szükség volna-e átfogó helyesírási reformra, ahogy azt egyes nyelvészek hangoztatják?*

B. G.: Módosítást, néhol egyszerűsítést, esetleg további finomítást, korszerűsítést el tudok képzelni, de a magyar helyesírás eddigi logikájának megzavarása, felrúgása totális zűrzavart okozna. A reformért kiáltók nem tudják elképzelni, hogy milyen össznépi tiltakozást jelentene, ha a szabályokat radikálisan megváltoztatnák. Gondoljanak csak a német helyesírási reformra, amely egyébként végig volt gondolva, meg volt alapozva, ráadásul nem is tűnt akkora reformnak!

MANYSZI: *A kiszivárgott módosítások a laikus szemében apróbb toldozgatás-foldozgatásnak tűnnek – tényleg csak ennyi változtatásra van szükség közel 30 év után az azóta végbe ment változtatások (pl. internet) tükrében?*

B. G.: A magyar helyesírás szabályai a köznyelvre vonatkoznak, és csak alapvető szabályokat fogalmazzak meg. Ebből levezethetők a bonyolultabb formák. Nem lehet és talán nem is szabad minden részletet szabályozni. Az élet megoldja, illetve segítünk, ha kell. Ha minden részletet szabályozni akarnánk, akkor nem 300, hanem 1000 szabályra lenne szükség.

MANYSZI: *Mit vesznek majd észre a változtatásokból a nyelvtanórán a gyerekek?*

B. G.: Ezen én is gondolkodtam, meg a tankönyvszerzők, meg a tanárok is. A jelen – nem hivatalos – listát ismerve, nem lesz nagy változás, szerintem nem is kellene új szabályzatnak nevezni, csak korszerűsítésnek, vagyis lehet, hogy nem 12. kiadás lesz, csak átdolgozott-korszerűsített 11. Aki eddig tudta a helyesírást, azt nem fogja nagy meglepetés érni, aki eddig sem tudta, annak pedig mindegy. Talán a szabályzat világosabb, egyszerűbb nyelvezete könnyebbé teszi a szabályok megismerését.

MANYSZI: *Mi akadályozza a reformereket vagy a kritikusokat abban, hogy leüljenek és kialakítsanak egy alternatív rendszert az akadémiaival szemben? Az akadémiai szabályzathoz tudtommal semmilyen jogi norma nem kötődik, nem kötelező a használata.*

B. G.: Tessék leülni és letenni az asztalra egy jobbat! Ahogy említettem, én megpróbáltam tíz éve a korábbi kritikáim alapján egy egyszerűsítést. Beletört a bicskám. De ne erőszítsük azt a véleményt, hogy a magyar helyesírás bonyolult! A magyar helyesírás a helyesírások mezőjében közepesen nehéz. Vannak ennél nehezebbek és vannak egyszerűbbek (ez utóbbiak újabbak és kiejtés közeli). Persze, hogy egyszerűbb lenne ez: „egyszerűbb lenne ez” Én így hallom, és így írom, de más másként hallja és másként is fogja írni? Mi lenne, ha csak a kiejtést követnénk? És mi lenne, ha elhagynánk a hagyományt, ha fölőrügünk a szóelemzés és nyelvtan logikáját?

MANYSZI: *Nem terjed-e ki olyan részletekre a szabályzat, amelyekre fölösleges? Helyesebb vagy helytelenebb lesz-e a nyelvhasználatunk, ha a dátumok között tapad a nagyköötjel vagy sem?*

B. G.: Ezzel egyetérték. A szabályzatban vannak logikus és fontos, de a nagyközönség számára talán mégsem lényeges kérdések. A nagyköötjel ezek közé tartozik. A kiadványszerkesztésben fontos, de a mindennapi magánhelyesírásban nem. Az összetett tulajdonnevek (fekete-Körös-völgyi stb.), a díjnevek, intézménynevek, rendezvénynevek, márkanevek stb. írásmódja tényleg rendkívül bonyolult. El tudom képzelni, hogy a hivatalos és magánhelyesírás kettészakad (egyébként ez már megtörtént, csakhogy a magánhelyesírást úgy nevezik: internetes helyesírás, sőt öniróniával: hülyesírás). Vicc nélkül: jó lenne, ha egy egyszerű, a mindennapi életben használatos helyesírást mindenki elsajátítana, s a bonyolultabb nyelvi formákat pedig hagyjuk az írással profi módon foglalkozókra! Ám ennek is megvan az előzménye. Fábrián és Deme tanár urak sokszor elmondták: van az iskolai, van az akadémiai és van a szaknyelvi szint...

MANYSZI: *Köszönöm a beszélgetést.*

B. G.: Elnézést, én is kérhetnék valamit? Ha megjelenik az új helyesírás, kérem a döntéshozókat, hogy tegyék nemzeti közkinccsé! A helyesírás tényleg össznemzeti ügy, és ne legyen kereskedelmi termék. Vagyis: mindenki, akit érdekel, ingyen kaphassa meg! Legalább a szabályzatot bő példatárral. A helyesírási szótárak értelemszerűen maradhatnak kereskedelmi termékek.

PAPP LÁSZLÓ

A GULYÁSON ÉS ZSAZSÁN TÚLLÉPVE

Shari Vester: *Degrees of Courage*
Mill City Press, Minnesota: Minneapolis (USA), 2012, 574 oldal

„Szeretném magam megmutatni...”

Ahogy Ady Endre írta, az amerikai magyarokban is élt a vágy, hogy környezetüket megismertessék szülőföldjük életével és történelmével. Ahhoz azonban, hogy ezt a nagyközönségnek is elmondhassák, olyan szinten kellett megtanulniuk angolul, hogy írásukat könyvben közreadhassák. Úgy tűnik, hogy ennek eljött az ideje, mert több angol nyelvű regény és életrajz jelent meg a közelmúlt magyar történelmét is bemutatva.

Csak hogy néhányat említsünk: Thassy Jenő hatalmas önéletrajzi írásának első kötete, a *Risky Region* (Veszélyes vidék) a húszas évektől a második világháború befejezéséig követi nyomon a magyar történelmi eseményeket, egy arisztokrata család sarjának élményei kapcsán. Várdi Huszár Ágnes regénye, a *Mimi*, szintén egy arisztokrata család történetének háttérül az 1939–1945. közötti háborús évek Magyarországot mutatja be az amerikai olvasónak. Lakatos Magdolna írása, a *The Road Taken* (Az úton) elsősorban a forradalom és menekülés önéletrajzi leírása.

A magyar 20. század egy háromgenerációs regényben

Zachár Sári (Shari Vester) most megjelent könyve, a *Degress of Courage* (Bátrak voltak) az egész huszadik századot jeleníti meg egy magyar család három nemzedéke – nagyanya, anya és lánya – élettörténetének leírásában. „Sok amerikai alig tud mást Magyarországról, mint gulyás és Zsazsa Gábor, semmit az ország küzdelmeiről” – írja a szerző. „A te élményeid megörökítése kellett ahhoz, hogy mi is emlékezzünk a nácik és a szovjetek által elkövetett gaztettekre” – teszi hozzá a könyv egyik amerikai olvasója. Hiába szabadkozik a szerző a megszokott módon: „Az események és személyek kitaláltak – kivéve az ismert történelmi tényeket – ezért élő személyekkel való hasonlóságért a szerző nem vállal felelősséget”. Nyilvánvaló, hogy önéletrajzi és családi élmények elmondásáról van szó. Ennek felismerése adja az olvasó számára a hitelesség bizonyosságát. A történet 1900. július 31-én egy fiatal asszony temetésével kezdődik, mintegy szimbolikusan előrevetve a 20. század jövőbeli tragédiáit. Az özvegyül maradt férj kilenc gyermekének gondja a legidősebb testvér, a 18 éves Angéla vállára nehezedik. A Monarchia tisztviselőjét eredetileg Cseh-

országból helyezték Sopronba, így lett az osztrák család magyarrá. „Ubi bene, ibi patria” – mondta a latin közmondás; valóban Magyarország volt a Monarchia nagy „olvasztótéglényének” egyik legkedveltebb helye. Így magyarosodott el számos német, szlovák, horvát, zsidó család az évek során. Angéla is magyarnak nevelte testvéreit, majd a saját kislányát, aki egy őt megkörményező katolikus papnövendéktől született. Csak sajnálni lehet az anyai felvilágosítás nélkül felnőtt fiatal lányt, aki az évek során megállja a helyét, és anyja helyett anyja lesz kisebb testvéreinek is. Közben azonban egyre sötétebb felhők gyülekeznek a századvég egén, majd az ország világháború utáni szétदारabolása következtében a Selmechányáról Sopronba telepített József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya- Kohó- és Erdőmérnöki Kara hallgatói hoznak új színt a város életébe.

A harmadik generáció

A hallgatók között volt Zachár Jenő, aki a végzés után Angéla lányát, Ilonkát, becenevén Lensit, vette feleségül. Az ő életük sem lett mentes a történelem viharaitól, néhány évi viszonylagos nyugalom után a második világháborúba sodródott az ország. Közben azonban megszületett a harmadik generációt képviselő kislány, Sárrika. Az ő korának a története képezi a könyv nagyobbik részét. Nem csoda, hiszen volt miről beszámolni. Bombázások, nyilas terror, zsidóüldözés, zsidómentés, szovjet megszállás, kommunista hatalomátvétel, forradalom, majd a kétségbeesett tépelődés, amely akkor oly sok fiatal előtt felmerült: menni, vagy maradni? Nemcsak az események, de az egyéni történetek is mind ismerősek azok számára, akik azokban az időkben éltek. Melyik vidéki fiatal ne ismerne magára Sári elszánt igyekezetében, hogy felkerülhessen Budapestre az egyetemre? Akármelyik vidéki városban élt, a főváros vonzóereje szívta magához. Az ország tragédiáját egyénileg is átélte, amikor az újonnan szerzett diplomáját feladva, Sári mint a kétszázézer, többségében fiatal, magyar menekült egyike, az ország elhagyása mellett döntött. Már Los Angelesben érte a hír édesanyja haláláról és ezzel a könyv története, amely temetéssel kezdődött, ugyanazzal végződik.

Naplószerűen

A regény mintegy naplóként olvasható. Pontos dátumok és valós történelmi események idézése adja a történetek hátterét. Nem takargatja a kegyetlen magyar valóságot, és fejezetei címei elárulják, hogy értéssel követte az eseményeket. „A háború pokollá változott”, vagy „A terror éve” őszintén beszélnek a megélt borzalmakról, mégis úgy érezhetjük, hogy a valóság megmutatása mellett, amikor a magyar vezetők felelősségét kellene felvetni a történetekért, szeretné szülőhazáját minél kedvezőbb színben feltüntetni amerikai olvasói előtt. Valahogy olyan formán felmentve az ország vezetőit minden felelősség alól, mint ahogy a közelmúltban elfogadott alaptörvény bevezetője (preambuluma) közli. Eszerint Magyarországot 1944 márciusa és 1990 májusa között megfosztották önrendelkezésétől, tehát áldozatnak, nem felelősnek kell tekinteni.

A *Degrees of Courage* egy magyar család három nőtagjának az élettörténetén keresztül mutatja be Magyarország 20. századi történelmét. A sors kihívásaival bátran szembeszálló asszonyok sorsán nemzedékük problémáit ismerhetjük meg. A hiszékeny hívőt kihasználó pap, a kicsinyes vidéki társadalom előítélete, a háborúk nyomora, az önkényuralmi elnyomás, a politika változásai és terrorja ellenére mind a hárman bátran megállták helyüket a kihívásokkal szemben. A nagyanya minden viszontagságon felülkerekedett, az anya nehezen viselte a ráért végzetet, de a végén felemelt fejvel búcsúzott szereteteitől, a lány a saját javára fordítva a sorsot kezdte el új életét. Ő az, aki californiai Palm Springs-beli otthonában megírta ezt az 566 oldalas könyvet. Kiváló ajándék amerikai barátoknak, vagy magyarul már nem tudó leszármazottainknak. Úgy tűnik, hogy az ilyen visszaemlékezések, írások vették át az amerikai magyarok hagyományápolása gondját, amikor a több mint száz éve alapított templomok és intézmények kétharmada megszűnt.

H. TÓTH ISTVÁN

VÁRHÓDÍTÁSRA BUZDÍTÓ – HATÁRON KÍVÜLI GYERMEKEKNEK

Gordos Katalin – Varga Virág: Miénk a vár!
Balassi Intézet, Budapest, 2011, 60 oldal

Elöljáróban

2012 tavaszán jelent meg a Balassi-füzetek 1. kötete *Miénk a vár!* címmel. Gordos Katalin és Varga Virág nyelvtanárok munkafüzetét Gyöngyösi Adrienn illusztrálta. A kötet felelős szerkesztője Szabó Zsuzsa. A *Miénk a vár!* szakmai szakértői Szili Katalin tanszékvezető egyetemi docens és Maróti Orsolya intézeti tagozatvezető.

Mind a szerzők, mind a kiadványt gondozó szakértők, szerkesztő és illusztrátor egyaránt igényes művelődéstörténeti túrára invitálják az érdeklődőket. Figyelmesen végigolvassva, a tanítási gyakorlatban is alkalmazva, bátran kijelenthető: szemet gyönyörködtető a *Miénk a vár!* című kiadvány, amelynek a tartalma is magával ragadó, korszerű szemléletű, a dinamikus feladatépítés módszerét kiválóan bemutató munkafüzet.

Külső várnézőben

Egy új sorozat első darabját veheti kézbe a hozzáértő szakmai közönség. A kötet kiadója és gondozója a Balassi Intézet. A továbbiakban olyan alcímek alapján szólok erről a munkafüzetéről, amely metaforikus alcímek stílusukban és hangulatukban – reményeim szerint – illeszkednek a bemutatandó kiadvány, a *Miénk a vár!* címéhez. A kötet, amiként majd a sorozat többi része is, a határon kívül élő magyar származású gyerekeknek készült. A sorozat létrehozói: az alkotók, az illusztrátor, a felelős a szerkesztő és a szakmai szakértők a hétvégi magyar iskolákban tanulók és tanítók munkáját segítő céllal teremtették meg ezt az önálló tanulást is segítő, izléses küllemű füzetet. A kiadvány egyik legfőbb szerkezeti jellemzője, kiemelkedő érdeme, hogy modulszerűen variálható egységekből álló füzet. Az alaposabb várnézés – a kiadvány tüzetes elemzése, használata – idején kiderül, hogy egy képzeletbeli vártúra keretében a magyar művelődéstörténeti és történelmi ismeretek elsajátítását segíti, mégpedig izgalmas, nem öncélú játékos feladványokkal.

Várfoglalóban

A munkafüzet bevezetőjéből tudjuk, hogy ezt a kötetet azoknak szánták az alkotók, „akik otthon is hallanak magyar szót, szüleikkel – jó esetben testvéreikkel is – magyarul beszél-

nek, de az iskolai tanulmányaikat nem magyarul végzik, ezért van szükségük bizonyos nyelvi készségek fejlesztésére”. A kiadvány a szellemiségénél és a szókincsénél fogva – és egyéb intellektuális-emocionális nyelvpedagógiai értékei mellett – is kiválóan alkalmas a szöveg-megértést, a szövegalkotást, valamint a szókincset árnyaló-fejlesztő, a helyesejtést, a helyesírást gondozó, elengedhetetlenül fontos feladatok teljesítésére. Az alkotók célkitűzései ismeretében kijelenthető, hogy 7–14 éves korig ajánlott ez a kiadvány, mindazoknak, akik B1/B2 szintű nyelvtudással rendelkeznek. Variálható, részben egymásra épülő tananyagcsalád első kötete a *Miénk a vár!*. Olyan tevékenységközpontúság jellemzi ezt a munkafüzetet, amely minden vonatkozásban a tanulókért létezik, az ő világvélemény-alakításukat tűzi ki célul. Benne a gondolkodási és az információfeldolgozási készségek kerülnek előtérbe. Ezekhez szervesen kötődően a beszéd-, az olvasás- és íráskészség, vagyis a verbális képesség részterületei éppúgy hangsúlyosak, amiként az elemzés, a csoportosítás, a rendszerezés és az elvonatkoztatás is. A *Miénk a vár!* című munkafüzetet szívesen ajánlom a szakmai közvélemény számára, mert eredményesen segíti-segítheti a tanítást, valamint a tanulást előkészítő, szervező tevékenységeket. A gondos tervező-szervező szemléletet igazolja az is, hogy a történelmi kirándulás legelső olvasmányának élére időszalagot (idővonalat) illesztettek a szerzők. A kötetben érvényesülő történelmi időre, a 15–16. századra jellemző rajzos megoldások is segítik a tények, adatok és következtetések befogadást, azok megértését.

A kötetben hat fejezet található: Buda (három alfejezetből építve), Visegrád (két alfejezet jeleníti meg), Esztergom, Eger (két alfejezetre bontva), Várjáték, Tartalomjegyzék. Az egyes fejezeteket jelölő színek megválasztását szerencsésnek tartom, mert azon túl, hogy pasztellszínek és az olvasó szemét megnyugtatóak, ezáltal az olvasásban semmiképpen sem zavaróak, még alkalmat is nyújtanak a színárnyalat-megnevezések tanítására, illetőleg ezen kifejezések gyakoroltatására. A Buda című fejezetben az okkersárga, az olajzöld és a mályvaszín jelöli az egyes alfejezeteket. A Visegrád c. fejezetben a mustársárga és a lila színekkel találkozunk. Az Esztergom c. fejezet a homokszínt kapta. Az Eger egyik alfejezete oxidsárga, a másik zöld. A Várjáték rózsaszínű, míg a Tartalomjegyzék szürke lett, de csak az alkalmazott szín, mert a tartalmassága nyelvpedagógiai és esztétikai megfontolások alapján színekben gazdag. A munkafüzetben a Tartalomjegyzék jelentése több, rétegzettebb, mint amit eddig általában megismertünk ezt a szót hallva-olvasva. Valójában olyan, mint egy jól szervezett rendszerező tanóra összefoglaló-áttekintő vázlata, amelyiket egyéni, csoportos vagy közös munkával készíthetünk el, tehetünk teljessé az „Emlékszel, mi mindent tanultál?” kérdésre felelve. Arról van szó, hogy a kötetben olvasható, eljátszható, különböző technikai megoldásokkal megjeleníthető történetek összefoglalását tételmondatokban adták meg a szerzők. De csak részben, ugyanis az egyes főmondatokhoz 3-3 állítás kapcsolódik, és ezeket kell (√) jellel ellátniuk a gyerekeknek/olvasóknak, ha az adott fejezetre érvényes az állítás, vagyis tanulták a jelzett problémát, tudáselemet. Esztétikus, logikus és munkáltató is a Tartalomjegyzék rendszerezésre készítő szemlélete, mert lehetőséget kínál – ellenőrzés céllal – a kötetben található tudástartalmak áttekintésére, megadva a vonatkozó fejezet oldalszámait, ráadásul itt ugyanazokkal a színekkel találkozunk,

mint amilyenek jelölik az eredeti fejezeteket. Átívelő, összehajló harmónia érvényesül a tartalom és a vizuális forma vonatkozásában is.

Szövegtipológiai jegyek nyomán 66 olvasmányt és 135 feladatot különíthettem el. Ezek az egységek csak műfajilag választhatóak el, tudniillik az olvasmánynak tekinthető korpuszok és az utasító, előíró jellege szempontjából feladatnak minősíthető fragmentumok nyelvi-logikai tekintetben és a tudástartalmak aspektusából mindig szerves, dinamikus összhangban vannak egymással. A *Miénk a vár!* szókinccsfeljesztő megoldásaiban a szókinccsfeljesztés a szó, a szószerkezet, a mondat és a bekezdésnyi szövegmű szintjén is érvényesül, vagyis a funkcionális elv teljeseedik ki. A szerzők körültekintően gondoskodtak arról, hogy a cselekvés-, a dolog-, a tulajdonság- és a mennyiségmegnevező szavak mellett a térvizony kifejezői is előtérbe kerüljenek, egyértelműen mindig magasabb nyelvi és beszédegységben, dominánsan beszédhelyzetben alkalmazva. Meggyőző minták is segítik a szókinccsfeljesztést, a mondatformálást.

A továbbiakban négy nyelvhasználati területre irányítom az érdeklődők és felhasználók-alkalmazók figyelmét: a helyesejtés, a helyesírás, a szövegértés és a fogalmazás ügyének előtérbe állítását tartom döntő jelentőségűnek a munkafüzetben. Ez a négy kiemelkedően fontos és hasznos nyelvhasználati terület állandó kapcsolatban van a szókinccsfeljesztéssel, amelynek a hangsúlyozása, értelemszerűen kitüntetett célja ennek a Balassi Intézet gondozásában megjelent kiadványnak.

Iskolapéldáját adják az alkotók a munkafüzet 9. oldalán a „Várszótár” -ral a helyesejtés és a helyesírás nyelvhasználati tevékenységek értelmes és hasznos összekapcsolásának, amely sokszálú feladat a magyar ábécé tanításához is elengedhetetlen segítséget nyújt. Ugyanez a funkcionális szemléletű, összehangolt nyelvhasználati tevékenykedtetés érvényesül a 10/5., a 11/7., a 19/3. feladatokban. Örvendetes az a szemantikai aspektusú kitekintés is, amelynek keretében a vár – vár homonim alakok megkülönböztetésére adnak mintát a szerzők. A 30/2. feladat nemcsak szórejtvénynek, hanem szókinccsfeljesztésnek éppúgy tekinthető, mint a helyesírás és a helyesejtés együttes gondozásának, mindez megtévezve kultúrtörténettel. A 40/2. a) jelű feladat országismeretet gazdagító, a topográfiai tudást pallérozó, mindezek mellett helyesírást és helyesejtést is gondozó. Az ilyen és hasonló feladatok láncolata érvényesül mindvégig ebben a Balassi-füzetben, például a 41/4., a 43/7. és 8., vagy a 45/2. és a 46/3. feladatok is komplex feladatként adnak lehetőséget a helyesírás-helyesejtés együttes gondozása mellett a szókinccs funkcionális bővítésére, a fogalmazási készség alapozása mellett.

Nyelvtanárként mindig előtérbe állítjuk a szövegekkel való banni tudásra nevelés szempontját, mert a nyelvhasználat tanításában megkerülhetetlen feladatunk a szöveg szemlélet, a szövegértés, a szövegekkel történő eredményes munkálkodás alapozása-fejlesztése. A *Miénk a vár!* szerzői ebben a komplex kérdésben is mértéktartóak, igazolásként hivatkozom a 10/4., 12/8., 15/3., 18/1., 29/1., 32/5. b) jelű és a többi, hasonlóan igényesen kidolgozott feladatokra. Az egyszerű adatkiemelés, információfelismerés mellett a magasabb szintű gondolkodást, valamint absztrahálást elváró kérdések és utasítások segítik a munkafüzet

dolgozókat, a példaszövegeket megérteni akarókat a szövegmegmunkálásban.

A fogalmazás tanítása és gyakoroltatása a nyelvhasználat aspektusából mindig szövegszerkesztés-tanítás, másképpen kifejezve: szövegképzés-tanítás. A munkafüzetben a szövegképzésre nézve tételesen is jelen vannak a feladatépítés, az adott feladat kreatív továbbfejlesztésével egybevágó elvárások. Tanúsítják ezt a 12/8., 14/2., 19/3., 20/4., 23/1., 28/6., 31/4., 36/7., 43/6., 45/2. b), 48/6., 53/6. c), 54/8. feladatok. Akkor is, amikor látszólag egy-egy mondat megalkotása a feladat, a szövegkörnyezetből, a munkafüzetben átívelő várfoglalás-konceptióból nyilvánvalóan adódik, hogy nem rendszermondatok, hanem szövegmondatok képzése áll elvárásul, azaz mindig a kommunikációalapú szöveg szemlélet érvényesül; gondoljunk arra, amikor kódexbe felvehető szabály alkotásáról van szó, vagy válaszlevél írása, avagy öltözködési tanácsadás szükséges és így tovább. Különösen értékes az én-elbeszélés, illetőleg a helynévmagyarázó monda műfaj jelenléte.

Hogy nincs mesterkéeltség, öncélúság a *Miénk a vár!* című munkafüzetben, azt még a 60. oldalon található felhívás és a kötetben szereplő képeslap is bizonyítja: képeslap írására és annak a Balassi Intézetbe történő küldésére buzdítják a szerzők-alkotók a gyerekeket, amely beküldött képeslap a gyerekek részéről véleménynyilvánítás, élménybeszámoló, a címzetteknek viszont olvasói visszajelzés a kötettel kapcsolatban – okos és követendő példa.

Alkalmazva, használva a munkafüzetet, megfogalmazódhat néhány olyan észrevétel, amelyek, ha értékelhetőek a szerzők: Gordos Katalin és Varga Virág számára, egy újabb kiadásban vagy tanári kézikönyvben már teljesíthetőek is. A híres korvinák közül több oldalt, más iniciálékát is be lehetne emelni az illusztrációk körébe, túl a 15. oldalon látható példán. Minden bizonnyal lehetne olyan dalt választani a korabeli magyar népdalkincs-ből, dallamvilágból, amelyek kottái a munkafüzet szerves részét alkothatnák. A kötet 15., 17., 21., 40. oldalán látható fényképfelvételek hasznosan egészítik ki az olvasott információkat és Gyöngyösi Adrienn hangulatos illusztrációit; éppen a jó példákra való tekintettel bővíteni lenne célszerű az ilyen megoldásokat, hogy a kötetben szereplő várakról minél több, a mából üzenő képi élményük is legyen az olvasóknak, felhasználóknak. Támogatódnak tartok egy, a kötethez kapcsolódó cd-t és/vagy dvd-t, amelyek kép- és hanganyaggal erősíthetnék mindazt a szakmai és intellektuális élményt, amit nyújt a *Miénk a vár!* című munkafüzet.

Összefoglalásul

Örvedetesnek tartom azt, hogy a *Miénk a vár!* szerzőinek a gondolkodását megtermékenyítette a kommunikációközpontúság, a gyermeknyelvi-gyermekirodalmi neveléssel összefüggő szemlélet, a formatudást alapozó metódus, valamint a feladatépítő, feladatfejlesztő stratégia. Jó elgondolás a Balassi-füzetek sorozata, és ennek első munkafüzete, a *Miénk vár!* című, kitűnően megírt kötet. Érdemes megismerkedni vele, mert nyelvpedagógiai, kultúráközvetítő, művelődéstörténeti ismereteket erősítő célú hasznosítása minden vonatkozásban eredménnyel kecsegtet.

MIT KUTATUNK?

Nyelvileg igényes szövegek rövid határidőn belül!

www.e-nyelv.hu

Inter **K**ultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft.

iroda@e-nyelv.hu, 06-30/318-9666

nyelvi lektorálás – szakértői vélemény – korrektúra – tréning – beszédírás – fordítás

Nagy **IKU**-hányadosú szövegek?

Igen, léteznek!

Inter **K**ultúra-, Nyelv- és Médiakutató
Központ Nonprofit Kft.

iroda@e-nyelv.hu, 06-30/318-9666

nyelvi lektorálás – szakértői vélemény – korrektúra – tréning – beszédírás – fordítás

SZERZŐINK

- BALÁZS GÉZA nyelvész, néprajzkutató, tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE), az AK elnöke, Budapest
- BALOGH FERENCNÉ ny. igazgatóhelyettes (Eötvös Károly Megyei Könyvtár), Veszprém
- BENCZE LÓRÁNT nyelvész, egyetemi tanár (ZSKF), 2014. április 1-jétől a Magyar Nyelvstratégiai Intézet igazgatója, Budapest
- BERTHA ZOLTÁN irodalomtörténész, egyetemi docens (KRE), az NKA Könyvkiadás Kollégium tagja, Budapest
- BODÓ BARNA politológus, újságíró, ismeretterjesztő szakíró, egyetemi docens (EMTE), Temesvár (Románia)
- FRÁTER ZOLTÁN irodalomtörténész, egyetemi docens (ELTE), a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnöke, Budapest
- B. FODOR KATALIN nyelvész, ny. egyetemi docens (ELTE), Budapest
- FÜZÉKI BÁLINT műkedvelő nyelvész, Budapest
- HÓDI ÉVA tanár, könyvtáros, egyesületi elnök (Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület), Ada (Szerbia)
- HÓDI SÁNDOR pszichológus (Stratégiai Kutatóintézet), Ada (Szerbia)
- JUHÁSZ DEZSŐ nyelvész, intézetigazgató egyetemi tanár (ELTE), a Magyar Nyelvtudományi Társaság főtitkára, Budapest
- MAGYARI SÁRA nyelvész, intézetigazgató egyetemi adjunktus (PKE), Nagyvárad (Románia)
- MANDICS GYÖRGY matematikus, tanár, újságíró, könyvkiadó, szerkesztő, író, Temesvár (Románia) – Budapest
- MARGITTAI GÁBOR újságíró, a Magyar Nemzet Magazin társszerkesztője, Budapest
- MÁTÉ LÁSZLÓ ny. kulturális diplomata, Kassa (Szlovákia)
- MINYA KÁROLY nyelvész, főiskolai tanár (NYF), Nyíregyháza
- NAGY L. JÁNOS nyelvész, egyetemi tanár (SZTE), Szeged
- NYIRI PÉTER irodalomtörténész, a széphalmi A Magyar Nyelv Múzeuma megbízott vezetője
- PAPP LÁSZLÓ építész mérnök, az AK választmányi tagja, New York (USA)
- POMOGÁTS BÉLA irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, az AK volt elnöke, Budapest
- PUSZTAY JÁNOS Prima Primissima-díjas nyelvész, egyetemi tanár (Konstantin Egyetem, Genius Savariensis Szabadegyetem), Nyitra (Szlovákia) – Szombathely
- SZAKÁLY GYULA ny. középiskolai tanár
- TASNÁDI GÁBOR szakíró, szerkesztő, kertészeti egyetemi doktor, Budapest
- H. TÓTH ISTVÁN nyelvész, egyetemi docens (Balassi Bálint Intézet), Budapest
- ZELLIGER ERZSÉBET nyelvész, ny. egyetemi docens (ELTE), Budapest